

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Vezetője: Fröhlich Ida DSc
Gazdaság-, Régió- és Politikatörténeti Műhely
Vezetője: Berényi István DSc

Cserényi–Zsitnyányi Ildikó

A Rákosi-korszak bányamérnök-perei

Különös tekintettel Vargha Béla és társai ügyére

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:

Horváth Miklós DSc
egyetemi tanár

Budapest
2016

„Megpróbálni valami maradandóbbat, ami nem folyik el a mindennapi papíradattal.
Földeríteni ha csak egyetlen jellemző pontot, elemeire bontani egyetlen csöppet a tengerből.
Amiben azért persze benne van az egész, ha miniatúr arányokban is.
Ha csak egyetlen hiteles adalékot szolgáltatni a majdani nagy tablóhoz.
Szerezni legalább egy lábjegyzetnyi örökkévalóságot.”

Rónay György: A párdúc és a gödölye

Tartalom

Bevezetés.....	5
1.1. Témaválasztás	5
1.2. Kutatás célja	8
1.3. Kutatás forrásai	10
II. Gazdasági perek Magyarországon.....	13
2.1. Gazdasági perek nemzetközi és belpolitikai okai a második világháború után	13
2.2. A gazdasági perek jogi és intézményi hátterének fontosabb változásai 1945 után...	17
2.3. A kommunista párt gazdaságpolitikáját kiszolgáló erőszakszervezetek: politikai- és gazdasági rendőrség	23
III. Gazdasági perek típusai.....	29
3.1. Az első, nyilvánosságnak szánt gazdasági perek	29
3.2. A nagy perek	32
3.3. Tömegperek.....	42
IV. Bányászperek Magyarországon 1945–1955	57
4.1. Az újjáépítés első éve, a bányák államosítása.....	58
4.2. Tervgazdaság a bányászatban	64
4.3. Szabotázs „megjelenése”.....	72
4.4. ÁVH, mint a végrehajtás eszköze	75
4.5. Fontosabb perek 1950-1953	78
V. Vargha Béla és társai ügye	89
5.1. „Bűnbakok kellettek, mások, mint a régiek nem jöhettek számításba.”	89
5.2. A „bevezető” - Esztó Zoltán letartóztatása	95
5.3. A letartóztatottak kiválasztása.....	98
5.4. A vizsgálat kiterjesztése – újabb letartóztatások.....	101
5.5. Utasítás a vizsgálat folytatására.	109
5.6. A vizsgálótisztek	112
5.7. A fogdaügynökök alkalmazása	114
5.8. Az ÁVH vizsgálati módszerei: kényszerítő eszközök alkalmazása	120
5.9. Találkozások Péter Gáborral	128
5.10. Újabb letartóztatások.....	130
5.11. A szocialista törvényesség sajátosságai	134
5.12. „az ítéletet a Hatóság hozza, a bíróság csak kimondja”	140

5.13. Vádpontok	147
5.14. Ítéletek	156
VI. Összegzés	161
VII. Felhasznált irodalom.....	169
Forráskiadványok	169
Visszaemlékezések.....	169
Periodikák.....	169
Irodalom	170
VIII. Függelék	177
8.1. Időrendi táblázat.....	177
8.2. Rövidítések jegyzéke.....	181

Bevezetés

„... fontos az, hogy akkor tudjunk mindenről,
amikor még a dolgok fejlődőben vannak,
ismerni kell az ellenfél minden lépését,
minden tervét.”¹

1.1. Témaválasztás

A koncepciós perek kifejezést hallva elsősorban a politikai perek jutnak az eszünkbe, melyeket 1945 után kezdeményezett a kommunista párt a hatalom megszerzése, majd a totalitárius diktatúra fenntartása érdekében. A történettudományi kutatásokban csak az utóbbi pár évben esik egyre több szó arról, hogy az inkább „prekoncepciósnak” – Pető Iván kifejezését használva – nevezhető perek nem csupán a politikai élet résztvevőit tizedelték meg, hanem lényegében a magyar gazdasági és műszaki értelmiséget is lefejezték. De még ezen túl is: ítéletek százezrei marasztaltak el olyanokat, akik szembekerültek, vagy egyszerűen csak belebotlottak az irracionális gazdaságpolitika igazolására (is) megalkotott büntetőjogba.

Az 1945 utáni ún. gazdasági perek mind időben, mind természetüket tekintve beleillenek a Magyarországon 1945 után kiépülő kommunista diktatúra nagy koncepciós pereibe. Az államszocializmus titkosszolgálati iratainak feldolgozásában eddig kevésbé kutatott téma egyik alapvető kérdése, hogy ezek a perek mennyire tekinthetők gazdaságinak, illetve mi volt az az adott, éppen aktuális politikai szándék, amely életre hívta ezeket. A „gazdasági perek” fogalmának meghatározása azért is nehéz, mert sok politikai pernek is volt gazdasági vádpontja, de a gazdasági perek mögött is egyértelműen tetten érhető a politikai szándék. A legegyszerűbben talán úgy lehet fogalmazni, hogy gazdasági pereknek tartjuk azokat az ügyeket, ahol az ítélet gazdasági vádpontokra hivatkozva született, valamint azokat a pereket, ahol ugyan a vádpontok nem gazdasági jellegűek voltak, mégis az elérni kívánt cél a kommunista párt gazdasági törekvéseit szolgálta.²

¹ ÁBTL XI/1. 20. Operatív Csoportvezetők értekezlete, 1947. április 11.

² Cseszka 2012.

Egyszerűbben megfogalmazva, az így lefolytatott perek koncepciós jellegét az adta, hogy a hatalom egy előre meghatározott cél érdekében a valós, de sok esetben vélt tényeket önkényes logikával összefűzte, majd úgy állította be az elhibázott gazdaságpolitika okozta nehézségeket, hogy az büntethető legyen.

A korszak gazdasági pereinek megértéséhez szükséges mind a politikai, mind a gazdasági, mind pedig az társadalmi kontextus feltárása, azok összefüggéseinek vizsgálata. A politikai kontextus megismerése jelenti elsősorban a háttérben meghúzódó hatalmi szándékot, mely érvényesíteni kívánta gazdaságpolitikáját és természetesen a társadalmat is ennek – egyre szigorodó – keretei közé próbálta szorítani. A gazdasági kontextus annak árnyalását segíti, hogy az állam gazdaságpolitikája támasztott irreális követelményeket a társadalom elé, vagy a vállalkozások, a gazdasági szakemberek voltak azok, akik – az esetek többségében a megélés/megélhetés miatt – „akadályozták az ország újjáépítését és felemelkedését”.

A disszertáció központi témájául választott, Vargha Béla és társai ellen lefolytatott pert az ötéves terv irreális követelményeinek felismerése hívta életre szénbányászatban, melyet természetesen nem a politikai beismeréssel, hanem bűnbakkereséssel kívánt igazolni a hatalom.

Az 1945 után meginduló, elsősorban ipari jellegű újjáépítés a hazai gazdaság egyik legfontosabb energiahordozó-forrásává tette a szénbányászatot, amelynek az 1949-ben megváltozott piaci feltételek is nagyobb hangsúlyt adtak. A szénvagyon azonban nem volt korlátlan. Sem az ország természeti adottságai, sem pedig a bányák technikai elmaradottsága nem tették lehetővé, hogy megteremtsék az ötéves terv által meghirdetett vas és acél országát. Bár 1949 és 1954 között 86%-ot emelkedett a szénbányászat termelése, a szakszerűtlen és feszített terv minőségi romlást okozott, amely jó alkalmat teremtett arra, hogy az ideológiai vagy osztályalapon történő leszámolás alanyai ellen ürügyként használják az ipari szabotázs és a szándékos károkozás vádját. A kommunista hatalmi érdekeknek alárendelt gazdaságpolitika sikertelenségének magyarázata és kivizsgálása így politikai ügyé vált, ám Péter Gábor államvédelmi gépezete sem volt mindenható.

A „nyomozást” felső szintű rosszhiszemű közbenjárásra és a beépített informátorok „alulról jövő” jelentései alapján indította meg az ÁVH I. (Hálózati) Főosztálya.³ Az 1951 májusától folytatott úgynevezett bizalmas nyomozás során elsőként 1952. augusztus 6-án

³ 1950-től az ÁVH I. (Hálózati) Főosztálya alá rendelték a szabotázselhárító részleget. 1950 és 1953 között az I. Főosztály 4. osztályának feladata volt a hálózati és operatív munka az ipar, a kereskedelem, a pénzügy és a közlekedés területén. Cserényi-Zsitnyáni Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950-1953). *Betekintő*, 2009/2. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi.pdf. (A letöltés ideje 2016. február 18.)

három bányamérnököt – Vargha Bélát, Krupár Gézát és dr. Káposztás Pált – vettek előzetes letartóztatásba. Az alapkoncepció a külföldi tőkés által támogatott, a rendszer megváltoztatására irányuló szándékos, szervezett szabotázscselekményen, mint főpilléren nyugodott, amely a korábbi konstruált perekben már oly jól bevált.

Az ügy ellenőrzése a legmagasabb szinten folyt: Péter Gábor személyesen vett részt kihallgatásokon, Gerő Ernő pedig – egyeztetve Rákosi Mátyással – újabb és újabb tárgyi bizonyíték gyűjtésére adott utasítást. Az ÁVH módszerei nem tértek el a korábban megszokottaktól. A nyomozati szakaszban mindennapos volt a testi fenyegetés, a lelki ráhatás, a zsarolás alkalmazása is. A többségükben idős előzetes letartóztatásban lévők vallomásait naponkénti, esetenként 30–40 órán át tartó kihallgatásokon, kényszerítő eszközökkel csikarták ki. Az ÁVH által vezetett nyomozati szakasz fontos része volt a napi jelentések begyűjtése a „zárkaspicliktől”. Mindez azonban kevésnek bizonyult a „tudatos kártevés” és „szabotázscselekmény” bizonyításához, az összesen 13 letartóztatott ügyével foglalkozó közel 16 000 oldalnyi vizsgálati anyag nem hozta meg a várt eredményt.

1953 tavaszán az ÁVH új módszerekkel és új koncepcióval lényegében előlről kezdte a vizsgálatot. Nem sokkal később azonban változás állt be: a Nagy Imre-féle „új szakasz” során meghirdetett „szocialista törvényesség” ugyanis enyhébb kihallgatási módszereket eredményezett.

Ez a részleges politikai enyhülés már nem kívánt látványos gazdasági pert, de a bizonyítékok hiánya sem tette volna azt lehetővé. A Vizsgálati Főosztály maga ismerte el 1953-ban, hogy „az őrizetesek meg nem engedhető, törvénytelen eszközök alkalmazása után vallottak [...], az ügyben olyan dokumentum, amely jogi erővel bírna, nem áll rendelkezésünkre”. Így a szocialista törvényességre hivatkozva, de gondosan ügyelve az államvédelmi szervek tekintélyére, a vádlottak közül – már aki túlélte az előzetes letartóztatást – összesen 7 főt állítottak külön-külön bíróság elé, a többieket szabadlábra helyezték.⁴

⁴ Az ügyről lásd még Molnár László 1993.

1.2. Kutatás célja

A dolgozat kiindulási pontja bemutatni azt, hogy 1945-től a teljes kommunista hatalomátvételig, majd 1950-től, a totalitárius diktatúra időszakában milyen nemzetközi- és belpolitikai szándékok hívtak életre olyan, elsősre „csupán” szabotázsügyeknek látszó gazdasági pereket, melyek az adott politikai helyzet ismeretében egyértelmű és meghatározó politikai indíttatású gazdasági perekké minősültek. Egyrészt fontos megvizsgálni, hogy az így megrendezett gazdasági típusú perek mennyire illeszthetők be a korszak egyéb meghatározó pereinek a sorába, másrészt, hogy a kommunista párt 1945 utáni gazdaságpolitikájának érvényesítéséhez mennyiben járultak hozzá a gazdasági perek, illetve mi indokolta azokat.

Mindezekhez meg kell vizsgálni az ország 1945 utáni gazdasági helyzetét, az újjáépítés és a kommunista párt elképzelései szerint megteremtett „gazdasági stabilizáció”, a központi tervezés politikáját, továbbá azt, hogy – ismerve az 1945 utáni Magyarország természeti adottságait, több évszázadra visszanyúló gazdasági hagyományait – mindezek milyen reális, adott esetben inkább irreális követelményeket jelentettek. Fel kell vázolni a szovjet mintára meghirdetett tervgazdaság fontosabb politikai döntéseit, gazdasági vonatkozásait – összevetve az ország lehetőségeivel – és természetesen azok következményeit.

Be kell mutatni a meghirdetett és a kommunista párt érvényesítette gazdaságpolitika intézményi eszközeit (PRO/ÁVO/ÁVH, GRO), a sztálinista rendszer magyarországi kiépítésének jogi alapjait megteremtő, a szovjet jogelvek alapján született jogszabályokat, valamint az új rendszerű bírászkodás kiépítésének fontosabb állomásait, az igazságügyi szervek (Valutaügyészség, Uzsorabíróság, „munkásbíróság”) tevékenységét.

Gazdasági pertípusokat – a szó klasszikus értelmében – azok politikai-gazdasági összetettsége miatt nehéz lenne számba venni. Egy korábbi, Cseszka Éva által megfogalmazott felosztást követve⁵ a gazdasági típusú pereket tekintetében én is megkülönböztetek ún. nagypereket, melyek célja a nyilvánosság, a társadalom „meggyőzése” és sok esetben a külföld „félrevezetése” volt. Emellett magam is külön vizsgálom a tömegpereket, melyek elsődleges célja a társadalom feletti teljes ellenőrzés, megfélemlítés volt, hiszen 1950-re mindenki perbe foghatóvá vált, legyen bármely tagja a társadalomnak: a munkásoktól egészen a parasztságig, értelmiségiek, vezető szakemberek, a még le nem tartóztatott jobboldali szociáldemokraták, vagy az egykori hadsereg még felelősségre nem

⁵ Cseszka 2012, 15.

vont tagjai, hiszen a társadalmi hovatartozás, a származás, az 1945 előtti beosztás az esetek többségében kimerítette az „ellenséges beállítottság” fogalmát.

Ezek mentén próbálom differenciálni az egyes ügyeket, és bemutatom azokat az, elsősorban gazdasági törekvéseket és a háttérben meghúzódó politikai célokat, melyekhez a perek köthetőek: újjáépítés, államosítás, tervgazdaság, kollektivizálás stb.

Ebben a felosztásban helyezem el a dolgozat tárgyát képező, tervgazdaság elleni büntett okán, a 13 bányászati szakember ellen megindított vizsgálatot is, mely a fenti felosztást alapul véve máris rendhagyónak tekinthető, hiszen az eredeti cél egy nyilvános kirakatper volt, azonban végül mégsem került rá sor. Azt kívánom bemutatni, hogy milyen politikai-gazdasági közegben indult meg a nyomozás, mennyire volt specifikus a vádlottak kiválasztása, mely ideológiát voltak hivatottak igazolni, mennyire voltak megalapozottak a vádpontok és azok hogyan változtak a vizsgálat folyamán, egészen a meghozott – vagy esetenként elmaradt – bírósági ítéletekig.

A disszertáció elsődleges célja, hogy a Vargha Béla és társai ügyében szinte teljes terjedelmében megmaradt anyagok segítségével, folyamatában mutassa be az Államvédelmi Hatóság, majd az 1953 közepén megalakult „ávéhásított” Belügyminisztérium nyomozati, vizsgálati módszereit. Azt, hogy hogyan válhattak olyan szakemberek a rablógazdálkodás jellegű bányászati tevékenységet meghirdető kommunista párt áldozataivá, akik a jó minőségű, más célokra is felhasználható szénvagyon oktan elherdálásának megakadályozására törekedtek. Vizsgálom a perek előkészítési, vizsgálati, valamint lezárási szakaszában tetten érhető koncepcióváltásokat.

A több mint másfél éven keresztül készített vizsgálati anyag közzétételekor az elsődleges szempontom az embertelen körülményeknek kitett áldozatok emlékének tiszteletben tartása volt. Mégis ezek a szubjektív jellegű és hangvételi dokumentumok (fogdahálózati jelentések, napi jelentések, szolgálati jegyek) teszik lehetővé a tárgyalt korszak mélyebb, árnyaltabb megismerését.

A dolgozat másik célja – a vizsgálati anyag tárgyából adódóan – az, hogy képet nyújtson a második világháború előtti nagyipari bányászat virágkoráról, az 1945. évi újjáépítésben kiemelt szerepet játszó, majd államosított bányaipar fontosabb jellemzőiről, a korszak szénbányászati újításairól, problémáiról, valamint azok politikai hátteréről, hiszen az előzetes letartóztatásban lévő szakembereket folyamatosan vallatták munkáikról, fejlesztéseikről, esetenként találmányaikról, sőt szakmai feladatokkal is ellátták őket.

1.3. Kutatás forrásai

Mivel részletekbe menően még senki nem foglalkozott az 1952 és 1954 között keletkezett bányászaktákkal, munkám során kevés történeti munkára támaszkodhattam. A hangsúly tehát elsősorban a fellelhető levéltári forrásokra helyeződött.

Az értekezést elsődleges forrásbázisát az *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában* (ÁBTL) kutatható, „bányászakták” névre keresztelt 42 kötetnyi – megközelítőleg 16 000 oldal – vizsgálati anyag képezi. Kivételesen ritka szerencséje van az államszocializmus időszakának titkosszolgálati iratait tanulmányozó kutatónak akkor, amikor nem időszakosan újrendezett, változó szempontok szerint szelektált forrásmaradékból dolgozhat, hanem *in statu nascendi*, bolygatatlan dokumentumok sorát kezdheti el feltárni. A Vargha Béla bányamérnök, mint fővádlott mellett a magyar bányászat több megbecsült, közismert szakembere, tapasztalt mérnöke ellen indítottak vizsgálatot. Ezek iratlenyomatai nem tudni mi okból kimaradtak a későbbi „újrendezésből”, s csorbítatlanságuk számottevő mértékben segít annak az – Államvédelmi Hatóság szempontjából félresikerült – ügynek a megismerésében, amely 1952 és 1954 között zajlott. A dolgozat alapvető forrásaként használt és feldolgozott vizsgálati anyag a nyomozás minden szakaszát lépésről-lépésre követi, egészen a felmentésig vagy adott esetben a bírósági ítéletig. Természetesen ezeket a dokumentumokat – a korszak állambiztonsági irataihoz hasonlóan – erős forráskritikával kellett kezelni, hiszen a kihallgatási jegyzőkönyvek, vagy az ezekből írt önvallomások a nyomozó szervek által kikényszerített, vagy előre megírt vallomások voltak. (Viszont épp ezért tökéletesen végigkísérhető az éppen aktuális politikai elgondolások érvényesítése, vagyis a vádpontok folyamatos változása.) Ezeket sok esetben nagyban ellensúlyozta a kihallgatások után, már a cellába visszakísértekről készült fogdahálózati jelentés, hiszen az alkalmazott fogdaügynökök rendkívül bőbeszédűek és konstruktívak voltak. Tanulságos volt például összehasonlítani a két típusú iratot, ahol a „vallomásban” leírtakat a kihallgatás után az őrizetesek megmagyarázták, bővebben kifejtették a melléjük ültetett ügynököknek. Az ÁBTL-ben található továbbá iratok a meghurcolt bányamérnökök egy részének felülvizsgálatával, az elítéltek rehabilitációjával kapcsolatban. A teljes terjedelmében fennmaradt iratanyagból nem csak a tárgyalt ügyre vonatkozóan tudunk megállapításokat tenni, hanem a korszak egyéb, az esetek többségében hiányos nyomozati anyagokra, vizsgálati módszerekre is. (MESZHART-ügy, Bende József és társai ügye.)

Vargha Béla és társai ügyében, az ügyészségen lefolytatott vizsgálatra, valamint rehabilitálásokra vonatkozó további dokumentumok *Budapest Főváros Levéltárának (BFL)* iratanyagában találhatóak.

A korszak szénbányászati adottságainak, jellemzőinek, és lehetőségeinek megértésében segítségemre voltak továbbá a korabeli tudományos folyóiratokban – *Bányászati és Kohászati Lapok (BKL)*, *Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Tudományok Osztálya közleményei* – megjelent tanulmányok, melyek főként a vizsgálati anyagban is szereplő szakemberek nevéhez fűződnek.

Mind a vizsgálati anyagra, mind pedig a korszak szénbányászatára vonatkozóan fontos dokumentumok (jegyzőkönyvek, levelezések, kimutatások) találhatóak a Minisztertanácsi jegyzőkönyvekben, a pártiratokban (MKP, SZDP, MDP), a Gazdasági Szervek Osztályának és az Államgazdasági Bizottság irataiban, amelyek a *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL)* kutathatók. A *Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárból (PIL)* elsősorban a politikai felsővezetés levelezéseire, valamint a gazdasági rendőrségre vonatkozó iratokat használtam. Fontos másodlagos forrásnak bizonyult Erdmann Gyula: *Dokumentumok a magyar szénbányászat történetéből, 1945–1949.* c. kiadványa, amely az 1945 és 1949 közötti magyar szénbányászat történetének fontosabb dokumentumait teszi közzé, így elsősorban a vizsgálati anyagban megfogalmazott vádak koncepciójait jelleget segítettek megvilágosítani és egyértelművé tenni.

A vizsgálat folyamatának rekonstruálását a levéltári anyagok mellett az ifj. Dzsida László által felajánlott dokumentumok is segítették, sok esetben erősítették, akinek ezúton szeretném megköszönni azt a bizalmat, amivel támogatta a kutatásaimat. A per során elítélt édesapja, Dzsida László bányamérnök 1981-ben bekövetkezett haláláig két ízben is kísérletet tett a perújrafelvételre, amelynek során több iratot összegyűjtött, és részletes feljegyzést készített fogva tartásának időszakáról, a vizsgálat menetéről, valamint azokról a személyekről, akikkel ez idő alatt kapcsolatba került.

Az ügyben őrizetbe vett szakemberek hozzátartozói közül még dr. Káposztás Pál dédunokájával, Láncki Tamással sikerült kapcsolatba kerülni, aki szintén támogatásáról biztosított, és családi történetekkel, fotókkal segítette a munkámat. Dr. Káposztás Pál bányamérnököt 1952. augusztus 6-án tartóztatta le az Államvédelmi Hatóság, s a több, mint másfél éves vizsgálat során semmilyen váddal nem tudták bíróság elé állítani, így 1954. április 5-én szabadon engedték. Szabadulásakor vele (is) titoktartási nyilatkozatot írtak alá, családja sem akkor, sem később nem tudott meg semmit arról, hogy mi történt vele az ÁVH fogdájában.

Eddig két rövidebb tanulmány jelent meg az ún. bányászattal kapcsolatban, de ezekben inkább csak a legfontosabb ismereteket emelik ki. Az egyik a *Központi Bányászati Múzeum Közleményei sorozatában megjelent* Katona Klára: „*Legfőbb érték az ember*”.

Bányász-ügyek, bányászsorsok bírósági és ÁVH iratok tükrében. c. tanulmánya, valamint Molnár László: *Megemlékezés a meghurcolt bányaműszaki vezetők rehabilitációjáról* c. tanulmánya.⁶ Blasszauer Róbert: *Szabó Lőrinc az ÁVH látókörében* c. tanulmánya is említést tesz a bányamérnökök ügyéről, elsősorban az ügyben letartóztatott Déry József és Szabó Lőrinc kapcsolatát vizsgálva.

A témában folytatott kutatásaimat közel 10 éve kezdtem meg, melynek eredményeként született meg a bányászattal fontosabb dokumentumait bemutató szerkesztett kötet egy összefoglaló bevezető tanulmánnyal.⁷ Jelen dolgozat ennek a kéziratnak a kibővítését adja, mely szélesebb bázison vizsgálja nem csak magát az ún. bányászügyet, hanem a korszak egyéb, a szénbányászatban lefolytatott pereket, elhelyezve azokat az 1945-től megrendezett ún. gazdasági típusú perek sorában.

⁶ Katona Klára 2002, 119–123., Molnár László 1993, 481–485.

⁷ Cserényi-Zsitnyányi 2013.

II.

Gazdasági perek Magyarországon

2.1. Gazdasági perek nemzetközi és belpolitikai okai a második világháború után

A gazdasági kirakatperek szorosan kötődtek a sztálinista állam kiépítéséhez mind Magyarországon, mind pedig a többi kelet-közép európai országban: céljuk a magángazdaság teljes felszámolása, az állami egyeduralom kiépítése volt.⁸ Az így (is) érvényesülő szovjet befolyás nem nélkülözhetette a szovjet iránymutatást, melyet egyértelműen bizonyítottak többek között a Tájékoztatási Iroda határozatai, a szovjet jogelvek átvétele, valamint az állandó szovjet tanácsadói jelenlét is. Az 1945 után kiépülő kommunista diktatúra már a kezdetektől fogva egy teljesen életképtelen gazdasági rendszert erőltetett a társadalomra, és az egész országra. Szakács Sándor megfogalmazása szerint az ország élére került kommunista párt kiválóan tudott a múltban sztrájkot, szabotázsot, merényleteket szervezni, habozás nélkül hajtott végre, ha kellett, különböző diverzáns cselekedeteket szerte a világon – gazdasági, gazdálkodói tapasztalatokkal azonban nem rendelkezett.⁹ A szovjet mintát követő gazdasági hatalom kiépítése csakis a politikai terror, valamint annak jogi és intézményi eszközeivel volt lehetséges. A gazdasági- és a politikai hatalom ilyen összefonódása jellemezte a Rákosi-rendszert, melyet megalapozott az 1945 után kiépülő jogrendszer is. Ez a fajta kapcsolat természetesen mindig függött az elérni, vagy igazolni kívánt politikai céltól.

Az 1944-ben hadműveleti területté vált Magyarország a második világháború végére nemzeti vagyonának 40 százalékát, az 1938. évi nemzeti jövedelmének mintegy ötszörösét, népességének 6-7 százalékát elvesztette, s évekig tartó munkaerő-kiesést okozott a hadifoglyok és a „malenkij robot”-ra elhurcoltak 900 ezerre becsülhető száma.¹⁰ A lerombolt, kifosztott és kivézt országban a legfontosabb feladattá a pusztulás felmérése, a károk helyreállítása, a gazdasági élet, a termelés megindítása, azaz az újjáépítés vált, amelyet jócskán nehezített a fegyverszüneti egyezmény értelmében a Szovjetunióknak járó jóvátétel

⁸ Cseszka 2012, 153.

⁹ Szakács 1998, 165.

¹⁰ Bognár 2010, 131.

miatti nagymértékű tőke kivonás.¹¹ Az ország fizetési képességét nehezítette továbbá az is, hogy a potsdami egyezmény értelmében szovjet tulajdonba került át a hazánkban található német vagyon, azonban az oroszok csak az aktívákra tartottak igényt, a vagyonra betáblázott terheket a megszállt országra hagyták. Magyarország nem igényelhetette a Harmadik Birodalommal folytatott kereskedelem felhalmozódó aktívumot, miközben a német gazdasági szereplőkkel szemben fennálló magyar tartozásokat ki kellett fizetni, mégpedig a szovjeteknek.¹² Ráadásul 1945 tavaszától több olyan vállalatnál kezdtek meg a gépek, és egyéb berendezések leszerelését és elszállítását az szovjetek, amelyek termékei is a jóvátételi kötelezettség részét képezték volna.

Az alapvető termelési eszközök, gépek, nyersanyagok és élelmiszerek hiánya a háborús viszonyoknál is szigorúbb készletgazdálkodást követelt. A gazdaság dezorganizálódása miatt szabad gazdálkodásról szó sem lehetett, így a hatóságok a háború alatt már alkalmazott kötött gazdaság bevezetésével próbálták normalizálni a helyzetet. A kormányzó pártok vezetői, bal- és jobboldalon egyaránt, a korlátozó intézkedésekben látták a megoldást, azonban a kötött gazdálkodás jövőjét eltérően ítélték meg.¹³ Míg a polgári pártok a gazdasági élet konszolidációjával párhuzamosan felszámolandónak tartották, addig a hatalmát fokozatosan érvényesítő kommunista párt a tőke visszaszorítását, a termelés és elosztás befolyásolását, a már akkor megfogalmazódó államosítás kiterjesztését várta a kötött gazdálkodás rendszerétől.

Az irányított gazdaságnak rövid idő alatt rendkívül bonyolult rendszere alakult ki, amelynek csúcsszerve az 1945 decemberében felállított Gazdasági Főtanács volt. A háború utáni gazdasági élet szükségleteinek és rendes menetének biztosítására létrejött testület elnöke a mindenkori kormányfő volt, ám napi ügyekben a főtitkár, a kommunista Vas Zoltán döntött. Hasonló, ha nem nagyobb hatáskörrel bírt az 1947. június 1-jével életre hívott Országos Tervhivatal, amely a magyar gazdaság szovjet mintára történő átalakítását, majd tervgazdaságként való működését irányította. Az Országos Tervhivatal első elnöke a szociáldemokrata Vajda Imre lett (helyettese a kommunista Berei Andor), őt 1949-ben Vas Zoltán követte, aki 1953-ig állt a szervezet élén.

Az érintett minisztériumok valóságos rendeletező dőmpingben próbálták felülről, mesterségesen befolyásolni a piaci viszonyokat. A kötött gazdaság hátránya volt, hogy

¹¹ A kártérítést a fegyverszüneti egyezmény 300 millió amerikai dollárban állapította meg, melyet 6 év alatt kellett áruban (gépekben, folyami hajókban, gabonában, jószágban stb.) letörleszteni. A kártérítés összegéből 200 millió amerikai dollár a Szovjetuniót illette, a Csehszlovákiának és Jugoszláviának járó kártérítés összege pedig 100 millió amerikai dollár volt. Honvári 2006, 89–90. A fegyverszüneti egyezményt az Ideiglenes Nemzetgyűlés az 1945. évi V. sz. törvénnyel becikkelyezett.

¹² Uo. 90–91.

¹³ Uo. 104–105.

aprólékos, de gyakran kicsit sem ésszerű szabályozási rendszerével szinte ösztönzött a törvénysértésre, hiszen erősen gátolta a kereskedők, kistermelők haszonszerzéshez fűződő érdekeit. Az alapvető cikkek hiánya, az egyre emelkedő árak a feketegazdaságnak kedveztek. A kötött gazdaság rendeletei szerint, a békeidőben legálisnak számító kereskedelmi fogások nagy része is törvénytelenységnek számított, pedig ezek elsőként a megélhetést, a túlélést szolgálták.¹⁴ Ilyen körülmények között a hatóságoknak folyamatosan ellenőrzéseket kellett végezni, a társadalmat a változó rendszer egyre szigorodó keretei közé szorítani, és szankciókkal sújtani a tetten ért szabályszegőket. Amennyiben a gazdasági életre is kiterjesztjük Révai József 1945 nyarán elhangzott „szentenciáját”, minden olyan személy reakciós volt, aki nem a kommunista párt gazdaságpolitikáját szolgálta ki, aki kétségbe vonta a kötött gazdálkodás bevezetését.

Az 1945. évi potsdami egyezmény értelmében minden Magyarországon lévő német tulajdon a Szovjetunió tulajdonába került. Azonban Magyarországon nem csak a Szovjetunió, hanem a szövetséges nagyhatalmaknak, így az USA-nak, Nagy-Britanniának is voltak érdekeltségeik, melyeket a háború alatt a szovjetek ugyan megszereztek, de ezeket később kénytelenek voltak visszaadni. Azonban a stratégiaileg fontos nyersanyagokhoz köthető vállalatokat mind a kommunista párt, mind pedig a szovjetek meg akarták szerezni.

Ezt a szándékot, valamint egyben az 1947. évi választásokat egy nemzetközi esemény is nyomatékositott. 1947. szeptember–október fordulóján a lengyelországi Sklarszka Porebán megalakult a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (KOMINFORM). Ennek A. Zsdanov szovjet pártvezető referátumán nyugvó alapító nyilatkozata arra szólította fel a szervezetbe tömörült kommunista pártokat, hogy országaikban vegyék át a hatalmat. Ez egyet jelentett az erőltetett sztálini rendszer bevezetésének a politikájával, ami többek között maga után vonta a gazdaság élet szereplőivel szembeni egyre agresszívabb fellépést is, hagyományos magyar államberendezkedés megszüntetését.

1948 végére már nem volt olyan jelentős, szervezett politikai vagy gazdasági erő Magyarországon, amely megakadályozhatta vagy akár csak megnehezíthette volna a szocialista típusú társadalom teljes kiépítését a szovjet csapatok által továbbra is megszállva tartott országban. Az 1947. február 10-én aláírt és törvénnyel ratifikált párizsi békeszerződéssel megszűnt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság, s a nyugati hatalmak még eddigi nagyon korlátozott lehetőségüket is elvesztették

¹⁴ Molnár János 2003, 296.

A Rákosi-korszak gazdasági pereinek tipizálása több szempont miatt is nehézkes, hiszen azok fokozatosan épültek egymásra, ha úgy tetszik egyikből következett a másik, egészen a totalitárius diktatúra kiépítéséig, majd azt követően annak fenntartása érdekében. Az alapvető kiindulási pont az, hogy a perek háttérében minden esetben egy adott politikai-gazdasági szándék elérése vagy adott esetben kudarcának igazolása volt.

Cseszka Éva könyvében a gazdasági perek esetében az alábbi kettős felosztás használja: voltak az úgynevezett „nagy perek” vagy kirakatperek, amelyeket a nagyvállalatok, intézmények ellen indítottak és voltak úgynevezett „tömegperek”, amelyeket a kisemberek ellen folytattak le, hogy végképp szétverjék a civil társadalmat.¹⁵

A pertípusok egy másik megközelítésének kiindulópontja az az állítás, hogy a korszak gazdasági pereinek (akárcsak a politikai-, valamint a katonai perek esetében is) lényege magából a korszakból, a kommunista rendszert kiépíteni és fenntartani hivatott ideológiából, politikából és az ehhez kapcsolódó változó gazdasági törekvésekből érthető meg. Vagyis – ahogy már a bevezetőben említésre került – az 1945 és 1955 közötti időszak olyan, gazdaságtörténeti aspektusból is meghatározó szakaszait is fel lehet állítani, melyekhez mind ideológiai, mind politikai, mind pedig gazdasági szempontból köthetőek az egyes koncepciók: az 1945 utáni újjáépítés, gazdasági stabilizáció, államosítás, leszámolás a politikai ellenfelekkel, tervgazdaság, tsz-esítés. Jelen dolgozat ezt a kétfajta megközelítést kívánja összedolgozni, és ezek mentén felállítani egy újabb rendszerezést.

Az első perek elsősorban kirakatperek voltak, melyek politikai és gazdasági célja az államosítás, a stratégiai fontosságú iparágak és az ezekhez kapcsolódó nagyvállalatok állami tulajdonba vétele volt. Az államosított vállalatok száma évről-évre nőtt, az államapparátus egyre erőteljesebben avatkozott be a magángazdaságokba, ellehetetlenítve azok működését. De ezek a perek szolgálták továbbá a kommunista párt politikai ellenfeleinek kiiktatását, az egyes gazdasági ágazatok szakembergárdáinak likvidálását, valamint az ország teherbíró képességét jócskán meghaladó erőltetett hadiipari fejlesztés, a hidegháborúra való felkészülést is. A nyilvánosan megrendezett perek célja, – a politikai perekhez hasonlóan – a társadalom megfélemlítése volt, valamint üzenet az „ellenséges” Nyugat felé:

- az újjáépítésben stratégiai fontosságú nyersanyagok, ehhez kapcsolódó vállalatok megszerzése (MAORT)
- politikai ellenfelek kiiktatását szolgáló gazdasági típusú politikai perek (Nitrokémia, FM)

¹⁵ Cseszka 2012, 153.

- A hidegháború kiéleződésével a stratégiai fontosságú hadiipari vállalatok, gyárak állami tulajdonba vétele (Standard). Az ilyen típusú perek tovább is jelen voltak, hiszen 1950-től az MDP – másolva a Szovjetunió első ötéves tervét – grandiózus, radikális és torz iparosítási programot hajtott végre.

Az itt kiemelt nagyobb pereket szakirodalom már viszonylag alaposan feldolgozta, mégis a téma egészének megértése és feldolgozása szempontjából szükséges ezek politikai hátterének, a koncepció felépítésének, a vizsgálat lefolytatásának bemutatása, hiszen a később levezényelt gazdasági perek több vonatkozásban is kapcsolódtak ezekhez.

Az itt röviden vázolt kirakatperekre épülő ún. tömegperek alkotják a gazdasági típusú perek következő csoportját, melyek lényegében a terrort az élet mindennapi szintjére kiterjesztették, céljuk a társadalom megfélemlítése volt a parasztságtól egészen a munkásosztályig. Itt olyan perekre kell gondolnunk, mint a feketevágások, a beszolgáltatási kötelezettség elmulasztása, közellátási bűncselekmény vagy a tervgazdaság elleni büntett. A társadalmi többséggel való nyílt szembeszegülést, a hazai adottságok és a nemzeti jelleg semmibe vételét jelentette a parasztság teljes kiiktatása. A gazdák elleni perek az 1948/1949-es években tetőztek, de – ébren tartva a terrort – egészen 1956-ig tartottak. A Rajk-perrel gyakorlatilag bárki letartóztathatóvá vált, kommunistáktól a „kisemberekig”.¹⁶

A nyilvános perekon kívül azonban a háttérben (nem a közvéleménynek szánva) is működött a tisztogatás. A leggyakoribb vádpontok a következők voltak: hűtlenség, ipari kémkedés, idegen hatalom kiszolgálása, a magyar népgazdaság megkárosítása, ipari szabadság külföldre csempészése, valamint hogy a szóban forgó vállalat eltért a három, vagy ötéves terv végrehajtásától a szabotázs eszközével.

2.2. A gazdasági perek jogi és intézményi hátterének fontosabb változásai 1945 után

A Rákosi-korszakban tömegével lefolytatott büntetőperek teljes kivizsgálása, feltárása az esetek többségében nem lehetséges. Egyrészt, mert eleve kétséges, hogy egyáltalán felderíthető-e az igazság az egykori dokumentumok alapján, hiszen azok éppen a koncepció alátámasztását – elsősorban a kikényszerített beismerő vallomások alapján – szolgálták, másrészt általában maguk a dokumentumok is hiányosak, hiszen koncepciók perekről lévén szó, az eredeti vizsgálati anyagot sok esetben megsemmisítették, így csak a felülvizsgálati eljárásokból – ha volt ilyen – tudjuk rekonstruálni az eseményeket. Első lépésként tehát

¹⁶ Cseszka 2012, 147.

érdekes abból a szemszögből áttekinteni, hogy melyek azok a jogszabályok, amelyekre hivatkozva születtek bírósági ítéletek.

A sztálinista rendszer magyarországi kiépítésének jogi alapjait lényegében a szovjet jogelv átvétele jelentette: megszűnt törvény előtti egyenlőség, a perek során behatóan vizsgálták a vádlottak osztályhelyzetét, valamint életrajzát, és ezek az ítélet során súlyosbító körülményként szerepeltek, ugyanis a vádlottak többsége a „fasiszta” Horthy-rendszerhez kötődött. Az ártatlanság vélelme helyébe „rossz” osztályhelyzetnél a bűnösség vélelme lépett, amely lehetővé tette bizonytalan tényeknek a vádlott terhére történő alkalmazását. Bizonyíték helyett elég volt egy fenyítéssel, lelki ráhatással, fizikai erőszakkal kikényszerített beismerő vallomás. A sztálini gyakorlatnak megfelelően a bírói döntés már előre megvolt. A népbíróságok felállításával és a bírói függetlenség felszámolásával a kommunista hatalom képessé vált arra, hogy az igazságszolgáltatás eszközeivel számoljon le vélt vagy valós politikai és társadalmi ellenségeivel.

Úgy a politikai-, mint a gazdasági téren a jog az elnyomás eszközévé vált: a gazdasági élet egyre szigorúbb és kiterjedtebb rendőri felügyelet alá helyezésével párhuzamosan folyt annak jogi megalapozása is. Előbb a háború utáni állapotok adta kényszerhelyzetből, majd később „koncepcionális kényszerképzetből” a jog egyre kevésbé szolgálta a termelő közösségek gazdasági racionalizálását, hanem mind inkább a „politikai gazdaság” rendszeressé tételét, s ezzel egyre kiterjedtebb elvonási rendszer kiépítését.¹⁷ A politikai érdekeknek alárendelt gazdaságpolitikától történő legkisebb eltérés is politikai ügygé válhatott. A gazdasági perek valós tényállások eltorzítására, tendenciózus csoportosítására, és politikai célokhoz kapcsolására épültek, egy előre kitűzött koncepció alapján, a forgatókönyvek pedig a hatalom legfelsőbb szintjén készültek.¹⁸

1946-ig a második világháború előtt kiadott jogszabályok voltak hatályban gazdasági bűntettek tekintetében. 1945–48 között a szabotázsnek nevezett törvényi tényállások nem tartalmazták a célzatot, mint a szándék irányára mutató többletet. A bírói gyakorlat különbözően kezelte a joghézagot. Esetenként az 1946. évi VII. törvényben meghatározott demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés fennforgását állapították meg, amikor az államrend gyengítésére irányuló népgazdasági mértékben is jelentős kár bekövetkezett. A bíróságok ítélezési gyakorlata fogalmazta meg és alakította ki a célzat, illetve a politikai motívumok fennforgásának követelményeit. Mivel a politikai motívumok,

¹⁷ Révai 1991, 23.

¹⁸ Kahler 1993, 141–142.

ellenséges beállítottságra utaló adatok az elkövetőknél rendszerint „bizonyítottak voltak”, gyakorlatilag a kisebb súlyú gazdasági bűntetteket is a legsúlyosabb megítélés alá estek.

Elsőként kell megemlíteni az 1945 októberében megjelent 7160/1945. M.E. rendeletet az arany- és valutaszabályozásról,¹⁹ mely rendelkezés miatt legálisan nem lehetett a lakosság birtokában külföldi fizetőeszköz, továbbá a később megjelent a 8400/1946. M.E. sz. rendelet a külföldi fizetési eszközök és követelések, a külföldi értékpapírok és az arany forgalmának, valamint a fizetési eszközök kivitelének újabb szabályozása tárgyában.²⁰ Ugyanekkor jelent meg a 9480/1945. M.E. rendelet, mely a közszükségleti cikkek engedély nélküli kivitelének megtorlásáról szólt. A büntetőeljárás lefolytatását a rendelet az uzsorabíróságok hatáskörébe utalta. (Az uzsorabíróságokról lentebb még szólni fogok.) A rendelet értelmében a közszükségleti cikkek (az utazással kapcsolatos személyes szükségletet meghaladó mennyiségben) miniszteri engedély nélkül történő külföldre szállítását, példát statuáló szankcióval, halálbüntetéssel kellett sújtani, ha a cselekmény a közellátás érdekét súlyosan sértette vagy veszélyeztette, valamint úgyszintén üzletszerűség esetében is.²¹

1946. augusztus 1-jén a forint bevezetésével egyidejűleg lépett hatályba „A gazdasági rend büntetőjogi védelméről” szóló 8800/1946. M.E. számú rendelet, amely újraszabályozta a korábban, 1945. augusztus 19-én kihirdetett 6730/1945. M.E. számú rendeletet, mely abszolút határozott szankcióként halálbüntetés kiszabását írta elő az uzsorabíróságnak az árdragító visszaélés elkövetőjére.

Ez a rendelet nem tett különbséget büntett és szabálysértés között, ezáltal teret hagyott a kommunista párt vezetése és irányítása alatt álló rendészeti, gazdaságrendészeti, gazdaságpolitika-rendészeti gyakorlatnak: a „kötött gazdálkodás”, a jegyrendszer stb., – majd a stabilizáció után annak – védelmét szolgálta.²² A rendelet megalkotását kétségtelenül indokolt az ország háború utáni helyzete, mely különleges beavatkozást igényelt a termelés és elosztás rendjébe. Azonban mégis ez a jogszabály az egyik tipikus példája annak, hogy egy eredetileg nem koncepciózus célból alkotott jogszabály hogyan vált a későbbi politikai célzatú

¹⁹ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 7160/1945. M. E. sz. rendelete a külföldi fizetési eszközök, követelések és értékpapírok, továbbá az arany bejelentése és rendelkezésre bocsátása tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1945. október 17. 153. sz. 1–2.

²⁰ A Magyar Köztársaság kormányának 8400/1946. M. E. sz. rendelete a külföldi fizetési eszközök és követelések, a külföldi értékpapírok és az arany forgalmának, valamint a fizetési eszközök kivitelének újabb szabályozása tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1946. július 28. 169. sz. 2.

²¹ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 9480/1945. M. E. sz. rendelete a közszükségleti cikkek engedély nélkül való kivitelének megtorlása tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1945. október 17. 153. sz. 3.

²² A Magyar Köztársaság kormányának 8800/1946. M. E. sz. rendelete a gazdasági rend büntetőjogi védelme tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1946. július 28. 169. sz. 5–7. „A nemzeti kormány részére rendeletek kibocsátására adott felhatalmazásról” szóló 1946. évi VI. törvényben a Nemzetgyűlés felhatalmazta a kormányt, hogy rendeletet adhat ki az „állam gazdasági pénzügyi és közigazgatási rendjének biztosítása érdekében, [...] különösen az államháztartás egyensúlyának helyreállítására és a közellátás biztosítására.”

gazdasági perek leggyakrabban alkalmazott jogszabályává, tág teret nyitva a koncepciók ügyekhez.²³ A rendelet az árdrágító visszaélések, a közellátást veszélyeztető cselekmények ellen és a forint védelmében igen szigorú büntetési tételeket állapított meg, és a gondatlan elkövetést és az előkészületet is büntette. A „káros eredmény bekövetkezte” (azaz aki „gazdasági rend érdekét súlyos sértette”) esetén az elkövető halálbüntetéssel volt büntethető.²⁴

Az 1947:XXXIV. tc. 6. § népellenes büntettnek minősítette, ha a stratégiai szempontból fontos vagy jóvátételi kötelezettség miatt jelentős üzem vezetője az ország újjáépítését, illetőleg a jóvátételi kötelezettség zavartalan teljesítését szándékosan hátráltatta vagy veszélyeztette. Büntető eljárást az illetékes minisztérium feljelentésére indítottak.²⁵ (A már kutatott iratanyagok ismeretében tudjuk, hogy a miniszteri feljelentés sok esetben csak jóval a letartóztatásokat követően, esetenként a vizsgálat vége felé történt meg, törvényes látszatot adva az eljárásnak.)

Az 1947. évi választások után a magyar jogfejlődés szempontjából két jelentős folyamat indult meg. Az első az MKP és SZDP egyesülésével megalakult Magyar Dolgozók Pártja, ezzel később a többpárti politikai rendszer felszámolása Magyarországon. A másik a szénbányák államosításáról szóló 1946. évi XIII. törvénnyel,²⁶ a nagybankok állami tulajdonba való vételéről intézkedő az 1947. évi XXX. törvénnyel,²⁷ s a száznál több munkást foglalkoztató ipari üzemek rendeleti úton (ti. a 3500/1948. számú kormányrendelet) történő államosításával lendületet kapott az a folyamat, amelynek a vége a magyar gazdaság gyakorlatilag teljes kollektivizálása lett.²⁸

1947. augusztus 1-jén az első hároméves tervvel egy időben született meg a 14200/1947. sz. kormányrendelet, a „hároméves terv megvalósításának büntetőjogi védelme” tárgyában. Az 2140/1948. Korm. rendelet a 14200/1947. sz. kormányrendelet által szabályozott egyes bűncselekményeket az uzsorabírószági külön tanácsok elé utalta.

²³ Kahler 1993, 184.

²⁴ A Magyar Köztársaság kormányának 8800/1946. M. E. sz. rendelete a gazdasági rend büntetőjogi védelme tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1946. július 28. 169. sz. 6.

²⁵ A népbíráskodással kapcsolatos egyes rendelkezésekről szóló 1947. évi XXXIV. törvény. Bacsó Ferenc [et al.] 1948., ÁBTL 4.1. A-2110. 11. Az 1947. évi XXXIV. törvénycikk a népbíráskodással kapcsolatos egyes rendelkezésekről.

²⁶ A szénbányászat államosításáról szóló törvény az 1999. évi LXI. törvény 1 §-a alapján hatályát veszítette.

²⁷ Ti. a Magyar Nemzeti Bank és a Pénzügyi Központ I. kúriájába tartozó, részvénytársasági alapon működő pénzügyintézetek magyar tulajdonban levő részvényeinek állami tulajdonba vételéről. *Országos Törvénytár*, 1947. évi december 4. 24. sz.

²⁸ Kulcsár 1996, 474.

²⁹ Az 1950-ig hatályban volt gazdasági jogszabályok még nem tettek különbséget a szándékosság és a célzatosság között, a törvény objektív oldalról, a káros eredmény oldaláról fogalmazta meg a tényállást. Jogilag tehát a szabotázs kimondásához elég volt:

- a tervgazdálkodást veszélyeztető káros eredmény bekövetkezése;
- az adott intézménynél, vállalatnál szándékosság vagy gondatlanság alapján személyekre kivetítve a büntetőjogi felelősség megállapítása;
- motivációként az „ellenséges beállítottság”.³⁰

Változás a tervgazdálkodás büntetőjogi védelméről szóló, 1950. évi 4. sz. törvényerejű rendelettel következett be, amelyben először fogalmazták meg a szándékosságot és a célzatosságot.³¹ Ez nem csak hogy szabotázsnek minősítette a népgazdasági terv megvalósítását sértő vagy veszélyeztető szándékos vagy gondatlan magatartást, de a törvény a szabotázs esetében a gondatlan megvalósítást is lehetségesnek tételezte.³² Mindkét, a tervgazdaság büntetőjogi védelméről szóló rendeletet, eleve arra alapozták, hogy ha bármilyen fennakadás történik a gazdaságban, szinte automatikusan bizonyítani lehessen, hogy „személyek, szervezett csoportok akadályozzák a célok elérését”. Fel sem vetődött, hogy az előírás teljesíthetetlen, a terv rossz, a szocialista gazdaság vált működésképtelenné.

A „gazdasági és pénzügyi rendszer védelmét, illetve a közellátás rendjét”, lényegében azonban a sztálinista állam kiépítését biztosítani hivatott jogszabályok a fentiekkel közel sem tekinthető teljesnek, hiszen az élet legszűkebb szintjéig rendeletek sora szabályozta a mindennapokat.

Általánosságban az 1945 után Magyarországon felállított bíróságokról elmondható, hogy az átmeneti időszakban az átmeneti igazságszolgáltatást képviselték. Hatékonyságukat is befolyásolta a háború utáni zűrzavaros helyzet. A háborús bűnösök felelősségre vonásával megkezdődött, majd a kommunista hatalomátvétel után kiteljesedett a bíróságoknak a nyílt, politikai célokra való felhasználása. Ezeknek a bírósági tárgyalásoknak elsősorban az volt a feladatuk, hogy egyfelől elrettentő célzattal, másfelől nevelő szándékkal normákat, értékeket mutassanak fel az új körülmények között.

A politikai erőviszonyoknak a büntetőjog segítségével történő átalakítása lényegében a népbírói törvény (1945. évi VII. tv.), és az eredetileg az „1946. évi I. tv.-ben megalkotott demokratikus államrend vagy demokratikus köztársaság” védelmére megalkotott 1946. évi

²⁹ Cseszka 2012, 28.

³⁰ ÁBTL 2.1. XIV/4/4. Kimutatás és jelentés a Standard ügyről, 38., Idézi: Cseszka 2012, 28.

³¹ Az 1950. évi 4. sz. törvényerejű rendelet a tervgazdálkodás büntetőjogi védelméről. *Magyar Közlöny*, 1950. február 16. 2. sz.

³² Zinner 1998, 192–193.

VII. törvény alkalmazásával ment végbe.³³ A háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonásáról szóló, 1945. január 25-én kiadott 81/1945 M.E. sz. rendelet felállította a népbíróságokat, valamint ezek fellebbezési fórumát, a Népbíróságok Országos Tanácsát (NOT). A rendelet bevezető része célként tűzte ki, hogy mindazok, „akik a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozói, illetve részesei voltak mielőbb elnyerjék büntetésüket”.³⁴ 1946 márciusától azonban a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. tc. értelmében – az ítélőtáblák székhelyén – felállított külön tanácsok már egészen más szerepet töltek be: a Magyar Kommunista Párt eszközeivé váltak a politikai ellenfelekkel való leszámolás szolgálatában. Dr. Major Ákos, a Budapesti Népbíróság, majd a Népbíróságok Országos elnökének megfogalmazása szerint: „a népbíráskodás malter volt a politikai építés téglái között.”³⁵

Az 1945 után kiépülő bíráskodás több újítást is hozott a magyar igazságügyi szervek tevékenységében. A gazdasági ügyekben elkövetett bűntettek vagy vétségek nyomozati anyaga a Budapesti Államügyészségre, azon belül is egy külön ügyészségi osztályra, a Fizetési Eszközökkel Elkövetett Bűncselekmények Osztályára, a valutaügyészségre került.³⁶ A valutaügyészség kizárólagos illetékességgel bírt a már fentebb említett 8400/1946. M.E. sz. rendeletbe – vagyis a külföldi fizetési eszközök és követelések, a külföldi értékpapírok és az arany forgalmának, valamint a fizetési eszközök kivitelének újabb szabályozása – ütköző bűncselekményekben. A valutaügyészségen emeltek vádat az elkövetők ellen, az ítéleteket pedig egy külön bírói fórum, az uzorabíróság hozta. Az uzorabíróságokat az árdragító visszaélésekről szóló 1920. évi XV. törvénycikk végrehajtására kiadott 5950/1920. M.E. sz. rendelettel állították fel, kizárólag az e bűncselekmények elkövetői feletti ítélezés céljából. E különleges bíróságoknak eredetileg nem volt joguk arra, hogy halálos ítéleteket szabjanak ki, azt csak – mint később majd látni fogjuk – a második világháború után megalkotott új jogszabályok (az 1945. augusztus 19-én kihirdetett és hatályba lépett 6730/1945. M.E. számú rendelet) tették számukra lehetővé. Az uzorabíróság gyorsított eljárással, kizárólag árdragítással, illetve valutával kapcsolatos ügyekben hozott ítéletet. Ténylegesen ennek a különbíróságnak a hatáskörébe tartozott a gazdasági rend büntetőjogi védelméről szóló 8800/1946. M.E. sz. rendeletben megjelölt bűncselekmények elbírálása.³⁷

³³ Kulcsár 1996, 472.

³⁴ I. számú melléklet az 1945. évi VII. törvénycikkhez. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8214>

³⁵ Soós 2003, 81–106., Major 1988, 371.

³⁶ A valutaügyészség akkori székhelye Budapest V. kerület, Szent István körút 15. szám alatt volt.

³⁷ Ti. az árdragító visszaélés büntette, valamint a közellátás érdekét veszélyeztető büntett.

Az új rendszerű bíraskodás kiépítésének további lépcsője volt az 1947. XXIII. tc.-kel felállított uzsorabírószági különtanács, amelyet a közbeszédben munkásbírószágnak neveztek. A néprészvétel elvét követte, és hamarosan minden törvényszéken megalakították. A munkásbírószág hatáskörébe tartozott a népi demokrácia gazdasági rendje elleni bűncselekmények, a forintrontás, az újjáépítés szabotálása, az árdrágítás és egyéb gazdasági természetű bűncselekmények ügyében való ítélezés, melyet egyfokozatú eljárásban hajtottak végre, az esetek többségében elrettentő ítéletekkel. Ezek a különbírószágok, különösen akkor, amikor büntetőjogilag elfogadhatatlan keretszabályok alapján kellett ítélezniük, könnyen váltak a politika eszközévé.³⁸

2.3. A kommunista párt gazdaságpolitikáját kiszolgáló erőszakszervezetek: politikai- és gazdasági rendőrség

A gazdasági pereket tekintetében kulcsfontosságú, hogy az MKP érvényesítette gazdaságpolitika intézményi eszközei, azaz a politikai- és a gazdasági rendőrség, első pillanattól kezdve a kommunista párt irányítása alatt működtek. Ezek a gazdaság teljes átalakításának háttérbázisát, erőszakszervét jelentették, melyre épültek lényegében a koncepciós perek.

1944. december 21–22-én, miközben az ország nyugati felén még folytak a harcok, Debrecenben megalakult az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány, mely – sok egyéb teendője mellett – az elsők között vette napirendre és tárgyalta a rendőrség megszervezését. Az új szervezetnek elsődlegesen politika- és közrendészeti feladatokat kellett volna ellátnia, s mindezt egy olyan kaotikus helyzetben, amikor a fokozatosan kiépülő szovjet katonai igazgatás mellett még hivatalosan – igaz, inkább már csak maradványaiban – a Horthy-rendszer által működtetett rendőrségi szervezet is fennállt. Erdei Ferenc belügyminiszter és szovjet katonai vezetés képviselőjével folytatott tárgyalásokat követően 1945 januárjában számos intézkedés történt a magyar államrendőrség újjászervezésére.³⁹

Mint ismeretes, ez végül két helyszínen, két kommunista vezetővel indult meg: az Erdei belügyminiszter által megbízott kommunista Tömpe Andrással Debrecenben és a kommunista párt valamint a szovjet vezetés támogatását élvező Péter Gáborral Budapesten. Ennek a kettősségnek lett az eredménye végül, hogy az 1945 májusában kihirdetett kormányrendelettel megalakult a Tömpe vezette Magyar Államrendőrség Vidéki

³⁸ Kulcsár 1996, 473.

³⁹ A politikai rendőrség megszervezéséről lásd bővebben Palasik 2000, 33–55., Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf: *A magyar politikai rendőrség, 1944. december – 1946. október*. Közli: Krahulcsán–Müller 2009, 9–62.

Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya, illetve a Péter által parancsnokolt Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya. A teljesség kedvéért szükséges megemlíteni, hogy 1945 márciusával katonai vonalon is megkezdődtek a politikai nyomozások, elsőként a nyilas bűncselekmények felderítésével, majd folyamatosan bővülő feladatkörrel. 1945. március 12-én Debrecenben alakult meg Pálffy György vezérkari százados vezetésével a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztálya, későbbi közismert nevén a Katpol.⁴⁰ A szervezet április közepén települt Budapestre és kezdte meg a munkáját.

1946 őszén a politikai rendőrséget országos hatáskörű szerv lett. Rajk László belügyminiszter ugyanis 1946. október 6-án kelt 533.900/1946. B.M. sz. rendeletével megszüntette a Magyar Államrendőrség vármegyei főkapitányságait, járási kapitányságait, a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályát pedig beolvastotta a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályába. Létrejött a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO), élére – Tömpe András félreállítását követően – a budapesti PRO vezetője, Péter Gábor került. A szervezet működési köre kiterjedt az ország egész területére, a szolgálat irányítását, felügyeletét és ellenőrzését a belügyminiszter közvetlenül gyakorolta.⁴¹

1948 őszén a politikai rendőrség ismét nagyot lépett előre az intézményi hierarchiában, amikor is az 1948. augusztus 5-én kinevezett belügyminiszter, Kádár János hivatalba lépése után egy hónappal az ÁVO kiterjedtebb hatáskörű és magasabb államhivatali státusú jogutódjaként életre hívta a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságát (BM ÁVH).⁴²

Mivel a szerv Kádár és az ekkorra már vezérőrnaggyá előléptetett Péter Gábor irányításával jól teljesített a kommunista párti hatalomkoncentrálásának és kiterjesztésének előkészületében, azon belül is elsősorban a koncepciók kirakatperek megrendezésében, mintegy „jutalmul”, 1950. januártól országos hatáskörű főhatósággá szervezték át Államvédelmi Hatóság (ÁVH) néven.⁴³ Élen továbbra is – a Népköztársaság Elnöki Tanácsa

⁴⁰ Pálffy (Oesterreicher) György altábornagy, a honvédség felügyelője, első miniszter-helyettes, a Katpol. vezetője. A Katona Politikai Osztály szervezetéről lásd bővebben, Okváth 2000, 57–96.

⁴¹ A belügyminiszter 533.900/1946. B. M. sz. rendelete. 1946. október 4. *Rendőrségi Közlöny*, 1946. október 6. 228. sz. 574–575. Közli: Krahulcsán–Müller 2009, 49–51.

⁴² Gyarmati 2000., Müller 2012, 31–32.

⁴³ Az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) az 1949. december 28-án megjelent, 4.353/1949. MT. számú rendelettel alakult meg. Az új főhatóság a Belügyminisztériumtól (BM) szervezetileg függetlenített, a Minisztertanácsnak közvetlenül alárendelt országos hatáskörű önálló költségvetési szerv lett. A rendelet értelmében főfelügyeletét a Minisztertanács egy tagján keresztül gyakorolta, ezt a feladatot – formailag – a belügyminiszter látta el. 1950. február 1-jétől a Honvédelmi Minisztérium (HM) Katonai Elhárító Főcsoportfőnökség „katonai és támadólagos” részlegét is az ÁVH vezetőjének rendelték alá. Az ÁVH-hoz tartozott továbbá a gazdasági rendszert, az

által 1949. december 28-án kinevezett – Péter Gábor maradt, immáron altábornagyi rendfokozattal.

A politikai rendőrséghez képest valamivel később, 1945 őszén került sor gazdaságrendészeti feladatokat ellátó új szervezet felállítására, holott annak igénye már jóval korábban felvetődött a kommunista párton belül. 1945. szeptember 1-jén a belügyminiszter ideiglenes hozzájárulásával alakult meg a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának IV. (Gazdaságpolitikai) Alosztálya, melynek vezetésével dr. Villányi Andrászt bízták meg.⁴⁴ Azonban egy hét múlva az alosztályt kiszervezték a PRO alól, és immáron osztályként került be a rendőrség szervezetébe, meghagyva pozíciójában Villányit.⁴⁵ A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Gazdaságrendészeti Osztályának (GRO) megalakulásával ugyan okafogyottá vált a IV. (gazdaságpolitikai) alosztály működése, azonban Péter Gábor – ahogy azt a későbbiekben is látni fogjuk – továbbra is a PRO-n belül akarta tudni a gazdasági jellegű nyomozások lefolytatásának lehetőségét. Az alosztály beosztottainak egy része átkerült az úgynevezett G/14. csoportba,⁴⁶

útlevélügy, a külföldiek ellenőrzése, majd később egyes börtönök, valamint internáló- és munkatáborok is. Megalakuláskor hét főosztályból – I. (Hálózati), II. (Katonai Elhárító), III. (Operatív), IV. (Határőrség és Belső Karhatalom), V. (Káder), VI. (Jogi és Börtönügyi), VII. (Gazdasági) Főosztályok – valamint az ÁVH vezetője mellett felállított Titkárságból állt. A Hatóság vezetőjének egy első (általános) helyettese (egyben az I. Főosztály vezetője), és három helyettese volt (a II., a IV. és az V. Főosztály vezetője illetve parancsnoka). Cserényi-Zsitnyáni 2009.

⁴⁴ MNL OL XIX-B-1-r 3. d. 119. sorsz. – 1945. Iratok a gazdaságpolitikai alosztály felállítására vonatkozóan.

Villányi András jogász, rendőr ezredes, 1945–1948 között a gazdasági rendőrség vezetője, majd 1949-ig pénzügyminisztériumi osztályvezető volt. Az ÁVH 1949. szeptember 20-án letartóztatta. A Szébenyi Endre és társai per másodrendű vádlottjaként a Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. március 20-án első, majd a Legfelsőbb Bíróság 1950. május 20-án másodfokon egyaránt halálra ítélte, s május 26-án kivégezték. A Legfelsőbb Bíróság 1955. október 13-án rehabilitálta.

⁴⁵ ÁBTL 1.1. A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztálya vezetőjének 171/1945. sz. napiparancsa, 1945. szeptember 7. (1. d.)

⁴⁶ A PRO egyes alosztályai mellett működő ún. belső főcsoportok (vagyis a belső nyomozócsoportok) egyenlő arányban vettek részt a politikai bűnügyek felderítésében, azonban az általános nyomozói feladatokon felül különleges szakfeladatokat is elláttak. Ez alól kivételt csak a G csoport jelentett, amelyik csak ún. szakfeladatokat látott el: ti. az intellektuális vonatkozású politikai bűncselekmények nyomozását végezte. ÁBTL 1.1. A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztálya I. alosztálya vezetőjének 10/1945. sz. utasítása, 1945. június 5. (1. d.). A GRO megalakulásával a főcsoporton belül tehát a G/14. csoport vette át a gazdaságpolitikai jellegű bűnügyek nyomozását, így annak korábbi feladataival a G/13. csoportot bízták meg. ÁBTL 1.1. A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztálya vezetőjének 177/1945. sz. napiparancsa, 1945. szeptember 15. (1. d.). Októberben a nyomozócsoportokat átszámolták, így a G főcsoporton belül a G/14., illetve a G/15. szakcsoport működött tovább, mindkettő két-két csoportra tagozódva. A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztálya vezetőjének 194/1945. sz. napiparancsa, 1945. október 5. (1. d.). Egy novemberi vezetői parancs a két szakcsoport feladatát is meghatározta: a G/14. az értelmiségi, a G/15. a gazdaságpolitikai ügyekért volt felelős. A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztálya vezetőjének 225/1945. sz. napiparancsa, 1945. november 13. (1. d.). Erről lásd még Krauhulcsán–Müller 2009, 31.

amelyet Péter Gábor ettől fogva kizárólag „gazdaságpolitikai vonatkozású bűncselekmények nyomozásával” bízott meg.⁴⁷

A GRO nyomozóinak feladata volt a közélémezéssel, közellátással kapcsolatos visszaélések – mint az árdragítás, áruvisszatartás, közvetítő kereskedelem stb. – esetén a szabálysértőkkel szembeni fellépés, ellenőrizték, hogy a kereskedők bejelentették-e árukészletüket, illetve tudják-e azok eredetét igazolni. Az 1945 októberét követően életbe lépett valuta- és aranyforgalom-korlátozó rendelkezés miatt legálisan nem lehetett a lakosság birtokában külföldi fizetőeszköz, illetve törtarany vagy aranyérme. Szintén a szervezet feladatait növelte az egyre nagyobb méreteket öltő csempészet visszaszorítása is. Széles hatáskörben léphetett fel továbbá a különféle rendeletek megszegői ellen: a nyomozóknak joguk volt árut lefoglalni, üzleteket, kávéházakat, éttermeket bezárni, személyeket letartóztatni.

A gazdasági rendőrség szorosan együttműködött a különböző állami, politikai és gazdasági szervekkel. Gazdaságellenőrző szerepe szolgálta egyrészt a lakosság ellátásának normalizálását, de egyben célja volt az elrettentés és a megelőzés is, vagyis a társadalom gazdasági tevékenységének – elsősorban a kommunista párt által – megszabott keretek közé szorítása.

A GRO továbbá – a politikai rendőrséghez hasonlóan – fontos szerepet vállalt a kommunista párt, politikai ellenfeivel szembeni leszámolásban is, – ami elsősorban Villányi András és Rajk László belügyminiszter jó kapcsolatának volt köszönhető – így a Magyar Közösség-ügyben vagy az FM-perben.⁴⁸

1947. január 1-jétől a Budapesti Főkapitányságon az addigi osztályokat ügyosztály elnevezésű részlegek váltották fel,⁴⁹ ezért a gazdasági rendőrség is Gazdasági Rendészeti Ügyosztály néven működött tovább. Az átszervezésről megjelent – s lényegében a GRO hároméves fennállása alatt egyetlen, annak szervezetét és feladatkörét rögzítő hivatalos dokumentumként fennmaradt – közlemény meghatározta a szervezet feladatkörét, és felsorolta, mely esetekben végezhet nyomozást. Ide tartoztak a közélémezéssel, a közellátással, a közszükségleti cikkekkel való visszaélések, a forint értékállóságát veszélyeztető cselekmények (például az árdragítás), és olyan, szintén e körbe tartozó esetek, mint például a készletbejelentés elmulasztása, áruknak engedély nélküli vagy az engedélytől eltérő forgalomba hozatala, a csempészés, illetve a külföldi fizetési eszközök, értékpapírok,

⁴⁷ ÁBTL 1.1. A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztálya vezetőjének 177/1945. sz. napiparancsa, 1945. szeptember 15. (1. d.).

⁴⁸ A pereket a későbbiekben még bővebben fogom tárgyalni.

⁴⁹ A belügyminiszter 535.420/1946. B.M. számú rendelete a magyar államrendőrség budapesti főkapitányságának szervezetéről szóló 8490/1945. M.E. sz. rendelet egyes rendelkezéseinek végrehajtása tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1946. december 25. 295. sz. 1–2.

külföldi eredetű arany, külföldi bankszámla bejelentésének és letétbe helyezésének elmulasztása.⁵⁰

Gazdaságrendészeti Osztály három évig és három hónapig működött. Ez idő alatt hivatalosan mindvégig a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysághoz tartozott. A szervezet megalakulásától kezdve maga mögött tudhatta mind a kommunista párt, mind a sajtó támogatását, nagyobb befolyásra azonban 1946 márciusa, Rajk László belügyminiszterré való kinevezése után tett szert. A fennmaradt forrásokból egyértelműen kiderül, hogy Villányi az új belügyminiszterrel rendkívül jó kapcsolatot alakított ki, egyik legfőbb bizalmasának számított. Ez a jó viszony azonban azt is jelentette, hogy Villányi fokozatosan elvesztette az ÁVO vezetőjének, Péter Gábornak kezdeti jóindulatú hozzáállását. A konfliktus a két szervezet közötti rivalizálással, elsősorban hatásköri vitákkal indult, majd elsősorban személyes ambícióik ütközése és eltérő habitusuk miatt hamarosan kimondottan ellenségessé vált a viszony a két osztályvezető között. Ez fokozták a két szerv „gazdasági érdekeltségei”, ugyanis mind a politikai-, mind pedig a gazdasági rendőrség tényleges feladatai mellett – gyakorlatilag megalakulásától kezdve – igen sajátos módon támogatta a kommunista pártot és több olyan szervezetet is, amelyek más-más szempontból, de fontosak voltak a párt számára. A különböző ügyletekhez, személyes kiadásokhoz igényelt összegek megszerzésének változatos módjait alkalmazták: export-import cégeket alapítottak, elsősorban szervezett csempészség lebonyolítására, vagyonos üzletemberektől „védelmi pénzt” szedtek be, üzleti zsarolást alkalmaztak, és útlevelekkel üzérkedtek. Ezek az öncélú „gazdasági tevékenységek” az iratok szerint mindennaposak voltak, így elkerülhetetlen volt az összeütközés (itt is) Péter Gábor és Villányi András között.

Péter Gábor igazán soha nem akarta kiengedni az általa vezetett politikai rendőrség kezéből a gazdasági élet feletti ellenőrzés jogát. 1946. október 31-én kiadott egy körözüvényt, amelynek értelmében az ÁVO egyik „elsőrendű” feladata a következő lett: „az ár- és a forgalom (szállítási engedélyek) fokozott ellenőrzése, a legkisebb szabálytalanság észrevétele esetén is a megtorló eljárás energikus, azonnali folyamatba tétele, az áruelejtesek felderítése, beszolgáltatások ellenőrzésében a közigazgatási hatóságok támogatása, a csempészség megakadályozása, a valutázók és aranyspekulánsok lefűlése, általában a forintot fenyegető reakciós mesterkedés kivédése preventív és offenzív módszerekkel.”⁵¹

⁵⁰ *Rendőrségi Közlöny*, 1947. január 1. 1. sz. 4.

⁵¹ ÁBTL 1.2. 1. d. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya vezetőjének 67. sz. körözüvénye, 1946. október 31.

Ez az intézkedés egyrészt jelentette a politikai rendőrség (ÁVO) önállóságának és hatáskörének további növekedését, másrészt a kommunista párt gazdaságpolitikáját igazolni és biztosítani hivatott fokozott rendőri akciók létjogosultságát.

Amikor 1948. december 15-ével Kádár János megszüntette a gazdasági rendőrséget, a Péter Gábor vezette ÁVO egy újabb riválisa jutott partvonalra. A felosztatott GRO állományának java átkerült a Budapesti Főkapitányság Bűnügyi Osztályán belül akkor megalakított önálló VI. (Gazdaságrendészeti) Főcsoporthoz, egy alosztályt – a II. (hírszerző) alosztályt – pedig az újonnan létrejött BM Államvédelmi Hatósághoz soroltak be.⁵² A gazdasági rendőrség tehát lényegében nem szűnt meg, csupán szervezetében történt változás, mind az állomány, mind pedig feladatköre tovább élt.

Az 1945 után megszervezett állambiztonsági feladatokat is ellátó nyomozószervek (elsősorban a PRO/ÁVO/ÁVH és GRO) további történelmi szerepét feszegetve elmondható az is, hogy a már kezdetekkor felmerült az a nem nyilvános szándék, hogy hozzá kell járulniuk a kommunista párt finanszírozásához is.

Végül 1950-re az ÁVH már egyedüli nyomozó hatóságként érvényesíthette a kommunista párt érdekeit, hiszen Tömpe András félreállítása után⁵³ 1948-ban leváltották a gazdasági rendőrség vezetőjét, Péter Gábor egyik legnagyobb riválisának számító Villányi Andrást,⁵⁴ majd decemberben magát a GRO-t is megszüntették, 1950-ben pedig a Katpol és annak vezérkara esett áldozatául a kommunista párton belüli tisztogatásnak.

⁵² Uo.

⁵³ Lásd még: Baczoni 2002, 79–110 .

⁵⁴ Lásd még: Zinner 2013., Molnár János 2009, 100–137.

III.

Gazdasági perek típusai

3.1. Az első, nyilvánosságnak szánt gazdasági perek

1945 és 1947 között, amikor még az újjáépítés, a gazdasági és társadalmi viszonyok, a mindennapok mielőbbi rendezése volt a cél, elsősorban kisebb, de annál nagyobb sajtóvisszhangot kiváltó razziaák, bírósági eljárások voltak jellemzőek, valamint a szintén gazdasági bűncselekményekért kiszabhatott internálások.

A háború alatt már bevezetett és 1945 után is érvényesített kötött gazdaság erősen gátolta a kereskedők, kistermelők haszonszerzéshez fűződő érdekeit, az alapvető cikkek hiánya, az egyre emelkedő árak a feketegazdaságnak kedveztek. A kötött gazdaság rendeletei szerint, a békeidőben legálisnak számító kereskedelmi fogások nagy része is törvénytelennek számított, pedig ezek elsőként a megélhetést, a túlélést szolgálták. Az 1945 végétől elértéktelenedő pengő egyre nagyobb arányú kiszorulása a kereskedelemről is szükségszerűen vont maga után a feketézés, valutaüzérkedés, batyuzás további elterjedését. Mindezekre abban az időszakban, amikor az éhezés sem volt ritka, egyszerűen szükség volt az életben maradáshoz. A jelenség minden társadalmi réteget érintett, a munkásoktól egészen a vagyonosabbakig.⁵⁵

A korabeli kommunista sajtó, a *Szabad Nép* lelkesen tudósított a szervezet razziairól, akcióiról és azok eredményéről. Számon kérték a bíróságot, az ügyészséget, ha nem – úgymond – a „nép” elvárásai szerinti szigorú mutattak. Élesen bíráltak, ha a vélelmezett bűnösöket nem marasztalták el, vagy – megítélésük szerint – csak enyhe büntetést kaptak. A „nyerészkedők” ellen folytatott harc, a „feketézők” letartóztatása, az „árdrágítók” lebuktatása mind olyan hír volt, amely fokozottan érdekelte a többségében nélkülözni kényszerülő társadalmat.⁵⁶ A közellátási állapotok normalizálása területén elért eredmények mind szélesebb körben való terjesztése természetesen a kommunista párt érdekében is állt: az

⁵⁵ Molnár János 2003, 296.

⁵⁶ Molnár János 2010, 46–64.

árdrágítók, feketézők stb. elleni kíméletlen küzdelem, a kötött gazdálkodás fenntartását, az infláció alatt elburjánzott gazdasági bűncselekmények hatásos üldözését, s ennek égisze alatt a hagyományos gazdasági kapcsolatok tudatos szétzilálása.⁵⁷

Azonban a kommunista gazdaságpolitika egyre erőszakosabb érvényesítése már 1945-ben sem állt meg a feketézők szintjén. Kossa István, a Szakszervezeti Tanács főtitkára már 1945. augusztus 8-án Rákosi Mátyásnak címzett levelében – mely az alakulóban lévő gazdasági rendőrség tényleges feladatát részletezte – a teljes gazdaság ellenőrzésére tett javaslatot: „Itt elsősorban nem az apró kis feketézők ellenőrzésére gondolunk, hanem ha az a szerv jól kiépül, és beépíti magát a bank- és kereskedelmi életbe, akkor ennek a szervnek a feladata lenne, hogy a bűnös manipulációkat megakadályozza, amelyek nagy részben hozzájárultak a mai helyzet kialakulásához.”⁵⁸

A GRO ebben a kérdésben is teljesítette a hozzá fűzött reményeket. Az 1947-től meginduló ún. nagypereket kisebb, de szintén a nyilvánosságnak szánt eljárások előzték meg, melyek főleg pénzügyi intézmények, vagy akár kereskedelmi ágazatok ellen indultak, komoly sajtóvisszhang kíséretében.

A bankokat is – mint a régi rendszer szimbólumait – élesen kritizálta a baloldali sajtó. Ekkor még a bankok kezében volt a nagyvállalatok részvényeinek 50 százaléka, ha pedig hitelérdekeltségeiket is számba vesszük, gyakorlatilag egybefonódtak a magyar gyáripár több mint 70 százalékával. A Leszámítoló és Pénzváltó Bank 1946 őszén került a figyelem középpontjába. Bun József, a Leszámítoló Bank vezérigazgatója és társai ellen lefolytatott nyomozás alapján a valutaügyészség valutatörvénybe ütköző bűncselekmény és fizetési eszközökkel történő visszaélés miatt emelt vádat. Az uzsorabíróság Dorosy-tanácsa⁵⁹ a pénzügyi vezetőségét felmentette az ellene felhozott vádak alól, a további vádlottakat pénzbírság megfizetésére, valamint egytől két évig terjedő börtönbüntetésre ítélte.⁶⁰

Még néhány hétig téma volt a „Bun-ügy”, azonban hamar felváltották a textiliparban történt sorozatos letartóztatások. „A spekuláció a textilpiacot szemelte ki működési színteréül” – kezdte 1946. október 6-án megjelent cikkét a *Szabad Nép*,⁶¹ hogy három nap

⁵⁷ Lásd még: Molnár János 2010, 46–64.

⁵⁸ PIL 274. f. 11. cs. 8. ö. e. 4. Kossa István levele Rákosi Mátyáshoz a gazdasági rendőrség ügyében, 1945. augusztus 8.

⁵⁹ Dr. Dorosy Dezső kúriai bíró. Szavazott a Rákosit életfogytiglanra ítéelő tanácsban 1935-ben. 1945 májusában Rákosi bosszúhadjáratainak eredményeképpen több bírótársával együtt letartóztatták. Később az uzsorabíróságon törvényszéki tanácselnök volt. 1951-ben kitelepítették Gyöngyöspatára.

⁶⁰ Lásd bővebben: Nagy 2008. Levéltári iratok a Bun-üggyel kapcsolatban eddigi kutatásaim során nem kerültek elő. A Büntetőtörvényszéken 9463/1946. számon futott az ügy, azonban a BFL-ben nem található. A bejegyzések szerint másodfokon a Kúria járt el, 386/1947. számon, de egyenlőre erre vonatkozóan sem került elő dokumentum.

⁶¹ „Felár és árukapcsolás drágítja napról-napra a textilárakat.” *Szabad Nép*, 1946. október 6. 8.

múlva már arról számoljon be: „Rendet teremtenek a textilelosztásban, [...] internálják és kizárják a textilellátásból a textilárakkal feketéző nagykereskedőket”.⁶² Ezek közül a legnagyobb sajtóérdeklődés a Kretontextil-ügyet kísérte, amelyben a gazdasági rendőrség nyomozói a gyárak körül textilspekulációt gyanítottak. A vádindítvány szerint a Kretontextil tagjai 250 ezer méter flanelt vittek ki az országból. Várkonyi János,⁶³ Feledi Dénes és társainak ügyében a legsúlyosabb büntetésen kívül az ügyészség azt javasolta, hogy vagyonek Kobzással is sújtsák a vádlottakat. A tárgyalás 1946. december 6-án kezdődött: a vádlottak sorra vonták vissza a vallomásaikat, azzal az indokkal, hogy csak azért vallottak másképp a rendőrségen, mert ott megkínózták őket. Ezt a fiaskót kiküszöbölendő a következő tárgyaláson minden vádlottól és tanútól megkérdezték, hogy kényszer alatt tette-e vallomását. A válaszok minden esetben nemlegesek voltak. A visszavont vallomást a bíróság érvényesnek tekintette, mondván, a vádlottak képtelenek voltak kétséget kizáróan bizonyítani, hogy azt kényszer hatása alatt tették. Az uzsorabíróság dr. Roósz Lajos bíró vezette tanácsa december 13-án Várkonyi Jánost halálra ítélte, többi társa súlyos fegyházbüntetést kapott.⁶⁴ Révai József, a *Szabad Nép* főszerkesztője a következőket írta a bírósági döntésről: „Ez az első olyan bírósági ítélet, mely megmutatja, hogy lehet szigorúságot alkalmazni akkor is, ha gazdasági bűncselekményt kell a népek okozott kár szempontjából mérlegelni. Ezért úgy fogadják az uzsorabíróság halálos ítéletét, mint komoly eredményt, amely megfelel a nép kívánságának, és alkalmas az elégtételre. És bizonyosság amellet is, hogy statárium nélkül is lehet elrettentő példával szolgálni, ha a bíróság a nép védelmében gyakorolja hivatását.”⁶⁵ Várkonyit végül nem végezték ki, ítéletét másodfokon lényegesen enyhítették.⁶⁶ A Kretontextil-perről a korban hangsúlyozott fontossága ellenére szinte semmit nem tudunk. A *Szabad Nép* beszámolóján túl vannak ugyan hivatkozások az ügyre, de sem a peranyagról, sem az ítéletek hollétéről egyelőre nincs tudomásunk.⁶⁷

⁶² „Rendet teremtenek a textilelosztásban.” *Szabad Nép*, 1946. október 9. 3.

⁶³ A *Szabad Nép* idézett cikkében Várkonyi Lászlóként szerepel, a GRO jelentésében Várkonyi Jánosként, Varga László lentebb hivatkozott tanulmányában Várkonyi Nándorként. „Halálra ítélte az uzsorabíróság az egyik flanelcsempészt.” *Szabad Nép*, 1946. december 14. 1., BFL XXIV.1. 8. d. Villányi András jelentése, 1946. december 21., Varga 1999.

⁶⁴ *Szabad Nép*, 1946. december 14. 1..

⁶⁵ *Uo.*

⁶⁶ Varga 1999., ÁBTL 2.1. XI/10. 212.

⁶⁷ Várkonyi János és társai ügye VII.5.c. 12804/1946. számon volt elérhető a BFL-ben, de 1973-ban kiselejtezték, így jelenleg csak két elítélt fegyenctörzskönyve található meg az ügygel kapcsolatban. HU BFL - VII.101.c - fegyenc.III – 2131. Várkonyi János fegyenctörzskönyve., HU BFL - VII.101.c - fegyenc.III – 2122. Feledi Dénes fegyenctörzskönyve.

Az említett ügyeknek szentelt nagy nyilvánosság már előrevetítette a következő évek gyakorlatát, amikor a bírósági eljárás a politika, az ítélet a propaganda eszköze lett, és az osztályharcra való hivatkozás megszüntette a jogegyenlőség érvényesülését.

3.2. A nagy perek

Azonban a kommunista párt által meghirdetett és képviselt gazdaságpolitikában nem volt helye a magántulajdonnak, így a magánvállalatoknak sem, kiváltképpen akkor, ha azok még nyugati kézben is voltak. Ezek az intézmények egyrészt a kommunista ideológia által gyűlölt „rég, kapitalista” berendezkedés megtestesítői voltak, ráadásul „nyugati imperialista” hatalmakhoz kapcsolódtak. Azonban a felszín mögött nyilván egy sokkal fontosabb gazdasági mozgatórugó dolgozott: a stratégiai fontosságú nyersanyagokhoz kötődő vállalatok megszerzése. A teljes állami dominancia elérése felé a gazdaság újabb és újabb szektorait szocializáló rendeleteken keresztül vezetett az út. Magyarországon az államosítás 1948-ig meghatározott ágazatokra korlátozódott, azonban ezek hatálya 1949 végéig nem terjedt ki a külföldi többségi tulajdonú vállalatokra. Még az 1948. március 26-i hatállyal kiadott 3500/1948. számú kormányrendelet – mely államosította a 100 főnél több munkavállalót foglalkoztató vállalatokat – is érintetlenül hagyta a többségi külföldi tulajdont. A magántulajdonú vállalatok teljes felszámolására a 1949. december 28-án került sor, amikor az 1949. évi 20. törvényerejű rendelettel államosították a 10 munkásnál több munkavállalót foglalkoztató üzemeket is. Az államosítás immár kiterjedt a külföldiek magyarországi tulajdonára is, azonban a gyakorlatban ez már túl sok változást nem hozott, hiszen a külföldi cégek többsége erre az időre már más-más úton, de állami kezelésbe kerül. Az egyes vállalatok feletti irányítás megszerzésének egészen változatos módjai követhetőek nyomon.

Az 1945 után Magyarországon működő külföldi nyugati tulajdonú vállalatokat ért támadások legismertebb példája a Magyar–Amerikai Olajipari Rt. (MAORT) esete volt.⁶⁸ A szénbányászat mellett a másik legjelentősebb energiatermelő – s ezért az újjáépítésben is stratégiai fontosságú – bányászati ágazat a kőolaj és földgázbányászat volt. A háború alatt a dunántúli olajmezőkön a MAORT, az Alföldön a MANÁT (Magyar–Német Ásványolaj Kft.) működött.⁶⁹ A MAORT összes üzeme 1945 őszéig, – melyeket 1941-ben a kincstár a honvédelmi törvény értelmében használatba vett – elméletileg a Szövetséges Ellenőrző Bizottság, gyakorlatilag a Vörös Hadsereggel együtt érkezett olajbizottság irányítása alatt állt,

⁶⁸ Lásd bővebben: Srágli 2008.

⁶⁹ A MANÁT, mint német tulajdon a háború befejeztével a Szovjetunió hadizsákmányának minősült, s ebből létesült a Magyar-Szovjet Olaj Rt. (MASZOVOL), mely elsősorban Biharnagybajom környékén folytatott eredményes kutatásokat.

az üzemek élén pedig szovjet parancsnokok voltak. 1945. április 1-én Gombosi Zoltán személyében miniszteri biztost nevezett ki az iparügyi miniszter a jóvátételi szállítások és a hazai ellátás biztosítására. A szovjet olajbizottság fokozatos visszavonulása, s az, hogy június elején megszűnt a MAORT kincstári használata, előkészítette a helyzetet a MAORT amerikai vezetőinek visszatéréséhez. Azonban ez hiába történt meg, 1947 februárjáig, a békekötésig, a MAORT irodáiban ott ültek a szovjet tisztok, vagyis fennmaradt a fokozott ellenőrzés és ezáltal a szovjetek által megszabott erőltetett kitermelési ütem is, amely már a kutak élettartamát veszélyeztette.⁷⁰ Ezzel az amerikai tulajdonú vállalat vezetése – amely többször megkísérelte a háborús rablógazdálkodást megakadályozni és az ésszerű működést visszaállítani – szembe került politikai környezetével.⁷¹ A termelés visszafogására való törekvés mellett vita folyt az olajár körül is. A hatalmi szempontok mindent felülírtak, a hadi kárpótlás érdekében a kőolajtermelést a maximumig kellett emelni. 1947 tavaszán ellenőrök lepték el a céget szabálytalanságok és szabotázsra utaló jelek után kutatva, eredménytelenül. Időközben politikai utasításra az ÁVO is megkezdte a nyomozást, de az áttörést 1948 májusában a MAORT-hoz kirendelt állami ellenőr, Székely Pál hozta meg, aki folyamatos adatgyűjtést végzett a vállalatvezetősége ellen. Székely állította: a kőolajtermelést akár duplájára is lehetne emelni. Az ellenőr által szállított „adatok” birtokában a hatalom pedig elérkezettnek látta az időt az ügy felszámolására.⁷²

A MAORT vezetői ellen műszaki, pénzügyi és tervgazdasági szabotázs vádjával indult meg az eljárás, mely a valóság teljes eltorzítására épült, és teljes mértékben nélkülözte a jogszerűséget. Így például a szabotázs tényét már a kezdetektől fogva bizonyítottnak tekintették annak ellenére, hogy a Gazdasági Főtanács 1947-ben a termelés 10%-os mérséklését javasolta. Az augusztusi letartóztatásokat követően a kormány már 1948. szeptember 25-én átvette a vállalat igazgatását, elkobozta a tulajdonait, és megvonta koncesszióját.⁷³

A nyilvános tárgyaláson Papp Simont első fokon halálra, majd életfogytiglanra, Ábel Bódogot, a MAORT beszerzési osztályának nyugalmazott vezetőjét 15 évre, Binder Béla bányamérnök, a termelési osztály irányítóját 4 évre ítélték, dr. Barnabás Kálmán főgeológust felmentették.⁷⁴ A cég „lefejezése” után, 1949-ben a MAORT bányászati üzemeit előbb állami kezelésbe vették, majd az év végén államosították. A statisztikák adatai szerint a MAORT

⁷⁰ Faller [et al.] 1997, 395.

⁷¹ A MAORT-nál dolgozó párttagok is arról számoltak be, hogy a vállalatnál nem folyik szabotázs, a termelés folyamatos csökkenése igazolható a nemzetgazdaság szempontjaival. Srágli 2008, 143.

⁷² Srágli 2008, 147., Faller [et al.] 1997, 413.

⁷³ MNL OL M-KS 276. f. 68. cs. 73. ő. e. 31-32. Révai József titkári iratai.

⁷⁴ Srágli 2008, 162.

háború utáni termelése mind a kőolaj, mind a földgáz tekintetében az utolsó háborús év termeléshez képest csak kismértékben csökkent. A kitermelt mennyiség meghaladta a hazai igényeket, a termelés jórészt a jótételi szállításként a Szovjetunióba szállították. A racionális működést követelő szakmai véleményeket a hatalmi szempontok elsöpörték.⁷⁵

A MAORT-hoz hasonlóan az olajiparban volt érdekelt a szintén amerikai tulajdonú Vacuum Oil Company Rt. is, melynek almásfüzitői finomítójában a szovjet csapatok érkezésükkor hadizsákmányként lefoglalták az olajkészleteket. A Szovjetunió kötelező jelleggel szállított termékekért az átvevő 1945. augusztusig nem fizetett, így a Vacuum kölcsönfelvételre kényszerült. Ráadásul az állami allokáció révén a cég hátrányba került a magyar-szovjet közös tulajdonú *Magyar–Szovjet Olajművek Rt.*-vel (MOLAJ) szemben, mivel kapacitásának csak 60%-át tudta kihasználni, míg a MOLAJ 80%-ot. A MOLAJ ezen kívül adókedvezményben is részesült. Bár bevételei elégtelenek voltak, az állam kötelezte a Vacuumot berendezéseinek korszerűsítésére. A magyar hatóságok eljárása sértette az 1947-es békeszerződés 33. cikkének 1/c pontját, amely egyenlő elbánást írt elő az Egyesült Nemzetek jogi személyeivel és a hazaiakkal szemben. Az amerikai kormány ismételt tiltakozásai ebben az esetben is hatástalanok maradtak. A továbbiakban 1948 októberében a vállalathoz állami ellenőrt neveztek ki, majd 1949 májusában a társaság nettó értékével egyenlő, 33 millió forintos „nyereségadó” róttak ki rá. Ezzel a Vacuum Oil sorsa megpecsételődött. 1949. június 20-i tiltakozó jegyzékében az amerikai kormány kijelentette, hogy az állami ellenőr kinevezésének időpontjától fogva a magyar kormányt tartja felelősnek a vállalat sorsáért.⁷⁶

A kommunista párt további kollektivizálási törekvéseinek áldozatául esett vállalatokat azonban nem minden esetben lehetett nyilvános kirakatperrel megszerezni. Ilyen volt az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt., melynek államosítása más-más okból, de szintén komoly fejtörést okozott a kommunista pártnak. Az ügygel a Gazdaságrendészeti Osztály foglalkozott. A második világháború alatt a vállalat súlyos károkat szenvedett, majd a szovjet hadsereg a gépeket leszerelte, és kiszállította az országból.⁷⁷ Ezért a háború után csak nagy erőfeszítésekkel indulhatott meg a termelés.⁷⁸

⁷⁵ Srágli 2008, 141.

⁷⁶ Szörényi 2013, 259–267

⁷⁷ A fegyverszüneti szerződés szerint Magyarországnak 300 millió dollár jótételt kellett fizetnie – ebből 200 milliót a Szovjetuniónak –, s bár a gyár nem volt rajta a jótételi listán, március 28-án este mégis 500 katona szállta meg az újpesti gyárat. A leszerelés 1945. március 30-tól május 15-ig nyolc héten át tartott. Mintegy 700 vagonnyi gépet, alkatrészt szállítottak el. Elvitték az újpesti gyár gépeinek 96 százalékát, az izzólámpakészlet 50 százalékát, a tárnoki raktárban a németek elől kimenekített 130 láda gépet, az ott tárolt nyersanyag- és félkészárúkészlet 90 százalékát, és teljesen leszerelték az ajkai kriptongyárat. A károkat gyarapította a még februárban térítés nélkül elszállított 330 ezer darab rádiócső és egymillió darab izzólámpa, valamint a városi eladási iroda teljes árúkészlete. A kár értéke 1938-as árakon számítva meghaladta a 11 millió dollárt. Ami

Bay Zoltán fizikus, a kutatólaboratórium vezetője és gróf Jankovich Dénes gazdasági igazgató 1947-es amerikai útján felelevenítette az Egyesült Izzó és a General Electric háború által megtépzott szakmai kapcsolatait. A jóvátétel miatt leszerelt gyár nemcsak újjáépült, hanem újra Nyugatra is exportálta termékeit, sőt gyáregységeket is épített.

Az államosítás azonban hamarosan az Egyesült Izzót is utolérte: 1947 őszén megindult a nyomozás és a „bizonyítékok gyűjtése”. A háttérben lévő politikai szándék természetesen az államosítás volt, amelynek elérésére Vass Zoltán és Gerő Ernő a korábbi, majd a háború alatt elhurcolt vezérigazgatót, Aschner Lipótot akarták felhasználni, félreállítva az akkori vezérigazgatókat, Bayt és Jankovichot.

1947 decemberében a gazdasági rendőrség letartóztatta Jankovich Dénes gazdasági igazgatót: az elsődleges vád szerint argentin kézre akarta játszani a vállalatot. Az összegyűjtött bizonyítékok alapján – s itt elsősorban ismét csak a beismerő vallomásokra kell gondolni – és „az anyag minőségénél fogva Jankovich Dénes ügye a Valutaügyészség elé” tartozott volna, azonban az ezzel járó nyilvánosság komoly problémákat vetett fel a kommunista párt vezetése számára.

Az erőszakos államosítást szolgáló nyilvános koncepciók per veszélybe sodorta volna a külföldi leányvállalatokat és kereskedelmi fiókokat. Félő volt, hogy a második világháborús szövetséges országok háborús kárikaik fedezésére benyújtják kártérítési igényüket az immár a magyar állam tulajdonában lévő cégre, vagy egyszerűen zár alá helyezik az Egyesült Izzó külföldi leányvállalatait, amelyek nagy része már akkor is angol zárlat alatt volt.⁷⁹ A GRO ezért nemes egyszerűséggel december végén internáltatta Jankovichot, akit tíz hónap után vádemelés nélkül engedtek el a Buda-déli Központi Internálótáborból.⁸⁰ Jankovich ezek után 1949-ben kiszökött Ausztriába. Bay Zoltán – a hazai politikai események hatására – szintén a távozás mellett döntött. 1948 májusában Bécsbe utazott előadást tartani, ahonnan – miután felesége is követte nyaralás ürügyén – már nem tért vissza, és az USA-ba emigrált.⁸¹

Mivel a magyar állam már az 1946-ban államosított Pesti Magyar Kereskedelmi Bank révén amúgy is jelentős részesedéshez jutott az Egyesült Izzóban, végül úgy döntöttek, hogy a kint lévő részvényeket megállapodással, adásvétellel fogják megszerezni. Arra vonatkozóan egyenlőre nincsenek információink, hogy milyen tényezők – ha egyáltalán voltak ilyen

megmaradt, azt nagyrészt az 1945. február 9-én az újpesti gyárba betört dunai árvíznek „köszönhették”, mivel a leszerelés előtt már jutott idő a pincék kiszivattyúzására. Megmenekült továbbá Bay Zoltán magánlaboratóriuma a Szovjet Tudományos Akadémia közbenjárására. Koroknai 2004.

⁷⁸ A gyár világra szóló tudományos szenczió színhelye volt 1946. február 6-án: itt került sor Bay Zoltán sikeres kísérletére, amikor is radarviszhangot fogott fel a Holdról az üzemben készített lokátorral.

⁷⁹ PIL 274. f. 12. cs. 156. ö. e. 2. Feljegyzés Jankovich Dénes ügyében, 1947. december 24.

⁸⁰ Uo. 1. Svéd András levele Gerő Ernőnek, 1948. január 2.

⁸¹ ÁBTL 3.2.4. K-1419. Dr. Bay Zoltán.

konkrétumok – döntötték el egy-egy vállalat esetében, hogy a politikai tárgyalással és megegyezéssel, vagy erőszakos úton kívánja elérni az állami tulajdonban vételt. A fentiekben mindkét megoldásra hoztam példát, de az utóbb közölt Egyesült Izzó este azt is bizonyítja, hogy „szükség szerint” mindkét módszert is alkalmazták egyazon vállalat esetében.

Hasonló történt a korábban éppen az Egyesült Izzóból kivált a Standard Villamossági Rt. híradástechnikai eszközöket előállító vállalat államosítása ügyében is, amelynek tényleges megszerzése már 1949-ben meghirdetett erőltetett ütemű hadseregfejlesztés miatt volt kulcsfontosságú a kommunista vezetés számára. A hidegháború kieleződésével egyre fontosabbá vált a hadiipar, a világszínvonalon álló automata telefonközpontok, rádióadókhöz szükséges felszerelések és a katonailag is hasznosítható híradás-technikai eszközök gyártása.

A vállalat államosításának ténye először 1948-ban merült fel a pártiratokban, amikor is Gerő Ernő sugalmazására az állam „ajánlatot tett” a vállalat részvényei 51%-nak a megvásárlására, ugyanis ehhez kötötték a további kölcsönök folyósítását. Ezt a vállalat nem fogadta el, – többek között a túl alacsony ár miatt – mire a magyar állam taktikát változtatott. 1947-től már készültek operatív anyagok a Standard gyárnál folyó „elhárítási” munkákról, így a Gazdaságrendészeti Osztály már korábban összegyűjtött anyagai nyomán.⁸² 1948 őszén megindult a vizsgálat a cég ellen szabotázs miatt, melynek eredményeképpen a gazdasági rendőrség három alkalmazottat őrizetbe vett. A fő vádpont alapja a jövátételi, valamint szerződéses alapon történő megrendelések kirívóan késedelmes, hibás teljesítése volt. Az is szerepelt a vádak között, hogy a Standard nem teljesítette korszerű, világszínvonalon álló automata telefonközpontok, rádióadókhöz szükséges felszerelések megrendelését. A per során elhangzott vádak közül tény volt, hogy a vállalatot komoly nyersanyaghiány sújtotta, és szállítási nehézségei is voltak.⁸³ Ezt az amerikaiak által irányított és a vezérigazgató utasítására történt tudatos szabotázsnek tekintették. Ami pedig a kémkedés vádját illeti: a mindenkori vezérigazgató feladata volt az úgynevezett havi jelentések készítése, amelyben rendszeresen beszámoltak a vállalat termelési és anyagi helyzetéről, illetve belpolitikai tájékoztatókat adtak a pártharcokról, államosításokról, a főbb kormányintézkedésekről és az ezekkel kapcsolatosan, a lakosság körében tapasztalt hangulatról.⁸⁴

A nyilvános pert követő zárt tárgyalások keretében 18 mérnököt, műszaki szakembert ítélték el, akik a főperben még bizonyítékot szolgáltattak a vádlottak ellen. Bíróság elé kerültek tehát a Standard gyár műszaki vezetői és főtisztviselőik, valamint a

⁸² ÁBTL 2.1. XIV/4/4. Jelentés a Standard-ügy értékeléséről.

⁸³ Szörényi 2012, 30.

⁸⁴ Cseszka 2012, 44.

részvénytulajdonos magyarországi képviselőjével, a brit Edgar Sandersszel kémkapcsolatba került más gazdasági szakemberek és polgári személyek. A vizsgálat alatt folytak még egyeztetések a magyar és az amerikai fél között, azonban megegyezés nem született, 1949 decemberében a Standard Rt-t államosították, az 1950 februárjában lefolytatott per pedig két halálos ítélettel végződött.⁸⁵

A kommunista párt politikáját a nyugati érdekeltségű nagyvállalatok, leányvállalatok tekintetében – amely minden ügy háttérében tetten érhető – Gerő Ernő fogalmazta meg az MDP KV Titkárságának 1949. január 19-i ülésén: „A külföldi tulajdonú vagy többségű vállalatok fojtogatásának politikáját csak megfelelő óvatossággal szabad gyakorolnunk, figyelembe véve fontos termelési érdekeinket és a külkereskedelmi tárgyalásainknál esetleg felmerülő nehézségeket.”⁸⁶ A külföldi tulajdonú vállalatokkal szembe a kommunista párt gazdasági törekvéseit a Gerő által használt „fojtogatás” jellemzi a legkifejezöbben: legyen az az árak önkényes megállapítása, fizetési határidők be nem tartása, rendkívüli adó kivetése, az állami vagy szovjet tulajdonú cégek – a békeszerződést sértő – előnyhöz juttatása, vizsgálat lefolytatása, letartóztatások vagy bírósági perek.

Az 1947. évi választások után kibontakozott kormányzati válságot tovább mélyítette az 1947 őszi KOMINFORM értekezlet, amely már határozottan képviselte a kommunista pozíciók további megszilárdításának politikáját, valamint az egykori szövetségesekkel kialakított együttműködés bírálását is, megosztva így a Szociáldemokrata Párt vezetését is. Éles támadást intézett a „jobboldali” szociáldemokrácia ellen, amely befolyásolta a magyar belpolitikát, és a Magyar Kommunista Pártot a munkáspártok fúziójának irányába hajtotta. Ennek alkotta gátját a Szociáldemokrata Párt „centruma”.⁸⁷

A Nitrokémia per időben az első volt ugyan a gazdasági típusú perek sorában, azonban elsődleges és tényleges célja az iparügyi minisztérium államtitkárán, a fúzió „esküdt ellenségén”, Kelemen Gyulán keresztül a jobboldali szociáldemokraták lejáratása, valamint a „kompromittálódott” Bán Antalón keresztül az iparügyi minisztérium megtisztítása. A Nitrokémia-per – majd az azt követő FM-per – tehát a KOMINFORM állásfoglalására adott egyfajta válasz volt.

1947. december 31. és 1948. március között módszeresen felmorzsolták mindazon erőket, akik a kommunista párttal történő fúzióval, és annak a Rákosiék által elgondolt végrehajtásával nem értettek egyet. A Nitrokémia-per politikailag szorosan a Peyer-perhez

⁸⁵ Szörényi 2012.

⁸⁶ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 26. ő. e. 8. Az MDP KV Titkárságának jegyzőkönyve, 1949. január 19.

⁸⁷ Szakács–Zinner 1997, 362.

kapcsolódott, előkészítve a két munkáspárt egyesülését. Az SZDP Politikai Bizottsága 1948 januárjában, az első, Péttel kapcsolatos vádak után,⁸⁸ de még a Nitrokémia-ügyben kiadott első, hivatalos közlemény megjelenése előtt félreállította a fúziót ellenző Kelemen Gyulát.

A hatalom általában valós termelési problémákból indult ki, de a gazdasági kihágásokat úgy állította be, hogy ezek nem következményei, hanem okai voltak a gazdasági nehézségeknek. A Nitrokémia-perben a vád története visszanyúlt egészen a II. világháborúig, amikor a vállalatnak külföldön befagyott követelése halmozódtak föl. A kitűnő nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező Makkay Miklós vegyész-mérnök feladata volt, hogy ezeket rendezze. Kiutazása az illetékesek, Szabó Kornél, valamint Kelemen Gyula volt iparügyi és Sárkány József volt honvédelmi államtitkár engedélyével történt. Makkay a Brazíliában már megvalósított gyártási eljárás dokumentációját is magával vitte, amelyet Svájcban kívántak újra felhasználni. Az előbbieken említett vállalkozások hivatalos dokumentumok, engedélyek alapján, engedélyezéseket követően, devizabevételek reményével kecsegtetve szerveződtek. A vád szerint azonban hadititkot adott ki az ellenséges imperialista hatalmaknak, és ezt az engedélyt kiállító többi vádlott beleegyezésével tette.⁸⁹

A Nitrokémia-per egyfajta másolatának tekintett Ferrotechnika-ügyében – bár politikai szempontból nem illeszkedik a nagy koncepciós perek sorába – a vád hűtlenség büntetének elkövetése volt, mellékes szereplőkkel, amelyben új momentumként a szakmunkások kivándorlásra csábítása jelentkezett,⁹⁰ valamint fényt derített az ipari szabadalmak bejegyzésével kapcsolatos anomáliákra.⁹¹ Itt a fővádlott egy inkább ötletnek, mint találmánynak minősülő „szuperkönnyű géppisztoly” leírását csempészte külföldre. A nyomozást a gazdasági rendőrség, egy 1948. március 16-i bizalmas jelentés alapján kezdte meg.⁹² Az összesen 14 személy ellen folytatott vizsgálat két fővádlottja a Ferrotechnika Vas- és Fémárugyár Rt. vezérigazgatója, Lótsös Vilmos tervezőmérnök és a Danuvia Fegyver és Lőszergyár főmérnök-igazgatója (s egyben miniszteri tanácsos) Király Pál volt. Lótsös 1947 novemberében emigrált, – az akkori jogszabályok maradéktalan betartásával jelezve kivándorlási szándékát – majd Dominikán letelepedett, Király pedig ugyanezen év decemberében hagyta el az országot és Svájcba talált új otthonra. Lótsös egy fegyvergyárat akart kint alapítani, felhasználva Király Pál ötletét, egy szuperkönnyű géppisztolyról, valamint egy, már megjelent szabadalmat, a fegyverekhez alkalmazható „elreteszelés nélkül

⁸⁸ Lásd bővebben: Szakács–Zinner 1997, 362–379.

⁸⁹ Uo. 371–372.

⁹⁰ Ti. az 1939: II. tc. 37. §-ába ütköző és ugyanezen §. 3. bekezdése szerint minősülő „kivándorlásra csábítás” büntette.

⁹¹ Szakács–Zinner 1997, 379-381.

⁹² ÁBTL 3.1.9. V-121702 jelzet alatt hat kötet. Lótsös Vilmos és társai ügyének vizsgálati anyaga.

osztott súlyzárat”. Mindez az akkori hatályos jogszabályi rendelkezések betartásával történt.⁹³

A Budapesti Népbíróság 1948. szeptember 3-án meghozott ítéletében Lótsős Vilmost – „hütlenség és kivándorlásra csábítás” büntette miatt – távollétében főbüntetésként 15 évi fegyházbüntetésre, a társait pedig 4 hónaptól 12 évig terjedő fegyházbüntetésre ítélte.

A több napig tartó zárt tárgyaláson meghozott ítélet már tükrözte az 1948-tól egyre éleződő hidegháború miatt meginduló hadsereg fejlesztési, fegyverkezési törekvéseket, mely a továbbiakban meghatározta Magyarország kül- és belpolitikáját. Az ítélet szerint még a Szabadalmi Közlönyben megjelent szabadalom is titkosnak tekintendő. A még nem szabadalmaztatott találmánnyal kapcsolatban a vádlottak és védőik hiába érveltek azzal, hogy annak használhatósága nem bizonyított, a katonai szakértő véleménye szerint – aki maga vallotta a tárgyaláson, hogy „nem a rajzokból, hanem a nyomozati jelentésből és a vádiratból” dolgozott – annak külföldre juttatása már magában véve hadititok.⁹⁴ A Budapesti Népbíróság a fegyvergyár alapítási törekvést – mely nem mellékesen időközben meg is hiúsult, hiszen Lótsősöt kiutasították Dominikáról, és a washingtoni szabadalmi hivatal a szuperkönnyű géppisztolyra vonatkozó összes igénypontot, újdonság hiányában visszautasította – árulásnak minősítette, mert olyan földrészen kívánta megvalósítani, „melynek ez idő szerinti politikája Magyarország őszinte békevágyával éles ellentétben áll.”⁹⁵

A kommunista párt politikai ellenfeleivel szembeni leszámolás másik iránya a Független Kisgazdapárt szétzilálását célzó Magyar Közösség-ügyhez köthető. A nyomozást a Katpol kezdte, majd hamarosan bekapcsolódott az ÁVO is. Az MKP KV határozata alapján 1946 decemberében Rajk belügyminisztert bízták meg az „összeesküvés” felgöngyölítésének irányításával és döntés született arról, hogy a polgári vonalat az ÁVO, azon belül a gazdasági érdekeltséget a GRO, a katonai vonalat pedig a Katpol számolja fel „kötelező kölcsönös tájékoztatás alapján”. A központi irányítás Pálffy György és Péter Gábor kezében volt, a gyakorlati feladatokkal (így a letartóztatások, kihallgatások) a GRO részéről Villányi Andrást bízták meg.⁹⁶ Az „érdem” ekkor még azonban a Katpolt és az ÁVO-t illette.

Ezt követően a gazdasági rendőrségnél is megnőtt az olyan ügyek száma, ahol a nyomozásban érintett személyek valamilyen kapcsolatban álltak a Független Kisgazdapárttal. 1947-ben egy nagy „sópanamát” lepleztek le a kisgazda irányítás alatt álló Közellátásügyi Minisztériumban: só- és lisztkiutalásokkal kapcsolatos visszaélések és vesztegetések miatt

⁹³ Lótsős Vilmos és társai ügyében benyújtott törvényességi óvás, 1989. Idézi. Szakács–Zinner 1997, 380.

⁹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-121702/d. 386. Ítélet Lótsős Vilmos és társai perében, 1948. szeptember 3.

⁹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-121702/a. 42. Ítélet Lótsős Vilmos és társai perében, 1948. szeptember 3.

⁹⁶ ÁBTL 4.1. A-2126/167. A Magyar Közösség ügye. 37–38. A témáról bővebben Palasik 1995., Szekér 2010.

februárban a GRO letartóztatta a minisztérium főosztályvezetőjét, dr. Kendy Finály Istvánt és két hivatali kollégáját, akik a gyanú szerint engedélyekért ajándékokat fogadtak el.⁹⁷

A nagy gazdasági perek sorából látszólag kilóg az FM-per, mivel nem vállalat ellen irányult, és a szabotázs sem ipari jellegű volt, hanem a mezőgazdaságot érintette. A vádak szerint ugyanis a volt kisközgazdász vezetésű földművelési tárca vezető tisztviselőinek jó része „fasiszta csoportként”, bünszövetkezetként szabotálta a mezőgazdaság fejlesztését, szót emelt a beszolgáltatás rendszere ellen, szakszerűséget hangoztatva akadályozta egyes kommunista elképzelések végrehajtását, „parasztvédelmi demagógiát folytatott”. A hatalom az FM-et okolta azért, hogy 1948-ban hiányosan érvényesül a tervszerűség a mezőgazdaságban.⁹⁸

A koncepciót itt már nem az ÁVO gyártotta, hanem a gazdasági rendőrség. Az FM-ügy egyik sajátossága – amely egyben a téma kutatását is jelenősen megnehezíti –, hogy a gazdasági rendőrség vizsgálati anyagai nincsenek meg, ezeket feltehetőleg dr. Villányi András 1950-es kivégzése után megsemmisítették. A Gazdasági Főtanács 1948. május elején Dobi István akkori földművelésügyi miniszter javaslatára revizori vizsgálatot rendelt el a Földművelésügyi Minisztériumban az 1946–1947. évi, valamint az 1947–1948. évi költségvetési tételek felhasználásának ellenőrzésére.⁹⁹ A gazdasági rendőrség – Dobi kérésére – 1948. június második felében kapcsolódott be a vizsgálatba,¹⁰⁰ hiszen a KOMINFORM határozata után Rákosiéknak gyorsan kellett lépniük, és felmutatniuk valami eredményt.¹⁰¹ Az akkor ügyosztályként működő gazdasági rendőrség az előkészítés szakaszában szoros kapcsolatot tartott a többi nyomozó szervvel: felhasználta az ÁVO és a Katpol anyagait is, ezeket összedolgozta, és kialakította ki a per koncepcióját.¹⁰² A per vádlottjai ellen a Budapesti Népügyészség 1948 augusztusában emelt vádat a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés, hűtlenség, népellenes büntett és hivatali

⁹⁷ Három feltűnő letartóztatás a közellátásügyi minisztérium nagy sópanamájában. *Világosság*, 1947. február 7. 1. Közli: Molnár János 2010, 61.

⁹⁸ Erről bővebben: Cseszka 2012.

⁹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-86000/40. 154. FM-ügy.

¹⁰⁰ Uo. 76. Villányi András levele Vas Zoltánnak, 1948. június 30. A Nagy Imrétől kapott utasítás szerint a nyomozás az állattenyésztési, szakoktatási, állami birtokkezelési, kísérletügyi és vízügyi főosztályokra terjedt ki. Uo. 163–181. Feljegyzés Rajk László részére az FM-ügyben. A feljegyzésről hiányzik az aláírás és a dátum, de feltehetőleg 1946. július második felében született.

¹⁰¹ Az 1948. június végén Bukarestben megtartott KOMINFORM-értekezleten fogadtatta el többek között a sztálini vezetés az erőszakos kollektivizálás meggyorsításának programját.

¹⁰² Az FM-perrel bővebben: Baczoni 2000, 285–313; Cseszka 2012. Villányi későbbi sorsa, illetve a Péter Gáborral folytatott folyamatos rivalizálás egyik adalékeként fontos utalni arra, hogy az FM-ügyben folytatott nyomozást eredetileg az ÁVO kezdte meg, majd Rajk László nyomására vette át a gazdasági rendőrség: „Rajkknak ez az intézkedése nagy felháborodást keltett az ÁVH-n”. Később az „ÁVH az után nyomozott, hogy a GRO milyen hibákat követett el az FM-ügy nyomozása során. Alpár százados, aki az FM beosztottja volt, jelentéseket írt, hogy a GRO milyen dolgokat nem derített fel” – vallotta 1955-ben Ráth Károly. ÁBTL 2.1. I/13. 180. Perújítási tárgyalási jegyzőkönyv, 1955. október 13. Ráth Károly vallomása. Az utalás feltehetőleg Alpár Zoltán rendőr századosra vonatkozik, aki személyesen vett részt az FM-ügy nyomozásában.

kötelességszegés büntette miatt. A perben 84 főt állítottak a bíróság elé, valamint 35 tanút hallgattak ki a tárgyaláson, hangsúlyozva a per fontosságát nyilvánosság előtt. A bírósági eljárás 1948. szeptember 14-én kezdődött, és október 30-án hirdettek ítéletet az ügyben.

Cseszka Éva megállapítása, hogy az FM-per a katolikus egyház ellen folytatott harc egyik fontos stádiuma is volt. Az FM-ügy kirobbantását az Actio Catholica (AC) vezetői ellen lefolytatott per idejére időzítették, ugyanakkor megszégyenítették, hogy a per I. rendű vádlottja, Pernecky Béla a később elítélt Mindszenty esztergomi érsektől kapott levelet. A per egyházi vonulatának fő gócpontját az képezte, hogy Pernecky Béla a Földművelésügyi Minisztériumban létrehozta az Actio Catholica helyi kulturális szakosztályát, és a Társadalmi Munkacsoport keretében rendszeres vitákat tartottak az alapvető politikai és gazdasági kérdésekről, illetve írásos tanulmányokban foglalkoztak a demokrácia és kereszténység problematikájával. Az Actio Catholicá-s vonal az FM-hez Pernecky személyén keresztül azt a koncepciót szolgálta a perben, hogy a pártonkívüliség, az egyház nézőpontja, valamint a nyugati polgári demokratikus látásmód összefügg, mert mindegyik magántulajdonon alapuló nyugati típusú polgári demokráciát akart. A per során már megelőlegezték a Mindszenty-per, hiszen súlyos bűnként könyvelték el, hogy Pernecky levelet kapott tőle.¹⁰³ A kommunista propaganda előszeretettel használta fel a már elítélt személyeket az újabb perek szereplőinek lejárataához, azaz több pernél találunk utalást már korábban elítélt személyekkel való kapcsolatra is.

A kizárólagos hatalom megszerzése érdekében gazdasági típusú politikai pereket az egyházi vezetők ellen is nagy számban folytattak le. Ilyen volt többek között a Mindszenty-ügyet megelőző Ordass Lajos evangélikus püspök ügye is 1948-ban, melyek egyértelmű politikai indíttatású perek voltak olyan gazdasági vádponttal, mint a valutaüzerkedés. Rákosi Mátyás, az MKP főtitkára 1948. január 10-én egy pártgyűlésen jelentette ki, hogy a „magyar demokrácia eddig minden problémát, mely elé a történelem állította, megoldott. Amikor napirendre tűzi, végezni fog azzal a reakcióval is, amely az egyház köntöse mögé búvik.”¹⁰⁴ Ezzel a nyílt hadüzenettel megkezdődött az egyházi ellenzék félreállítása: lemondatásokkal, áthelyezésekkel, internálással vagy börtönbüntetéssel. Az evangélikus egyház esetében azonban a személyi változások nem jártak azonnal a megegyezési készség felülkerekedésével. Végül a rendőrség 1948. szeptember 8-án letartóztatta Ordass Lajos püspököt, valamint Vargha Sándort, az evangélikus egyházegyetem főtitkárát és báró Radvánszky Albertet, az egyetemes egyházi és iskolai felügyelőjét. Ám Rákosiék ekkor még nem voltak elég

¹⁰³ Cseszka 2012, 99.

¹⁰⁴ Vörös 2010., Gergely 1985, 59–60.

magabiztosak ahhoz, hogy a későbbi Mindszenty-ügyhöz hasonló politikai pert kreáljanak Ordassék ellen. Ehelyett a Budapesti Uzsorabíróság elé vitték az ügyet, amelynek különtanácsa 1948. október 1-jén kétévi fegyházra ítélte Ordasst, püspöki tisztétől pedig egy kierőszakolt egyházfegyelmi eljárás fosztotta meg. A színjáték funkciója az volt, hogy eltávolítsák az egyház éléről azokat, akik a megállapodást és a nagy horderejű iskolaállamosítást ellenezték.¹⁰⁵

A kommunista párt politikájában 1948 tavaszától-nyarától az egyház elleni harc összekapcsolódott a birtokos parasztság, a kulákság felszámolásával és termelészövetkezetbe kényszerítésével. Ennek oka, hogy ez volt az egyetlen magántulajdonosi osztály, amely politikailag független tudott maradni a hatalomtól, anyagilag képes volt egyháza fenntartására, és ragaszkodott is az egyház által képviselt értékrendhez. Ezért úgy gondolták, hogy ha az egyház közéleti-politikai befolyását felszámolják, akkor a parasztság elveszti utolsó ideológiai támaszát, és így könnyebben terelhető a termelészövetkezetbe. S ezzel, – tovább fűzve a perek vonulatát – el is érkezünk a gazdasági perek következő típusához.

3.3. Tömegperek

Az ellenzéki pártok likvidálása, az egyházak térdre kényszerítése, a társadalmi szervezetek felszámolása után gyakorlatilag nem maradt az országban olyan szervezett társadalmi erő, amely kétségbe vonhatta volna a kommunista párt hatalmi törekvéseit. Hogy miért van erre szükség egy diktatúrában, azt Ö. Kovács József foglalja össze könyvében. Egy olyan diktatórikus környezetben, melyben az egyetlen szervezett erő az államapparátus, az emberi együttélési formák több tekintetben darabjaira hullottak, ugyanis a társadalom egy ilyen, a mozgásteret, a „szabadságokat” eleve államosító, fentről lefelé szervezett rezsim alatt érezheti magát leginkább erőtlennek, s lesz a végletekig kiszolgáltatott.¹⁰⁶

A párt célja azonban a társadalom teljes megfélemlítése és az általa megszabott keretek közé szorítása volt. Az egykori belügyminiszter, Rajk László elítélésével mindenki perbe foghatóvá vált: a tömegterror célszemélyei voltak az egykori uralkodó osztályok és azok erőszakszerveinek – még meg nem hurcolt – tagjai, az 1945 előtti vezető értelmiségiek, szakemberek, a még perbe fogható jobboldali szociáldemokraták és egyéb párton kívüliek, az egyházak vezetői, a kulákok, „gazdasági bűncselekményt elkövető” munkások és parasztok. A társadalmi hovatartozás, a származás, az 1945 előtti beosztás – a korábbi gyakorlatnak megfelelően – az esetek többségében kimerítette az „ellenséges beállítottság” fogalmát. Az

¹⁰⁵ Balogh 2008, 49–60.

¹⁰⁶ Ö. Kovács 2012, 99.

ország minden részén, szinte minden nagyobb helységében folytattak le pert, vagy hurcoltak meg embereket.

A korban sokat idézett, hírhedt szovjet legfőbb ügyész, *Andrej Januarjevics Visinszkij* minden bírósági ügyet az osztályharc egy epizódjának tekintett. Mint egy korabeli bírósági utasításban olvasható: „Visinszkij elvtárs megállapítása szerint: »a bíróságnak rendkívül tevékeny szerepe van az általános politika megvalósításában.« Ebben az értelemben rendelkezik Alkotmányunk 41. §-a is, amikor kimondja, hogy a »Népköztársaság bíróságai büntetik a dolgozó nép ellenségeit és biztosítják a népi demokrácia állami, gazdasági és társadalmi rendjét, intézményeit, a dolgozók jogait, nevelik a dolgozókat a szocialista társadalmi együttélés szabályainak megtartására.« Az általános politika megvalósulását segíti elő a helyes ítéletet, annak indoklása és a döntést megelőző politikai tárgyalásvezetés. Az általános politikában való rendkívül tevékeny szerep konkrétan azt is jelenti, hogy a bíróságnak ítélkezésével az osztályharcot kell előmozdítani.»¹⁰⁷ Az idézett utasítás a megyei bíróságok munkájával kapcsolatban fogalmazódott meg, de gyakorlatilag a korszak bírói gyakorlatára teljes egészében kivetíthetjük.

Mint a későbbiekben majd kitűnik, a tömeges eljárások, a tömegpercek számszerűleg túlnyomóan az agrárnépességet sújtották, s éppen itt érhető tetten a „konceptió” diktátúra egyik legfőbb jellegzetessége. Az a „rendszer”, amelyik magát „a munkásosztály hatalmaként” deklarálta, azt hangoztatta, hogy a „munkás-paraszt” szövetségre épül, valójában azonban a parasztság felszámolását tűzte célul.»¹⁰⁸

A gazdák között a legelterjedtebb vádpontként „közellátás elleni büntett” szerepelt, – az esetek többségében nem volt valóságalapja, csupán koholt bizonyítékokkal támasztottak alá egy kitalált tényállást – bár vádolhatták közveszélyes cselekménnyel, hatósági közeg elleni erőszakkal, izgatással, csalással, árdragítással, árurejtegetéssel, illetve árufelhalmozással is. A kulákság ellen lefolytatott eljárások közvetlen vagyonuk, ház- és földingatlanuk, cséplőgépük elkobzását, valamint lakóhelyükről történő kiutasításukat célozta meg. Mindezt nem törvény, hanem a konceptió céloknak alárendelt 8800/1946. M.E. sz. rendelet alapján.

Ezt a fajta teljes gazdasági kizsákmányolást csak politikai terrorral lehetett végrehajtani. Az évszázados mezőgazdasági hagyományokkal rendelkező Magyarország agrárnépességének a teljes kiiktatása a társadalmi többséggel való nyílt szembeszegülést, a hazai adottságok és a

¹⁰⁷ PML XXV. 1-a-2. 20. d. Biz. 99/77 sz. A Pestmegyei Bíróság vezetőjének jelentése az MDP megyei bizottságának, 1953. június 22. Közli: Gálné Barcs Eszter 2010.

¹⁰⁸ Révai 1991, 84.

nemzeti jelleg semmibe vételét jelentette. Differenciálva – és a meghonosított orosz kategorizálást követve – a legszámosabb társadalmi foglalkozást jelentő agrárnépességét a szegényparasztság, az „ideológiailag is ingadozónak minősített középparasztság, valamint a predesztináltan is rendszerellenesnek tekintett kulákság („ellen-elit tisztikar”) adta.¹⁰⁹ A politikai rendőrség ez utóbbit valóban úgy tartotta számon, – Piros László belügyminisztert idézve – hogy „a kulák az év minden napján aktív ellenséges munkát fejt ki.”¹¹⁰

A politikai vezetés itt is a már jól bevált megosztás taktikáját választotta a propaganda eszközeként, majd a gyakorlatban is. Először a parasztság elitjét kellett tőkésnek minősíteni, szembeállítva a falu többi rétegével, hogy aztán annak likvidálásával – a sztálini minta szerint – az egész parasztságot, mint tulajdonost felszámolja, kihasználva azonban munkaerejét.

Rákosi Mátyás tehát hamarosan már bővítette a kört a gazdatársadalom egészére vonatkoztatva és egyértelműen utalva a párt gazdaságpolitikájára is: „a paraszti magángazdálkodás naponta termeli újra a kapitalizmust.”¹¹¹

A fent idézettek gyakorlati megvalósításáról Kádár János belügyminiszter gondoskodott akkor, amikor az 1948 szeptemberében újjászervezett BM ÁVH keretén belül felállította az un. kulákverő csoportokat.¹¹² Ezek elsődleges feladata a „renitenskedő” – adóhátralékos vagy beszolgáltatásokkal elmaradó – kulákok „helybenhagyása” volt. Az 1950-ben önállóvá vált ÁVH szervezeti keretében is kiemelt szerepet kapott a mezőgazdaság területén folytatott elhárító munka. A Hatóság vezetőjének 1950. december 23-án kelt parancsa értelmében, a munka jobb megszervezése céljából, valamint „a mezőgazdaság területén mutatkozó ellenséges tevékenység eredményes felderítésére és elhárítására”, az ÁVH I/4. (Szabotázselhárító) Osztálya keretén belül működő mezőgazdasági alosztályt önálló osztállyá kellett szervezni. A Hatóság vezetőjének parancsa az osztályt közvetlen az I. (Hálózati) Főosztály irányítása alá rendelte.¹¹³ Az így megszervezett osztály feladata volt „az ellenséges tevékenység felderítésére és elhárítására a Földművelődésügyi Minisztériumban, az állami

¹⁰⁹ Gyarmati 2013b, 405–432., Vagy, ahogy az orosz viszonyok között Lenin az megfogalmazta az agrárnépességgel szembeni politika lényegét: támaszkodj a szegényparasztra, semlegesítsd a középparasztot és harcolj a kulákok ellen. Honvári 2006, 196.

¹¹⁰ Kajári 2005, 551.

¹¹¹ Gyarmati 2013b, 416.

¹¹² 1948 szeptemberétől a Belügyminisztérium alá tartozó Államvédelmi Hatóságon (BM ÁVH) a személykövetésekkel járó feladatok a Szücs Ernő irányította „B” ügyosztály VI. (Lefigyelő és akció) alosztályához kerültek, amelynek vezetésével Réh Alajost bízták meg. A BM ÁVH-n az általa irányított alosztály profilja – mint elnevezése is utalt rá – nemcsak a politikai ügyekben szereplő személyek észrevétlen követését, tanulmányozását, hanem letartóztatását is végrehajtották (ezt történt például a Rajk-ügy során is.) A figyelős állomány másik bevetési területe 1949-től – a koncepciós perek későbbi felülvizsgálati iratai szerint – a fizikai erőszak alkalmazása volt. Belőlük szervezték a falusi kiszállásokat végző úgynevezett „kulákverő” csoportot, élén Réh Alajossal. Müller 2014a, 4.

¹¹³ 043/1950. 12. 23. ÁVH vez. parancs. ÁBTL 4. 2. II. sorozat 1. d.

gazdaságokban, a traktor- és gépállomásokon, a termelőszövetkezeti csoportokban, a mezőgazdasági magánszektorban és különösképpen a kulákság körében.” Ez a parancs rendelkezett továbbá arról is, hogy az ÁVH megyei osztályain belül önálló mezőgazdasági alosztályokat kellett felállítani hasonló feladatokkal megbízva: a megyei csúcsszervektől lefelé egészen a kulákságig.¹¹⁴ Ez a szervezeti struktúra lehetővé tette a mezőgazdaság egészének rendőri felügyeletét, a csúcsszervektől egészen a legkisebb termelési egységekig.

1948 augusztusától 1950 közepéig a kommunista párt elsődleges, és az agrárpolitikát tekintve szinte kizárólagos célja a kulákság elszigetelése és ellehetetlenítése volt, de a perek és az egyéb számonkérések elhúzódtak egészen 1956-ig. (1953 után bekövetkező enyhülés a kuláklistákat sem számolta fel.) A legelterjedtebb vádpontként a közellátás elleni büntett szerepelt, de vádolhatták árdrágítással, árurejtegetéssel, árufelhalmozással, feketevágással, cséplési szabotázzsal, és volt példa bőven hatósági közeg elleni erőszakra, izgatásra, csalásra, sőt, háborús büntetetre is. Az agrárnépesség elleni drasztikus fellépés szándéka az esetek többségében az 1950 után kialakult közellátási nehézségekkel, az élelmiszerhiánnyal, a jegyrendszer bevezetésével stb. erősödött fel. Mindezeket a hatalom – ismét a bűnbakképzés eszközához nyúlva – azzal tudta magyarázni, hogy a még le nem leplezett ellenség „szabotál”, mondván: a kulákok és a befolyásuk alá került dolgozó parasztság terményeiket elrejtve, kivonták azokat a közélélmezés alól, mesterségesen fokozva ezzel az áruhiányt, s jelentős haszonhoz jutva a feketepiacon. A kulákok elleni eljárások mind számarányukat, mind pedig kegyetlenségüket tekintve a legkeményebbek voltak. Mondvacsinált okokból születtek halálos ítéletek, hogy megtörjék a falusi lakosság ellenállását, és a kommunista gazdasági rendszer gazdasági csődjét egy kitalált ellenségre kenjék. Az objektív bírói ítélezés intézménye az '50-es években – a kulákperek esetén – sem létezett. Az osztályszempontú ítélezés precedenseinek sora érhető tetten a vizsgálati anyagokban és a bírói döntésekben. Ennek okát az alábbiakkal magyarázta az illetékes minisztérium: „Mint minden ügycsoportban, amely kampányjellegű, itt is hatékony módja a prevenciónak, ha 1-2 kirívó kulákügyben megfelelő nyilvánosságot biztosítunk (sajtó) és megfelelő súlyú büntetéssel adjuk értésére 1-1 vidéken az osztályellenségnek, hogy büntető igazságszolgáltatásunk a támadásnak ezen a vonalán is éber.”¹¹⁵

¹¹⁴ Cserényi-Zsitnyányi 2009.

¹¹⁵ Iratok I. k. 1998, 304. Az Igazságügyminisztérium tájékoztatója az ún. feketevágásos ügyekben követendő ítélezési gyakorlatról. „A sajtó sorozatosan ismertesse a leplezett áruhalmozó és spekuláns burzsoá elemek felháborító manipulációit, a bírósági ítéletet, illetve a rendőrhatalósági eljárást.” – hozta meg határozatát az MDP Titkársága a közellátási nehézségekkel kapcsolatos azonnali tennivalókról 1951. szeptember 20-án.

A büntetés automatikusan a vádtól függött, a vád pedig az esetek nagy részében egy minden valóságálapot nélkülöző koholmány volt, amihez még bizonyíték – vagy valami ahhoz hasonló „fikció” – sem kellett. A büntetés mértéke határozottan differenciált volt az agrárnépességen belül, természetesen a kulákság terhére születtek jóval súlyosabb büntetések.¹¹⁶

Molnár Sándor Köröstarcsai gazdálkodó 1950. június végén saját Füzesgyarmati tanyáján egy pléhvödörben tüzet rakott az ebédfőzéshez és ezzel tűzvészt okozott a határban. 1950. július 6-án tartóztatta le és indított ellene eljárást az ÁVH Békéscsabai Osztálya, azonnal megkezdve a kihallgatást.¹¹⁷ Már a kezdetektől politikai szándék volt egy nyilvános és kegyetlen döntést hozó, teljes egészében koncepciós elemeket tartalmazó bírósági per megrendezése: „Jelentem [...] hogy az MDP Békéscsabai Megyebizottsága tudomásunkra hozta, hogy az ügy bírósági tárgyalását rádión közvetíteni akarja.”¹¹⁸

Molnár hiába bizonygatta, hogy csak ebédet akart főzni, a „szándékosság” mégis egyértelműnek tekintette a vizsgálat.¹¹⁹ Az ÁVH hat érvvel is „alátámasztotta”, hogy szándékosan akarta felgyújtani a közeli termelészövetkezetet, így többek között azzal, hogy a szabadban főzött, lassan és hanyagul oltotta a tüzet, de közben nem szaladt el segítségért és hasonló képtelenségek. „Bűnjelként” lefoglalták az a lyukas vödört, amiben az ebéd készült és egy köteg cigánybúzáat. Mindezek alapján, egyeztetve az Államügyésszeggel, a vizsgálatot lefolytató államvédelmi tiszt azonnal kilátásba helyezte a statáriális bírósághoz alkalmazását és sürgős távmondattal tájékoztatta Károlyi Márton av. alezredest, az ÁVH VI. (Vizsgálati) Főosztályának vezetőjét: „1950. július 14-ről 15-re virradóan Molnár Sándor bírósági tárgyalása megszervezésének ügyében felkerestük Gyulán dr. Sárkány Györgyöt, a megyei bíróság elnökét. Miután közöltük vele az Igazságügyminisztérium üzenetét, és tájékoztattuk az ügyről, azonnal kiválasztotta a megbízható, párttag szakbírókat és ülnököket. Ezekkel még az éjszaka folyamán érintkezett s előkészítette őket a tárgyalásra. Miután ezt elintézte, értesített bennünket arról, hogy vállalja az általa irányított bíróság, az ügyben halálos ítéletet hoz és azt

¹¹⁶ Lásd erről: MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 208. ő. e. A KV Adminisztratív Osztálya, az IM és a BM közös javaslata a büntető eljárások megjavítására és számuk csökkentésére, 1952. augusztus 27.

¹¹⁷ Természetesen az egyének osztályhelyzetéről is a hatalom birtokosai és kiszolgálói döntöttek, mondván, az elkövető „típusa a kizsákmányoló kuláknak”: „Én magamat a középparasztsághoz sorolom be, hogy ki tetszett mutatni, hogy kik a kulákok, így tudom, hogy én is kulák vagyok. A kulákok ellenségei a demokráciának és elismerem, hogy én is ellensége vagyok a demokráciának...” – vallotta Molnár Sándor a kihallgatások során az ÁVH-n. ÁBTL 3.1.9. V- 1130. 22. Feljegyzés, 1950. július 13.

¹¹⁸ Uo. 24. Habuda Zsigmond av. százados távmondata az ÁVH budapesti központjának, 1950. július 13.

¹¹⁹ „Elszánt düh fütötte a dolgozókat, a népi demokrácia ellen, annak vezetői ellen. Ez a düh fütötte tetteik elkövetésekor is, azért tudta egykedvűen nézni az emberek küzdelmet a tűzvész megakadályozásában.” – írta később a sajtó a tárgyalásról. *Viharsarok Népe*, 1950. július 18. 6. évfolyam, 164. szám.

még június¹²⁰15-én délután végrehajtják Gyulán. A tárgyalás holnap délelőtt 11 órakor kezdődik Békéscsabán a Járásbíróság épületében.”¹²¹

A tárgyaláson megrendelt ítéletet azonnal végrehajtották, Molnár Sándort 1950. július 15-én felakasztották. Az ügyről rendkívül szenvedélyesen számolt be 1950. július 18-án megjelenő cikkében a Viharsarok Népe, „Aki a dolgozók ellen tör, kíméletre nem számíthat!” főcímmel.¹²²

Az 1950-től egyre fokozottabban jelentkező közellátási problémák, az élelmiszerhiány és a jegyrendszer bevezetésének „felelőseit” a hatalom a hétköznapi emberek sorában, ugyanúgy megtalálta. Engel Lászlót és két társát az ÁVH Szegedi Osztálya 1950 júliusában vette őrizetbe, a hódmezővásárhelyi vasútvonalon történt vagontüzzel kapcsolatban. Engel Pál, Thier Alajos és Kopeczky Emil engedély nélküli sütőport gyártottak és hoztak forgalomba. A sütőport értékesítés céljából vonaton vitték Szegedre, becsomagolva, az ülés alatt tárolva. A vizsgálat szerint egy eldobott gyufa vagy cigaretta – lángra lobbantva a papírba csomagolt élesztőt – okozta a tüzet. A szegedi járásbíróság 1950. augusztus 17-én tárgyalta az ügyüket. A bíróság a gazdasági rend védelméről szóló 8800/1946. M.E. sz. rendeletben, a közellátás érdekét veszélyeztető büntett elemeit nem állapította meg, – ugyanis a jogszabály nem terjedt ki a kenyérsütőpornak az előállítására – de a szükséges szállítási korlátozását igen, s ennek alapján hozta meg az ítéletét mindhárom vádlott ügyében. Ítélet szerint a három vádlottat 1-2 évig terjedő börtönbüntetésre ítélte, s hogy a sajtónyilvánosság is meglegyen, Engel Lászlót arra kötelezte, hogy a szegedi Délmagyarország c. napilapban, saját költségén tegye közzé az ítéletek másolatát.¹²³ (A kulákság elleni büntetőperek szintén jellemzője, hogy nem „csak” elítélték, hanem nyilvánosan meg is bélyegezték őket. A hangzatos és az esetek többségében túlzó sajtócikkek mellet gyakorlat volt, hogy az elítélt saját költségén a falvakban vagy kidoboltatta, vagy a helyi újságban megjelentette a büntetésének az okát és mértékét.)

Bár a kulák, mint „osztályellenség” az esetek többségében már önmagában is elegendő volt ahhoz, hogy az államvédelmi szervek eljárást indítsanak, jellemzően a kulákperek esetében is megfigyelhetjük az a vizsgálati és bírói gyakorlatot, mely még innen is képes volt visszanyúlni a „régí rend” egykori képviselőihez. Ez történt Belényesi József egykori százados és 22 társának 1951-ben lefolytatott perében is. A megfogalmazott vádirat szerint, az

¹²⁰ Nyilván elírás, helyesen július.

¹²¹ ÁBTL 3.1.9. V- 1130. 58. Távmondat Károlyi Mártonnak, 1950. július 15.

¹²² “Súlyos ütésként zuhognak a szavak. A bűnös érzi, hogy zsákutcába futott a nép igazságos ítélete elől. A vádló nemcsak az ügyész, aki ezeket a fejére olvassa, hanem az egész dolgozó nép. Aki a nép kenyérére tör, annak nincs kegyelem, súlyosan bűnhődnie kell”. – volt olvasható a lapban.

¹²³ ÁBTL 3.1.9. V-263. Engel László, Uo. Thier Alajos, Uo. Kopeczky Emil.

Alföld keleti részén élő egykori csendőr – és honvédtisztek, akik 1945/1946 után fodrászként, konyhakertészként, kocsmárosként vagy szikvízüzem tulajdonosként éltek hétköznapjaikat, potenciálisan veszélyeztették a demokratikus államrendet. Idézet a vádiratból:

„...szervezkedésüket az általuk várt III. világháború közeli kitörésének reményében és ezzel kapcsolatban az angolszász imperialista hadsereg előrenyomulására számítva hozták létre, azzal a céllal, hogy az ellenséges csapatok közeledése és a magyar, valamint szövetséges csapatok visszavonulása esetén nagy területen kezükbe vegyék a hatalmat, biztosítsák az általuk tervezett közrendet, visszaállítsák a Horthy-rendszer törvényeit, megszállják a fontosabb középületeket és ártalmatlanná tegyék a kommunistákat és a többi baloldali vezetőszemélyeket”.¹²⁴ A Budapesti Katonai Törvényszék, 1951. október 2-án és 3-án megtartott zárt tárgyaláson két vádlottat halálra, a többieket 6–15 évig terjedő börtönbüntetésre ítélte, az alábbi indoklással: „... a vádlottak kivétel nélkül a népi demokrácia és a dolgozó nép hatalmának esküdt ellenségei: volt horthysta tiszt, csendőrök, nagytőkések, földbirtokosok, stb. Személyük társadalmi veszélyessége még elkövetett bűncselekményeiktől függetlenül is nagyfokú.”¹²⁵

Az 1948–1955 között, az agrárnépeiséget sújtó „közellátási büntettek” mintegy 400 ezer embert érintettek, – többnyire beszolgáltatási kötelezettség elmulasztása, illetve adóhátralék miatt – ebből 24% mezőgazdasági munkás, 12% tsz-tag, 46% kis- és középparaszt, és 18% volt kulák. Még többen voltak azok, akik ellen „csak” eljárás indult, vagy beidézték állami hivatalok, tanácsok elé. „Kulákkorlátozás” címen lényegében a falvak áruterelő rétegének, gazdaságainak a likvidálását valósították meg. 1951 és 1953 között a „kihágási bíróság” jogkörével is felruházott rendőrség 850 000 esetben szabott ki büntetést.¹²⁶ A beszolgáltatási kötelezettség elmulasztásáért közel 400 millió forint összegű kártérítést vetettek ki parasztokra, termelészövetkezetekre és kulákokra. A bíróságok 650 000 személy ügyével foglalkoztak, és 387 000 személy esetében hoztak elmarasztaló ítéletet.¹²⁷

1945 és az 1947 közötti időszakhoz hasonlóan 1950-től ismét megnőtt a kifejezetten a közellátás ellen elkövetett, koholt vádak alapján meghozott bírósági ítéletek száma. Az MDP propagandakampányában a közellátás terén, 1950 tavaszán jelentkező súlyos problémákért a „klerikális reakció” és a „szabotáló kulákság” mellett a „kártévő” jobboldali szociáldemokratákat tette felelőssé. Az esetek többségében eljáró – fentebb már említett – ún. munkásbíróságok által meghozott példátlanul szigorú felelősségre vonások háttérben (is)

¹²⁴ ÁBTL 3.1.9. V-61599. 362. Ítélet, 1951. október 3.

¹²⁵ Uo. 363.

¹²⁶ Gyarmati 2011, 267–268.

¹²⁷ MNL OL 276. f. 52. cs. 24. ö. e. MDP KV ülésének jegyzőkönyve, 1953. június 27–28.

pártutasítások, párthatározatok álltak. Jogi alapot mindehhez a gazdasági rend védelméről szóló 8800/1946. M.E. sz. rendelet, és a gazdasági bűncselekményekre vonatkozó különleges bűnvádi eljárási szabályok megállapítása tárgyában kiadott 23.300/1950. I.M. sz. rendelet biztosított.

A közellátásban fontos szerepet betöltő, 1948-ban több vállalat összevonásával létrehozott Községi Élelmiszerkereskedelmi Rt. (Közért) egyik leányvállalataként megalakult Húsértékesítő Nemzeti Vállalat meghatározó volt a főváros húsellátásának biztosításában. Alig egy éves működése után a politikai vezetés a közellátás terén felmerülő problémákért – áruhiány, árdrágítás, felvásárlási láz, tömeges sorban állások, háborús rémhírterjesztés – a Közért vállalatot tette felelőssé. A figyelem homlokterébe, majd a támadások kereszttüzebe azonban a Húsértékesítő Nemzeti Vállalat került, ami nem volt véletlen, hiszen a legtöbb gond éppen az egyik legfontosabb alapvető élelmiszer körül, a húsellátás terén mutatkozott.¹²⁸

Központi Vezetőség 1950. május 31-i és június 1-i ülésén Gerő Ernő gazdasági kérdésekkel foglalkozó referátumában a hibák legfőbb okozóinak már a jobboldali szociáldemokratákat tartotta. Az előadás vitájában részt vevők közül többen is csatlakoztak ehhez, miként azt az ülés elé terjesztett, az MDP Agitációs és Propaganda Osztályának agitációs munkára vonatkozó javaslata is ezt sugallta. A javaslatban – többek között – ezek az instrukciók olvashatók: „...a mi agitációnknak a jobboldali szociáldemokrata demagógok és bércsalók leleplezésére, izolálására és megbüntetésére kell mozgósítani. [...] Agitációnknak [...] mozgósítania kell a megtorlásukra, előkészítenie a hangulatot a társadalmi bíróságok és népbíróságok súlyos megbélyegző ítéleteihez.”¹²⁹

A panaszok miatt az MDP Nagy-Budapesti Pártbizottsága 1950. augusztus elején napirendre tűzte a közellátásban kulcsszerepet játszó Közért-hez tartozó vállalatok és egyes árudák felülvizsgálatát. A pártvizsgálatok tárgyában szeptember 15-én megtartott értekezleten részt vettek az érintett vállalatok és részlegeik vezetői, valamint intézői. A Húsértékesítő Nemzeti Vállalatot, Szita Pállal az élen, huszonötven képviselték. Az előadó a vizsgálat elrendelésének szükségességét egyfelől a laza munkafegyellemmel, a vezetők felelősségérzetének hiányával, a dolgozók között „megbúvó ellenséggel” magyarázta. Másfelől arra hivatkozott, hogy rossz, aránytalan a Közért munkaerő-gazdálkodása, túl sok a tisztviselő, nagy a vállalat rezsije, és problémák mutatkoznak az áru elosztása terén is. Ugyanakkor elismerte, hogy a Közért-nél dolgozó kommunisták is hozzájárultak a közellátás

¹²⁸ Varsányi 2015.

¹²⁹ MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 12. ő. e. A magyar népgazdaság fejlesztésének legközelebbi feladatai, 1950. május 31–június 1.

terén felmerülő nehézségekhez, akik nem voltak elég éberek, s így kerülhettek „ellenséges elemek” komoly pozícióba, mint például a Sajtóosztály vezetője, a jobboldali szociáldemokrata dr. Miklós László, akit ekkorra már őrizetbe vette az Államvédelmi Hatóság.¹³⁰ Az értekezlet után két nappal „sikerült megtalálni” a leendő „bűnbakokat”, a húsellátás körüli gondok fő előidézésében vétkesnek prejudikált személyeket, a Húsértékesítő Nemzeti Vállalat egyes vezetőit, közöttük is az „osztályáruló” jobboldali szociáldemokraták reprezentánsaival.

A párt vezetői meglehetősen kritikusnak ítélték a helyzetet. Ezért is szorgalmazták – a szerintük – a belkereskedelmi hálózatba beépült spekulánsok és jobboldali elemek likvidálását, a Húsértékesítő Nemzeti Vállalat letartóztatott vezetői elleni vádirat mielőbbi elkészítését, ezért a tárgyaláshoz és az ítélethez hamarosan elkészült – a korszak bírósági eljárásaira oly jellemző – forgatókönyv is.¹³¹ Eszerint az „ügyet 23-ig le kell tárgyalni. Az ügyészség nagytermében munkásbíróság elé kell állítani a fővádoltak közül 7-8-at. Az ítéletet még aznap meg kell hozni” és végre kell hajtani. „A sajtó folyó hó 22-én közölje az ügyészségi közleményt a «Húsért» ügyről, 23-án közölje a vádiratot, 24-én az ítéletet. A tárgyalásról a rádió közöljön részleteket. Ezzel kapcsolatban vesse fel a Szabad Nép és a sajtó a társadalmi ellenőrzés megszervezésének jelentőségét.”¹³² – szövegezte az instrukció.

Az ügy „felelősei” Révai József népművelési miniszter, Décsi Gyula, az ÁVH Vizsgálati Főosztályának a vezetője, valamint Nemes Dezső, a Népművelési Minisztérium osztályvezetője, a Kominform hivatalos lapja szerkesztőbizottságának tagja voltak.

A tárgyalásra elsősorban nagyüzemi munkások, főleg munkásasszonyokat akartak „meghívni”, továbbá a nagyobb visszhang érdekében döntés született arról is, hogy az ÁVH és a rendőrség derítsen fel még további néhány súlyos áruhalmozó spekuláns esetet, az Ügyészség gyorsított eljárással állítsa bíróság elé az „elkövetőket”.¹³³

1950. szeptember 20-ra készült el a Gönczi György államügyész és Alapi Gyula ügyészségi elnök által szignált vádirat, amelyet a munkásbíróság elnökének, Olti Vilmosnak küldtek meg. Ebben nyolc letartóztatott személy ellen a 8800/1946. M.E. sz. rendelet alapján árdrágító visszaéléssel és a közellátás érdekeit veszélyeztető cselekmények elkövetése miatt

¹³⁰ BFL XXXV. 95. e 11. (57) 67. ö. e. Az 1950. szeptember 15-i értekezleten elhangzott előadás és hozzászólások.

¹³¹ Az 1950. szeptember 20-án megtartott MDP Titkársági értekezleten határozat született a közellátási nehézségekkel kapcsolatos azonnali teendőkről. Az igazán szigorú utasításokat a IV. pont, a „Rendőri és igazságügyi rendszabályok” tartalmazták, a Húsért-per forgatókönyvével együtt. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 413. ö. e.

¹³² Uo. Feljegyzés a HÚSÉRT-nél elkövetett áruelvonásról és egyéb bűncselekményekről, 1950. szeptember 20.

¹³³ Uo.

indult büntetőeljárás.¹³⁴ A „társadalmi érdeklődésnek” eleget téve az ügy hatalmas sajtónyilvánosságot kapott, a műfajból adódóan a legváltozatosabban használva a demagógia és szenzáció adta lehetőségeket.

Gönczi György államügyész vádindítványának a bevezetőjében a tényeket és az MDP vezetése által is elismert súlyos közellátási gondokat, nehézségeket teljesen figyelmen kívül hagyva megállapította: „Ennek a pernek során bebizonyosodott, hogy az ország mindennel el van látva. Ezek a készletek mindenkinek biztosítanak azt az ellátást, amelyről a nyugati államokban a dolgozók álmodni sem mernek. Azonban bizonyítást nyert az is, hogy elvetemült burzsoák és fasiszta elemek, volt nagy vágók, üzemtulajdonosok, rovott múltú spekulánsok, jobboldali szociáldemokraták, levitézlett nyilasok megtalálták a rést, ahol befurakodhatnak közellátásunk vezető helyeire.”¹³⁵ A vádindítványt végezetül az alábbiakkal zárta: „gondosan megvizsgáltam mindent, ami a vádlottak javára szolgálhatna. Számukra sem enyhítő körülményt, sem olyan ténytet nem találtam, amelynek alapján irgalmat remélhetnének. [...] A munkásbíróság ítélete irgalom nélkül, elrettentő súllyal semmisítse meg a vádlottakat.”¹³⁶

A vádindítvány értelmében, az 1950. szeptember 23-án megtartott tárgyaláson Szita Pált és Imre Jánost folyamatosan elkövetett „a gazdasági rend érdekeit súlyosan sértő közellátás elleni büntett” miatt halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélte. A többi vádlottat 15-10 évig tartó fegyházbüntetésre, 10 évi hivatalvesztésre és politikai jogaik gyakorlásának felfüggesztésére, valamint teljes vagyonuk elkobzására ítélte, továbbá szabadulásukat követő 5 évre a munkásbíróság kitiltotta őket Budapest területéről. Olti Vilmos, a bírói tanács elnöke az ítélet indoklását a következőkkel zárta: „A munkásbíróság az ítélettel elégtételt kívánt szolgáltatni a vádlottak által huzamosabb időn át a főváros dolgozóinak okozott, pénzértékben ki sem számítható károkért. De az ítélettel tanúságot is kíván szolgáltatni az állam, a társadalom minden dolgozója részére, hogy a kezeikre bízott javakkal, a reájuk bízott hatalommal a nép érdekeinek szorgos kutatása mellett és mindenkor hűséges szolgálatával végezzék gyűjtő és elosztó munkájukat. A társadalomnak azok a gyökeret verni nem tudó elemei pedig, akik annyira megátalkodottak és elvetemültek, hogy sem a szép szó, sem a nevelés, sem a jóindulatú figyelmeztetés nem fog rajtuk: rettenjenek meg a dolgozó nép öklétől, amely lesújt és összezúzza a szebb, szocialista jövőre törő bármilyen formában

¹³⁴ Varsányi 2015.

¹³⁵ Magyar Rádió Központi Adattára (MRKA) Húsért-per. 222. Közli: Varsányi 2015.

¹³⁶ Uo. 244–245. Közli: Varsányi 2015.

jelentkező ellenséget.”¹³⁷ Az 1950. szeptember 23-án kimondott halálos ítéleteket még aznap este végrehajtották.

Az ötéves tervvel meginduló, az ország adottságait figyelmen kívül hagyó erőltetett iparosítás területén a gépi és az emberi teljesítőképesség maximális igénybevételének elsősorban az üzemszervezési hiányosságok szabtak határt. A tervtől való – akár időarányos – elmaradás olyan törvényszegésnek minősült, amelynek büntetőjogi következményei a vezetőket és a beosztottakat egyaránt fenyegette.

A munkásperek keretében 1952 és 1954 között 15 ezer embert ítélték el Magyarországon, az esetek többségében „tervgazdálkodás elleni bűncselekmény” miatt: vádlottak munkahelyeiket önkényes kilépéssel hagyták ott, igazolatlanul hiányoztak, esetleg csak késtek a munkából. Tudni kell, hogy ez az időszak volt a mezőgazdaság átszervezésének, a kuláküldözések, az ötéves tervben meghatározott nagy ipari létesítmények építésének kora, amidőn emberek százezrei hagyták el kényszerből otthonaikat. Az 1950. évi 4. törvényerejű rendelet értelmében nem csupán a normaelőírásokat teljesíteni képtelen munkások, brigádok, vállalatok vagy azok vezetői minősülhettek szabotőrnek, hanem a Legfelső Bíróság egy 1951. december 28-i – egyedi ügy elbírálásának kapcsán hozott – határozata kimondta a jogszabály alkalmazhatóságát az önkényesen kilépők és az igazolatlanul hiányzók eseteire is.¹³⁸ (Ez nem vette figyelembe a kártevő célzat meglétét, de még a hiányát sem, magát a tevékenységet minősítette, adott esetben büntette.) E törvényerejű rendelet alapján ugyanis 1952-ben 6906, 1953-ban 3384 embert ítélték el a bíróságok a fent említett magatartásáért, míg 1953-ban a „társadalom politikai szorítása” csökkenésének idején már „csupán” 237 személyt.¹³⁹ Ez időszak alatt azonban a munkaerő mozgásának nagysága mit sem változott.

Bár a perek célja az 1952. január 1-jével indult propagandakampány, a munkafegyelem megerősítése volt, de a mögöttük húzódó valódi politikai célként a munkások „röghöz kötését”, az elhagyott vállalathoz való visszakényszerítését tüzték ki, és ugyanakkor elrettentő példának is szánták a munkahely többi dolgozója számára. A munkásperek fele ugyanis a szocialista nagyberuházások területeire, az iparosítás által frekventált területekre esett, így többek között – ahogy majd később is látni fogjuk – a szénbányászatra.

A jobboldali szocdemek felkutatása és felelősségre vonása nagy számban zajlott 1950-től egyéb gazdasági vonalon is, melynek aktuális politikai indoka volt az erőltetett iparosítás előírányzott keretszámainak a teljesítése, vagy „szabotálása”, de sok ítélet született bér- és

¹³⁷ Uo. 193. Közli: Varsányi 2015.

¹³⁸ Gyekiczky 1986, 12-13.

¹³⁹ Kulcsár 1996, 478.

normacsalási ügyekben is, melynek felelősei – a politikai ideológia szerint – a szakszervezetekben „meglapuló jobboldali szociáldemokraták” voltak.¹⁴⁰

1950 és 1952 nyarán végrehajtott nagy letartóztatási hullám keretén belül, az ún. SZDP-ügyben, melynek során a jobboldali szociáldemokraták felső és középvezetőinek 75%-a börtönbe került, a kollektív elmarasztalás egy másik változatát jelentette a gazdaság területén, a „békés építőmunka ellen uszító szociáldemokraták ellenséges osztagainak” a felelősségre vonása. Az ún. üzemi háló felderítésének – mely lényegében a régi szociáldemokrata szakszervezeti funkcionáriusok által fenntartott (vélt és valós) összeköttetések, kapcsolatok összességét jelentette – elsődleges célja az üzemi bizottságok, az ottani pártszervek országos megtisztítása volt, amit sok esetben összekapcsoltak az egyes gyárakra, üzemekre terhelte – az ötéves terv által meghatározott – irreális gazdasági követelések sikertelenségével. Ezt történt a Magyar Ruggyantaárugyár esetében is, – mely már a Standard-ügy kapcsán is szóba került – ahol az 1950-től előirányzott irreális terveket, célkitűzéseket az adott viszonyok mellett a vállalat képtelen volt még teljesíteni, így egymást érték az igazgatók és közvetlen beosztottaik (főmérnökök) felelősségét megállapítani hivatott, politikai indíttatású koncepciók perke. János Miklós igazgatót jobboldali szociáldemokrata elhajlás és szabotázs vádjával letartóztatták, rajta kívül további 70 középvezető alkalmazottnak és munkásnak is felmondtak. János Miklós utódja Koszler Károly lett, akit a főmérnökkel és három másik műszaki vezetővel együtt 1951 végén minőségromlás miatt, szintén szabotázs vádjával letartóztattak és elítéltek.¹⁴¹ A teljesség igénye nélkül lehet említeni még Lampart Műveket, az Orion Gyárat, a Chinoint, a Richtert, a Csepeli Ásványolaj NV-t, Shell Kőolajfinomító Rt-t, a Budapesti Kénsavgyárat, a már említett Vacuum Oil Company-t, vagy a Péti Nitrogénműveket.

Az ÁBTL-ben őrzött, a „Szocdem”-ügy üzemi vonala cím alatt található meglehetősen hiányos dokumentációt a „jobboldali szociáldemokrata párt tagjainak szabotázs és ellenséges tevékenységének felderítésére” nyitotta 1950-ben az ÁVH. A fellelhető iratok alapján elmondható, hogy elsősorban internálási véghatározatok születtek,¹⁴² a bírósági szakaszig

¹⁴⁰ Gerő Ernő erről a következőket mondta: „Nem feledkezhetünk meg a jobboldali szociáldemokraták tudatos szabotálásáról, akik mindent elkövetnek, hogy ott ártsanak a magyar munkásosztálynak, népi demokráciának, ahol éppen tudnak” MNL OL 276. f. 52. cs. 12. ő. e. A magyar népgazdaság fejlesztésének legközelebbi feladatai, 1950. május 31-június 1.

¹⁴¹ BFL XXV.4.a. – 1952 – 4637. Koszler Károly és társai.

¹⁴² A Károlyi Márton áv. alezredes aláírásával ellátott internálási véghatározatok az alábbi indoklást tartalmazták: „Így kellett határozni, mert szabadon hagyása a közre és a tervgazdaságra, valamint állambiztonság szempontjából veszélyes.”

eljutott ügyek vizsgálati anyagát pedig – azok koncepcióos volta miatt – zömmel megsemmisítették, az elítélt személyek nagy részét 1957-ben rehabilitálták.¹⁴³

Tovább vizsgálja a perek sorozatát, a mezőgazdaságban, azon belül az állattenyésztésben felmerült problémák magyarázatára is a bűnbakkeresés eszközehez nyúltak az államvédelmi szervek. A tsz-ek és állami gazdaságok kialakítása kezdeti időszakában (1949–1953) az állatállomány 50 százalékkal növekedett, de a termelés növekedése ettől jelentősen elmaradt. Ezt a takarmányhiány miatti elhullások, az a kedvezőtlen egészségügyi hatás, amit a kisgazdaságok állatállományának a közösbe való bevitele, a termelési kedv jelentős visszafogottsága okozta. 1950. október 1-jétől minden állatorvos állami szolgálatba került, üzemi vagy hatósági állatorvosként. A hatalmas állatlétszám új gondokat vetettek fel, amelyek addig ismeretlenek voltak. Az állami gazdaságok nagy részében kaotikus állapotok uralkodtak: takarmányhiánytól kezdve az állatok tartásához szükséges száraz istállókon át a fecskendő és az oltóanyaghiányig. Az 1952 végén meginduló és a kedvezőtlen körülmények miatt gyorsan terjedő – egyébként ekkor egész Európát érintő – ragadós száj- és körömfájás több megyét érintett: Komárom, Pest, Bács-Kiskun.¹⁴⁴ Bár az érintett hatóságok – politikai megrendelésre – igyekeztek a járványt elhallgatni a közvélemény elől, nyilván hamarosan kiderült, ezért gyorsan meg kellett találni és fel kellett mutatni a bűnbakokat is.

Dr. Fehér Miklós Nagyigmádon volt hatósági állatorvos a Szőkepusztai Állami Gazdaságban, ahol 1953. január elején ütötte fel a fejét a megbetegedés. 1953. január 31-én vette őrizetbe az ÁVH Komárom megyei Osztálya és még aznap megkezdték a kihallgatását. A kihallgatások menetére itt is jellemző, hogy az államvédelmi tiszt ún. kihallgatási tervet készített, melyben a feltett kérdéseken túl meghatározta a kihallgatás hangnemét, módját és az esetleges kedvezményeket – takaró, cigaretta – a „jobb belátás” érdekében. Fogdaügynököt a vizsgálat során nem alkalmaztak. A vizsgálat menetéről a megyei osztály naponta tájékoztatta távmondásban a budapesti központ I/5. (Mezőgazdasági) Osztályát, valamint a VI/6. (Vidéki vizsgálati) Osztályt, mely a vidéki osztályok ellenőrzését végezte. Nyilván az ÁVH vizsgálata Fehér önéletrajzában is megtalálta azokat a „foltokat”, amelyek alkalmassá tették arra, hogy bűnbakként felmutassák az ügyben: községi katonai parancsnok volt a Hunyadi-páncélosoknál, és a Barankovics-párt delegáltja volt az 1947-es „kékcédulás” választások alatt.

Fehért időközben 1953. március 4-e körül felszállították Budapestre, ahol az ÁVH VI/6. osztálya vette át az ügyet, melyet rögtön át is adtak az ügyészségnek, mellékelve a

¹⁴³ ÁBTL 2.1. 149–156. d. III/36 a–j. SZDP-ügyben internált, rehabilitált személyek.

¹⁴⁴ Lásd bővebben: dr. Mészáros – dr. Landy 2009.

vádirattervezetet, háborús bűntett és tervgazdálkodást veszélyeztető bűntett vádjával. Bár országos járvány volt, a vádiratban „szórványosan jelentkezett” megbetegedés szerepelt, melynek egyedüli felelőseként tették meg Fehért.

Az ügyészség minimum 15 év börtönbüntetést javasolt, az ÁVH eközben Alapi Gyula ügyésszel megbeszélte a nyilvánosra tervezett tárgyalás részleteit.¹⁴⁵ 1953. március 11-én átkísérték az Államügyészségre, a tárgyalásra március 14-én került sor. A „rendelésnek” megfelelően a Budapesti Megyei Bíróság dr. Roósz Lajos vezette tárgyaláson 15 évi börtönbüntetést szabott ki az állatorvosra, melyet a Legfelsőbb Bíróság 1953. április 28-i ülésén másodfokon is megerősített.¹⁴⁶

A szabotázs vádját tehát 1949-et követően gyakorlatilag bárkire rá lehetett húzni, még arra is, aki korábban ugyan bizalmát élvezte a pártfőtitkárnak, de később szerencsétlenségére véletlenül összeütközött a Rákosi Mátyást szállító autóval. Koch Hugó mérnök, a Meinel Gyula Rt. vezérigazgatója, 1949. október 23-án éppen egy beosztottja lányának az esküvőjére tartott Kistarcsára, amikor elromlott az autója. A Teherfuvar NV. versenyúti telepén az autót megjavították, és onnan az egyik alkalmazottal indultak tovább. Cinkotánál a Rákosi autóját vezető sofőr szabálytalanul előzött, így összeütközött Kochékkal, akiket azonnal igazoltak, majd rögtön be is vittek a törvényszékre. Itt védőügyvédet fogadott, aki megpróbált közben járni Rákosinál védence ügyében, de a pártvezér ígérete ellenére az ügyvéd perceken belül letartóztatták és Kistarcsára internálták, Kochot bíróság elé állították Rákosi Mátyás elleni merénylet vádjával, de a bíró felmentette. Erre Kochot és a sofőrt azonnal lefógták és ügyükben internálási véghatározatot adott ki az ÁVH 1949. november 5-én, az alábbi indoklással: „alaposan gyanúsítható, hogy szabotázs cselekmények elkövetésére szövetkező csoport beszervezett tagja.”¹⁴⁷ Kochot előbb Kistarcsára, majd 1950-ben Recskre internálták, ahonnan 1953 áprilisában szabadult. 1962-es rehabilitációs kérelmében még mindig az állt, hogy Rákosi elleni baleset okozása miatt „indokkal internálták.”¹⁴⁸ A párt akarata ellen szegülő bírót, aki az ügyben Kochot felmentette, később szintén internálták.

¹⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-102009. 147. Jelentés, 1953. március 5., ÁBTL 3.1.9. V-102009. 143. Jelentés, 1953. március 6.

¹⁴⁶ Lásd bővebben: Fehér Miklós 1999.

¹⁴⁷ ÁBTL 3.1.9. V-107373. 7. Koch Hugó és társai. Véghatározat, 1949. november 5. Kochot 1952-ben a recski táborban megkísérelték beszervezni. Bár nem tartozik szorosan a dolgozat témájához, azonban a presszióként alkalmazott indok rendkívül figyelemreméltó, hiszen utólagosan próbálta igazolni a véghatározatban megfogalmazott indokot: az általa korábban vezetett vállalatnál „a lemaradásokért, ami van az egyes munkákban, ő is részese. Azért, mert mint képzett műszakinak látnia kellett volna, hogy a terv [az ötéves] nincs betartva, a határidők lejártak, a jó idővel a fontos építkezések nem lettek megkezdve.. mint műszaki vezető látta a hiányosságokat és így részese a szabotázs cselekménynek.” ÁBTL 3.1.9. V-107373. 43–46. Koch Hugó és társai. Beszervezési javaslat, 1952. december 12.

¹⁴⁸ ÁBTL 3.1.5. O-9698/3. 46. Jegyzőkönyv, 1962. december 20.

Az 1949 után lefolytatott tömegpercek ellenére, Péter Gábor és társainak 1953-as vizsgálata kapcsán mégis mind az alsóbíróságokat, mind pedig a Legfelsőbb Bíróság munkáját több kritika érte, mondván a bírák nem részesítették kellő védelemben a társadalmi tulajdont. Sőt, a Legfelsőbb Bíróságot azért is érte bírálat, mert az ítéletek során tekintettel volt az osztályhelyzetre, s ezt enyhítő körülménynek tekintette a munkások elleni perekben, ellentétben a szovjet bírói gyakorlattal alátámasztott ideológiával, mely szerint az „ellenséges osztályhelyzet” súlyosbító körülmény kell, hogy legyen.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Révai 1991, 311.

IV.

Bányásperek Magyarországon

1945–1955

Szerencse fel, szerencse le,
ilyen a bányász élete.”

Magyarországon 1948–1950 között több politikai gyanúval terhelt gazdasági per folytattak le, elsősorban ott, ahol az államosítást a külföldi tulajdon akadályozta. Ilyen volt tehát a már fentebb említett 1949-es MAORT-per, valamint az 1950-es Standard-per, amelyekben szabotázsváddal gondoskodtak az állam érdekeinek érvényesítéséről. De ilyen politikai célokat szolgáló gazdasági per volt a Nitrokémia-per, illetve az 1948-ban a volt kiscgazda vezetésű Földművelési Minisztérium vezető tisztviselői ellen lefolytatott úgynevezett FM-per, amely már a kommunista párt politikai ellenfeleinek kiiktatását szolgálta, elősegítve az 1948-as hatalomátvételt. A dolgozat tárgyát képező Vargha Béla és társainak ügye nem tartozik szorosan ezekbe a propagandacélokat szolgáló kirakatper-sorozatokba, hiszen a szénbányászat államosítása már 1946-ban megtörtént, a kommunista diktatúra 1951-ben teljes volt, az előzményeket így máshol kell keresnünk.

A bányászat az újjáépítés, majd a fokozatosan kiépülő kommunista diktatúra kiemelten fontos iparága volt, így a korszak fontosabb beruházásainak egyik kedvezményezettje. Ezzel együtt – mint a korszakban minden más – a bányászat elszenvedője, áldozata is volt a folyamatosan szélesedő hatalmi gyanakvásnak, az ország természeti adottságait és teherbíró képességét figyelmen kívül hagyó gazdaságpolitikának, a szakszerűtlen, rövidtávra tervezett döntéseknek. A Rákosi-korszak bányamérnökpereiről is elmondható, hogy vizsgálatok kiindulási pontja, vagyis a hatósági eljárások megindításának indoka általában vagy a halálesettel járó szerencsétlenség kiderítése, vagy a termelés huzamosabb ideig történő stagnálása, visszaesése volt.

Az ún. bányásperek vizsgálata feltételez némi külön felkészültséget igénylő szakmai ismeretet, hiszen a kutatás során több olyan kulcsfontosságú kérdésbe, problémába

ütközhetünk, mely elengedhetetlen az állambiztonsági nyomozati anyag, az ügymenet, és ami a legfontosabb, a koncepció felépítésének megértéséhez. Ezek hosszas elemzése azonban egyrészt azért nem szükséges, mert a vizsgálatok folyamán a szakmai vádpontok folyamatosan változnak, sőt, sok esetben el is halványodnak. Másrészt pedig azért sem, mert a szakma bonyolult összefüggéseinek feltárása – bár szinte minden peranyagban olvashatunk szakértői véleményeket, melyeket azonban vagy nem vettek figyelembe, vagy annyira hozzá nem értőek voltak, hogy sok esetben fel sem tudták használni azokat a tárgyalásokon – általában meghaladta az állambiztonsági szervek beosztottainak képességeit (is).

Ami ezeknél fontosabb: az így kreált szabotázs ügyek mechanizmusának bemutatása, az egyes „bányászügyek” összehasonlítása, vagyis annak megválaszolása, hogy voltak-e olyan közös vonások, melyek tetten érhetőek az egyes perekben.

4.1. Az újjáépítés első évei, a bányák államosítása

A bányák jó része már a háború alatt a kötött gazdálkodás keretei között működött, s 1945 júniusáig szovjet kézben volt. A termelés nagyrészt közvetlenül katonai szükségleteket szolgált. A szénbányászatot – más ágazatokhoz képest – kevésbé érintette a gépek, berendezések leszerelése, a legtöbb helyen ugyanis sikerült megakadályozni azok nyugatra szállítását: a létesítmények jórészt földalattiak voltak, az állandó bányatárségeket nagyrészt sikerült fenntartani.¹⁵⁰

A háború alatt azonban a szénbányák többségének területe is hadszínterré vált, így a széntermelés, az előkészítés, a vízveszély elleni védekezés szünetelt, ennek következtében a bányamezők többnyire víz alá kerültek, az aknák nagy része elfulladt. 1945 után a széntermelés ugyan a bányavízzel el nem árasztott mezőkben megindult, sőt, egyes aknák víztelenítése is megkezdődött, azonban a vízveszéllyel szembeni gazdaságos és hatékony védekezés, a váratlan vízbetörések elleni felkészülés még megoldatlan volt.¹⁵¹ Azokon a bányamezőkön, ahol megkezdődhetett a termelés, több nehézséget is le kellett küzdeniük a szakembereknek: személyi problémák, anyagihiány, élelmezés, műszaki szükséglet és persze sok pénz. Az első világháborút megelőzően az ország széntermelésének mintegy 70%-át két nagy monopólium adta: a Magyar Általános Kőszénbánya Rt., valamint a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. (közkeletű nevén Salgó Rt.). Ez utóbbi szénterületei elsősorban Salgótarján környékén voltak, de a 19. század végére kiterjesztette működését az ország északi és délkeleti területeire is, majd az 1900-as évektől nyugatra és a Dunántúl különböző részeire. A

¹⁵⁰ Faller [et al.] 1997, 396.

¹⁵¹ Vitális 1947, 173.

Salgó Rt. ifj. dr. Chorin Ferenc irányítása alatt fejlődött nagyvállalattá, és az ő nevéhez fűződött a vállalat ipari konszerné alakítása is.¹⁵²

A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. (MÁK) 1891-ben kezdte meg működését. A borsodi és a tatai szénmedencében indította meg a termelést, a két világháború között azonban már az ország több táján voltak bányái. A Borsod vármegye területén fekvő bányáiból 1910-ben külön vállalatot alapított Borsodi Szénbányák Rt. néven. A két nagy monopólium mellett fontos szerepe volt továbbá az 1829-ben alakult Első Dunagőzhajózási Társaságnak (DGT) is, melynek tevékenysége három egymást kiegészítő területen folyt: hajóépítés (így az Óbudai Hajógyár alapítása), folyami gőzhajózás és kőszénbányászat. Szénbányáit a 19. század végén, Pécs környékén nyitotta meg, ahonnan az országban egyedülként termeltek ki igen magas kalóriaértékű feketekőszén.¹⁵³

Az 1930-as évek hazai bányáipara kitűnő erőket tudhatott magáénak mind a műszaki vezetők, mind a bányamunkások, valamint egyéb segéderők tekintetében. Már a háború alatt több bányamunkást vittek el hadimunkára, 1945 után pedig a bányáipar elveszítette vonzerejét: a magánkézben lévő bányák által biztosított korábbi kiváltságok és kedvezmények (katona- és adókedvezmény, a szociális téren a bányászatban egyedülálló társláda-intézmény, melynek rendeltetése volt a betegek, a munkából kiöregedettek, valamint az özvegyek és árvák segélyeztetése) megszűntek,¹⁵⁴ többen – főként a fiatalabb korosztály – inkább a kevésbé veszélyes gyáriparban kerestek megélhetési lehetőséget. A téli időszakra a bányászatban munkát vállaló, alapvetően mezőgazdaságból élő „idénymunkások” vagy a termelés gyorsabb fokozására beállított „rohammunkások” csupán a mennyiségi termelésben nyújthattak segítséget, a minőséget csak szakképzett emberekkel lehetett biztosítani. A meglévő kis létszámú szakképzett munkaerőt veszélyeztette az 1946-os sváb kitelepítés is, hiszen a hazai bányavidékeken jelentős volt a német nemzetiség aránya, így a kitelepítési rendelet (12.330/1945. M.E. sz. rendelet a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről) hatását a bányák vezetői katasztrofálisnak ítélték, és felleptek annak végrehajtása ellen. A szénhiányra való tekintettel végül a rendeletet a szénbányáknál dolgozók esetében nem érvényesítették, sőt a 42 091/1947. (I. 4.) számú rendelet végleg

¹⁵² Ifj. Chorin Ferenc kulcsszerepet kapott a kötetben tárgyalt vizsgálatban, így róla a későbbiekben még bővebben szólnunk.

¹⁵³ A vállalat a második világháború alatt német kézbe került, így 1945 után a potsdami egyezmény értelmében át kellett adni a Szovjetunióknak, és a bányák a Magyar–Szovjet Hajózási Rt. (Meszhart) tulajdonába mentek át. A vállalat részvényeit 1954-ben a magyar állam megvásárolta, és MAHART néven kivált belőle a hajózási ágazat, míg a DGT egykori bányái Pécsi Szénbányák néven önállósultak. Lásd még: Rozs 2006, 7–72.

¹⁵⁴ Faller [et al.] 1997, 372.

kivette a hatálya alól azokat, akik 1946. április 1. előtt a bányáknál dolgoztak.¹⁵⁵ További gondot jelentett az élelmezés, a ruházat, a megfelelő lábbeli biztosítása, hiszen a háború alatt az anyag- és élelmiszerraktárak készleteit kifosztották. Az anyagszükséglet elsősorban a bányafa hiányát jelentette, mert a frontvonalakon lévő telepek teljes készletét a szovjet katonai vezetés lefoglalta, s bár ezeket a háború után felszabadították, a készletek egyre csökkentek, a hazai utánpótlás pedig kevésnek bizonyult a szükségletekhez képest.¹⁵⁶ Az ország egész területét sújtó közlekedési bénultság – felrobbantott hidak, használhatatlanná vált vágányok, biztosító berendezések, megrongálódott vasúti magasépítmények, üzemképtelen vasúti szerelvények – miatt a bányákból a szenet nem lehetett a városokba, illetve a gyárakba szállítani, ami tovább nehezítette a még megmaradt ipari kapacitások hasznosítását. A visszavonuló német csapatok felrobbantották az összes jelentősebb Tisza- és Duna-hidat, a vágányok 35, a kitérők 40%-a használhatatlanná vált, a vasúti hidak, biztosító berendezések 76%-a, a vasúti magasépítmények 60%-a elpusztult vagy megrongálódott. az ország 2800 mozdonyából csak 450, 45 ezer teherkocsijából mindössze 7000 maradt futóképes, de 1945-ben ezek nagy részét is a Vörös Hadsereg vette igénybe katonai szállításokra.¹⁵⁷

A szénhiányt súlyosbította továbbá az a helyzetet, hogy az ipar termelés biztosítása és a lakosság ellátása mellett a jóvátételi szállításokat is teljesíteni kellett. Az 1945. január 20-i ideiglenes fegyverszüneti egyezmény 12. pontja értelmében ugyanis az okozott háborús károk részleges megtérítésére Magyarország a Szovjetunióknak 200, Jugoszláviának 70, Csehszlovákiának 30 millió amerikai dollárt volt köteles fizetni 6 év alatt.¹⁵⁸ A tartozás döntő többségének kiegyenlítése áruszállítással, többek között a kibányászott nyersanyagokkal történt.

Azonban az ország életének újraindításához, az újjáépítéshez a bányák termelésének mielőbbi beindítása elengedhetetlen volt. A kormány mindent igyekezett ennek érdekében megtenni, így az egyes intézkedések összehangolására 1945 decemberében létrehozták az Országos Gazdasági Főtanácsot, a titkársága élére a kommunista Vas Zoltánt állították. A bányászat egységes irányítása érdekében újjászervezték az Iparügyi Minisztériumot, a miniszter a szociáldemokrata Bán Antal lett.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Bircher 2002, 20.

¹⁵⁶ Mohi 1946, 12.

¹⁵⁷ Honvári 2006, 88-89.

¹⁵⁸ Lásd bővebben: Honvári 2006, 89-90.

¹⁵⁹ A háború alatt szovjet kézbe került bányák 1945 júniusa után ugyan az iparügyi miniszter hatáskörébe kerültek, sok helyütt azonban ez csak formális volt, hiszen a szovjet parancsnokságok továbbra is kezükben tartották a szénszállítás feletti rendelkezés jogát. Bircher 2002, 13. A bányagazgatás így 1945-től az Iparügyi

A második világháború befejezését követő hónapokban – elsősorban a kommunista párt kezdeményezésére – már felmerült a szénbányák állami tulajdonba vételének gondolata, hiszen a jóvátétel, az újjáépítés, megmaradt ipari kapacitások kihasználása és nem utolsósorban a lakások fűtése múlt a kitermelt szén mennyiségén. A bányák kiadásait azonban a rendkívül alacsony szénár nem tudta fedezni. Az infláció miatt a béreket illetményezésben adták ki, de a kormány mindenáron megpróbálta megakadályozni, hogy a szénrel, mint az újjáépítés szempontjából alapvető nyersanyaggal feketepiaci kereskedelmet folytassanak. A hiány csökkentésére 1945. május 1. tiszteletére meghirdették az országban az első munkaversenyt, mely után a Szakszervezeti Tanács június 15-én országos újjáépítési versenyfelhívást tett közzé. Ez azonban nem oldotta meg a problémát, sőt, az ekkor felállított üzemi bizottságokkal – melyeket erősen befolyásolt a kommunista párt – csak tovább romlott a helyzet, hiszen már ekkor keresni kezdték a „széntermelést akadályozó” és a „munkafegyelmet lazító” „befurakodott munkáselemeket”.¹⁶⁰ Sőt, 1945 decemberében a Tildy Zoltán miniszterelnök vezette Gazdasági Főtanács határozatban fogalmazta meg azt az igényt, hogy a belügyminiszter utasítsa a „Gazdasági Rendőrséget, hogy a szénspekulánsokkal könyörtelenül járjon el. Ezzel kapcsolatban felhívja a Gazdasági Főtanács az igazságügyminisztert, hogy súlyosabb esetben utasítsa az ügyészséget, a 6730/1945. M.E. sz. rendelet alapján¹⁶¹ halálos ítéletek meghozatalára tegyenek indítványt.”¹⁶²

A kommunista párt már a kezdetektől biztos bázisként tekintett a bányászokra, akiknek csak egy része volt állandó szakmunkás, a többi – ahogy már fentebb is említettem – idényszerűen a mezőgazdasági munka mellett, késő ősszel-télen vállalt munkát. Proletariátusról igazán csak az olyan bányászkolóniákkal rendelkező településeken beszélhetünk, mint Pécs, Tatabánya és Dorog. A kommunisták igen hamar, már 1945-ben elkezdték szervezni a Magyar Bánya- és Kohómunkások Szabad Szakszervezetét, hogy ezen

Minisztérium, majd a Nehézipari Minisztérium, illetve később a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium feladata volt. Bán Antal (1903–1951), aki 1945. június 1-jétől 1948. február 26-áig töltötte be az iparügyi miniszteri posztot, nem csupán elfogadta, hanem maga is szorgalmazta a különböző iparágak nagyüzemeinek államosítását és a tervezőgazdálkodás bevezetését. A szociáldemokrácia felszámolását jelentő fúziót azonban – amelyet az MKP 1947 végétől szorgalmazott – elutasította. (Lásd fentebb: Nitrokémia-per.) Emiatt 1948 februárjában ő is a pártból kizártak listájára került, viszont hozzájárultak külföldre távozásához. Előbb Csehszlovákiába utazott, majd az ott bekövetkezett kommunista puccs miatt Svájcba ment tovább.

¹⁶⁰ A Gazdasági Főtanács 16/1945. G. F. sz. határozata a széntermelés helyzetének megjavításáról, 1945. december 14. Közli: Erdmann 1975, 102.

¹⁶¹ Az 1945. augusztus 19-én kihirdetett és hatályba lépett 6730/1945. M. E. számú rendelet abszolút határozott szankcióként halálbüntetés kiszabását írta elő az uzsorabíróságnak az árdragító visszaélés elkövetőjére, aki „a közellátás érdekében súlyosan veszélyeztette.” Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 6730/1945. M. E. sz. rendelete az árdragító visszaélések büntetésének szigorítása tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1945. augusztus 19. 106. sz. 3.

¹⁶² A Gazdasági Főtanács 16/1945. G. F. sz. határozata a széntermelés helyzetének megjavításáról, 1945. december 14. Közli: Erdmann 1975, 102. A Gazdasági Főtanács megalakulásáról szóló rendelet 1946. január 9-én jelent meg, de működését már korábban megkezdte.

keresztül vonják érdekkörükbe a bányamunkásságot. Az MKP által indítványozott szociálpolitikai intézkedések kezdetben természetesen bizalommal töltötték el a bányásztársadalmat is. A „régii” szakemberek, főtisztviselők azonban korántsem élvezték a politikai vezetés bizalmát, de a politikai demagógiában előszeretettel „felhasznált” munkások és a műszaki vezetők között is jellemzően feszült volt a viszony.

A ténylegesen 1948-ban hatalomra kerülő kommunista párt már az újjáépítésben, de főként a tervgazdaság időszakában stratégiai ágazatnak tartotta a szénbányászatot, így – más fontos területekhez hasonlóan – az irányítást saját megbízható embereinek kezében akarta tudni. De a szovjet gazdasági befolyás és irányítás szándéka számos kulcsfontosságú területen, így a szénbányászatban is már a kezdetektől fogva jelen volt. 1945. augusztus 27-én Gerő Ernő kereskedelem- és közlekedésügyi, valamint Bán Antal iparügyi miniszter egy 5 évre szóló általános gazdasági szerződést írt alá Moszkvában Mikojan külkereskedelmi népbiztossal, mely lehetővé tette – a kohó- és vasiparban, a bauxitbányászatban, a timföld és az alumínium előállításában, a magyarországi kőolajlelőhelyek felkutatásában, a szénhidrogén kitermelésében és feldolgozásában, a szénbányászatban és a szén feldolgozásában, a villamos erőművek építésében, a vegyiparban, a gépiparban, a légi, vízi és szárazföldi közlekedésben és a bankügy terén – magyar-szovjet vegyes vállalatok alapítását.¹⁶³ Ezt nagyban elősegítette a potsdami egyezmény, és ilyen körülmények között lehetetlen volt szakmai szempontokat érvényesíteni, hiszen a politikai akarat mindent felülírt.¹⁶⁴

Az államosítás mintegy kényszermegoldást jelentett a bányatulajdonosoknak is, hiszen 1945 után az állami hitelek révén teljes pénzügyi függésben voltak az államtól, a kötött, csaknem hadigazdálkodás megszabta cselekvési lehetőségeiket, továbbá az 1945-ben újjászervezett üzemi bizottságok – amelyek felállítását elsősorban a kommunista párt befolyását élvező bányászszakszervezet szorgalmazott – nem szabályozott hatásköre is folyamatos konfliktust eredményezett a tulajdonosokkal.¹⁶⁵

Az 1945. október 24-én kiadott 10.000/1945. számú miniszterelnöki rendelettel a széntermelés biztosítása és a szénellátás tervszerű megszervezése – lényegében az államosítás előkészítése – érdekében az iparügyi miniszter irányítása alatt széngazdálkodási kormánybiztosságot szerveztek meg,¹⁶⁶ majd pár hónappal később, 1945. december 13-án lényegében ugyanazzal a hatáskörrel Tárcaközi Szénbiztosságot állítottak fel a Gazdasági

¹⁶³ Borhi 2000, 31. Ezt nagyban elősegítette a potsdami egyezmény, és ilyen körülmények között lehetetlen volt szakmai szempontokat érvényesíteni, hiszen a politikai akarat mindent felülírt.

¹⁶⁴ Faller [et al.] 1997, 396.

¹⁶⁵ Bircher 2002, 16.

¹⁶⁶ Erdmann – Pető 1977, 39–40.

Főtanács alárendeltségében. Ezzel kettős irányítás alakult ki a bányászatban, mely gazdasági szempontból előnytelen helyzetbe sodorta a bányákat, az ellátás és a jóvátétel megszervezését.¹⁶⁷ Az Iparügyi Minisztérium keretében az országos államosítási főmegbízott irányításával megkezdték munkájukat a vállalati és üzemi államosítási miniszteri biztosok, akik azonban nem tudtak javítani a nehézségeken.

A pénzügyi és ellátási nehézségek az infláció erősödésével még inkább érezhetővé váltak, különös hangsúlyt kapott a szénhiány, hisz az egész ipari termelést megbénította. A súlyosbodó körülményekkel a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetősége 1945. december 1-i ülésén foglalkozott, amelyen elfogadták a „Rendszabályok a széntermelés fokozására” című határozatot. Ebben – többek között – a teljesítmény alapú bérezés bevezetését, és az egyszemélyi felelős vezetés visszaállítása mellett a mérnökök igazoló eljárásának mielőbbi befejezését sürgették.¹⁶⁸ A javaslat legfontosabb pontja azonban az állami kezelésbe vétel volt, mely a javaslat szerint a bányák államosításáig kellett, hogy tartson.¹⁶⁹ 1945. december 6-án a Nemzetgyűlés az MKP kezdeményezésére kimondta, hogy még a folyó ülészenon törvényt kell hozni a szénbányák államosításáról, ideiglenes rendeletként pedig jóváhagyták a szénbányák állami kezelésbe vételét.¹⁷⁰ Ezt követően megindultak a tárgyalások a bányászat államosításáról. Az állami kezelésbe vett bányák a szociáldemokrata minisztérium kommunista államtitkárához, Nógrádi Sándorhoz tartoztak. A vita az államosításról így nagyrészt a minisztériumon belül folyt le. A két párt erre a területre is kiterjedő versengését még színesítette az államosítást alapjaiban ellenzők hangja.

Végül 1946. május 25-én fogadta el az Országgyűlés – ellenszavazat nélkül – a szénbányászat államosításáról szóló törvényt. Az 1946. évi XIII. törvény 1946. január 1-jére visszaható hatállyal bírt, így állami kezelésbe került az alapvetően jóvátételre termelő Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt., a Ganz és Társa Villamossági Rt., Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt., és a Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt., ideértve mindazokat a belföldi vállalatokat is, amelyekben ezeknek az üzemeknek az érdekeltsége legalább 50%-os volt.¹⁷¹ Államosították a bányák energiaellátását szolgáló villamos 14 erőtelep, az ezek használatára rendelt iparvasutak, sodronykötél és függősín pályák, brikettgyárak, szénlepárló telepek és karbidgyárak kerültek állami tulajdonba. A cementgyárak és mészegető művek, a téglagyárak

¹⁶⁷ Bircher 2002, 18.

¹⁶⁸ MKP KV, Rendszabályok a széntermelés fokozására, 1945. december 1. Tervezet. Faller [et al.] 1997, 397–398.

¹⁶⁹ Uo.

¹⁷⁰ Bircher 2002, 17.

¹⁷¹ Ezek a nagyvállalatok igen szoros kapcsolatban álltak a Hitelbankkal, és a Kereskedelmi Bankkal., Faller [et al.] 1997, 416.

és mészüzemek továbbra is a részvénytársaságok közvetlen tulajdonában maradtak, ezeket 1948-ban államosították.¹⁷² A törvény 27. § kivételként említette meg az Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. brennbergi, és a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. ózd környéki, salgóbányai és kurityáni bányáit, hogy ezek állami tulajdonba vételéről az Iparügyi Minisztérium külön rendelettel fog intézkedni. Ugyancsak kimaradtak a törvény hatálya alól a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok állampolgárainak tulajdonában lévő bányák, amelyekről későbbi törvény meghozatalát helyezték kilátásba.¹⁷³ Az 1946-os törvény nem érintette a már korábban is állami kézben lévő bányákat, valamint azokat a bányákat, amelyek 1945 után a potsdami egyezmény értelmében német tulajdonból – háborús kártérítés címén – a Szovjetunió tulajdonába kerültek.¹⁷⁴

A bányavállalatokat összefogó újonnan létrehozott központi hivatalt 1946 őszén szervezték meg Magyar Állami Szénbányák Részvénytársaság (MÁSZ Rt.) néven, amelynek elnökségébe a kommunista és a szociáldemokrata párt delegált tagokat paritásos alapon, az intézmény felügyeletét pedig Iparügyi Minisztérium látta el.¹⁷⁵ A részvények 51%-a az Iparügyi, 26%-a a Pénzügy-, 8%-a a Közlekedésügyi, 5%-a a Kereskedelem és Szövetkezetügyi, 5%-a pedig a Közmunkaügyi Minisztérium tulajdonában volt. Ezeknek a minisztériumoknak az élén vagy kommunista vagy szociáldemokrata miniszterek álltak. Az Rt. igazgatásában a minisztériumok tulajdonuknak megfelelő arányban vettek részt. Az operatív irányítást az Rt. végrehajtó bizottsága látta el, amelynek tagjai az Iparügyi- és a Pénzügyminisztérium, továbbá a Gazdasági Főtanács képviselői voltak, szintén az MKP vagy SZDP tagjai.¹⁷⁶ A bányákat a társaság központja, illetve a bányakerületi igazgatóságok irányították.¹⁷⁷ Ráadásul a kormány 1946. november 22-én az ásványszén kutatási és bányaművelési jogát 99 évi időtartamra a MÁSZ-ra bízta.

4.2. Tervgazdaság a bányászatban

1946. augusztus 1-től, a forint kibocsátását követő általános pénzhiány idején a MÁSZ bevételei nehezen és lassan folytak be, így csak máról holnapra tudott gazdálkodni, akadozott a bérfizetés, az anyag- és élelembeszerzés. A bányászok munkája továbbra is komoly

¹⁷² Végül az 1949. évi alkotmány II. fejezetének 6. §-a mondta ki, hogy az „egész nép vagyonaiként az állam és a közületek tulajdona: a föld méhének kincsei, az erdők, a vizek, a természeti erőforrások, a bányák, a jelentős ipari üzemek...” stb. Faller [et al.] 1997, 414–416.

¹⁷³ Erdmann–Pető 1977, 61–63.

¹⁷⁴ Faller [et al.] 1997, 416.

¹⁷⁵ Az iparügyi miniszter 62.400/1946. sz. rendelete. Erről lásd: Faller [et al.] 1997, 416.

¹⁷⁶ Erdmann – Pető 1977, 76.

¹⁷⁷ 1947. január 1. és 1948. október 1. között 6 bányakerület irányítása alá kerültek a magyarországi szénbányák: Borsodi, Nógrádi, Dorogi, Tatabányai, Közép-dunántúli, Mecseki.

hősiességet és önfeláldozást kívánt. A széntermelés fokozásáért érzett felelősséggel párhuzamosan a bányászok sokszor juttatták kifejezésre elégedetlenségüket, annál is inkább, mert az államosítástól fordulatszerű változást vártak. Továbbra is 15–20%-os műszakkieséssel kellett számolni, sok volt a hiányzó, gyakran történt egy-két napos munkabeszüntetés.¹⁷⁸

Ilyen körülmények között a széntermelés fokozásának szinte egyetlen eszköze a létszám növelése volt. A fizetések rendszeressé válásával, az ellátás fokozatos javulásával, 1946 őszétől valamelyest emelkedett a bányászok munkateljesítménye, ugyanakkor ebben a tekintetben még nagyobb volt a lemaradás az 1945 előtti időszakhoz képest, mint a széntermelés mennyiségében. Pedig a szénhiány 1946–1947 telén alig-alig enyhült. A katasztrofális tüzelőanyag-hiány okai nem változtak az inflációs időszak óta, sőt, a mennyiségi problémákon kívül, újabb gondként egyre intenzívebben jelentkezett a szénminőség problémája. A háború alatti és az 1945 utáni időszakban szinte minden bányában a könnyen lefejtető területeken dolgoztak, elhanyagolták az előkészítő munkákat, így a rendelkezésre álló szén általában rosszabb volt, mint korábban. Az érdekeltségi rendszer a stabilizáció után is elsősorban a mennyiség növelésére serkentett, a minőség rovására.¹⁷⁹

Az 1946. augusztus 1-jétől 1947. április végéig termelt szénmennyiség a legutolsó megfelelő békeidőszakban, vagyis 1937. augusztus 1-jétől 1938. április végéig termelt szénmennyiségnek 75,5%-át tette ki.¹⁸⁰ Azonban a helyreállítás zavartalan biztosítására, valamint a termelés mennyiségi növelésére stratégiai fontosságú volt ahhoz, hogy a MÁSZ Rt. hosszú távra tervezzen, még ha szűk keretek között is. Amikor 1946 őszén elkészült a szénbányászatot erőteljesen érintő hároméves terv első változata, abban elsődlegességet még mindig a helyreállítás kapott, s a termelés mennyiségi növelése mellett csak másodlagos szempont volt a kitermelt szén minőségének javítása. A hároméves terv tényleges beindítását egy úgynevezett hét hónapos „felfutási terv” előzte meg, amely 1947. január 1-jén lépett életbe, célja pedig a bányák előkészítése volt a hároméves terv teljesítéséhez. A tervszerűbb gazdálkodás 1947 februárjában kezdődhetett meg: a pénzellátmányok kiutalása és felhasználása koncentráltabbá vált, bár a MÁSZ még jó ideig kénytelen volt a beruházási keret nagy részét is deficitpótlásra fordítani. A héthónapos tervre szánt 56 milliós beruházást megközelíteni sem tudták.¹⁸¹

Az 1947. augusztus 1-én meginduló hároméves terv általános irányelveit – a feladatokat, a hozzájuk rendelt források nagyságát – az Országos Tervhivatal dolgozta ki. A

¹⁷⁸ Erdmann 1997, X.

¹⁷⁹ Erdmann 1975, IX–X.

¹⁸⁰ Láng 1947, 161.

¹⁸¹ Erdmann 1975, XI.

három éves terv egyelőre csak az újjáépítés lezárását és az utolsó háború előtti békeév, az 1938-as termelési szintjének meghaladását tekintette feladatának, távolabbi célkitűzése – mely végül elmaradt – az volt, hogy korszerűsítsék az iparágat, javítsák a kitermelt szén minőségét és fokozzák a termelést. Kiindulva a nagy szénhiányból és a fokozódó szükségletekből, a terv készítői a gyorsan lefejthető telepekkel rendelkező borsodi szénmedencében kívánták a legnagyobb beruházási összegeket felhasználni.¹⁸²

A bányászati beruházások súlypontja nagyságrendben az alábbiak szerint alakult.¹⁸³

Borsod	31 430 000 Ft	22%
Mecsek	31 300 000 Ft	22%
Dunántúl	22 640 000 Ft	16%
Dorog	22 100 000 Ft	16%
Nógrád	13 700 000 Ft	10%
Tata	13 110 000 Ft	9%
Egyéb központi berendezések	6 500 000 Ft	5%
Összesen	140 780 000 Ft	100%

A fogyasztókat azonban nem lehetett – már a terv készítésének idején uralkodó szénhiány közepette sem – a gyenge minőségű, alacsony kalóriatartalmú szenek felhasználására kötelezni, mivel tüzelőberendezéseik zöme a jobb minőségű tata–dorog–tokodi szénre épült. A gyenge szének viszonylagos bősége, általában a hazai szén minősége és a fogyasztási igények rendszeres összeütközése napirenden tartotta a fűtőberendezések átalakításának szükségességét, a barnaszén kémiai hasznosításának vizsgálatát, a mecseki, illetve a borsodi szén kokszolási kísérleteit.¹⁸⁴ A hároméves terv időszakában e téren jelentős előrelépés a pénzhiány miatt nem történhetett.

A terv által kitűzött célok azonban csak nagyarányú és kiszámítható állami finanszírozás mellett voltak tarthatóak. A MÁSZ Rt. több ízben fordult az Iparügyi Minisztériumhoz azért, hogy a beruházási összegeket tervszerűen utalják át, mert azok felhasználása csak így lehetett gazdaságos, ellenkező esetben a széntermelés mennyiségének rohamos visszaesése várható.¹⁸⁵ 1947 októberében a MÁSZ felterjesztést küldött a

¹⁸² Erdmann 1975, XI.

¹⁸³ Erdmann 1975, 259.

¹⁸⁴ Erdmann 1975, XI. V.ö. ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 277–278. Jelentés Vargha Béla fogdai magatartásáról, 1954. február 27.

¹⁸⁵ A MÁSZ felterjesztése az Iparügyi Minisztériumhoz a hároméves terv beruházási költségeiről, 1947. október 6. Közli: Erdmann 1975, 389–390.

Minisztériumhoz, hogy a feladatok összefoglalásával a beruházások pontosabb, és emelt összegű kifizetését kérje. A felterjesztés részletes ismertetése a dolgozat témája szempontjából azért is érdekes, – s majd több esetben visszautalok rá – mert sok olyan problémát már megfogalmaz, amelyet később a vizsgált perben letartóztatott bányamérnökök terhére róttak fel: „A 3 éves terv a bányászatra kiszabta azt a feladatot, hogy már az első évben a termelés 3,1%-kal, a másodikban 11, 7%-kal a harmadikban pedig 21,6%-kal haladja meg az utolsó békeévet. A rendkívül rövidre szabott határidő megakadályoz abban, hogy a termelés előírt mennyiségének betartása mellett a szén minőségében bizonyos eltolódás a nagyobb fűtőértékű szén rovására be ne következzen.

[...] Feltárás útján gyors fejlődési lehetőséget csak a gyengébb szeneink adnak. A minőség fokozása fokozódó többletköltséget és időt igényel.

[...] A salgótarjáni kerület északi bányái kimerülőben vannak, ezekben a művelés már csak a régiek által visszahagyott gyenge minőségű szénpillérben folyik. Pótlásra csak a déli részen, Nagybátony környékén van lehetőség, ahol a jóminőségű szénmező 330 m mélységben fekszik. Ennek feltárása 2,5 év. Az időközi hiányt kénytelenek vagyunk a borsodi medencéből pótolni. Borsodban a salgótarjáni pótlást nem új szénmezők feltárásával, hanem apró üzemek koncentrálásával, a feltárás és a bányászat racionalizálásával tervezzük [...] ¹⁸⁶

Dorog 1941. évben érte el a virágzásának csúcspontját, azóta rohamosan esik jelentősége úgy a szénmennyiség, mint a minőség tekintetében. [...] A 3 éves terv keretén belül lényeges fejlődésre itt nincs kilátás.

A tatabányai kerület fejlesztése egyik legfőbb célunk. Fejlesztést egyrészt racionalizálással, gépesítéssel, másrészt új feltárással, a XIX. aknai hatalmas és kitűnő minőségű szénmező megtámadásával vettük tervbe.

[...] A dunántúli kerület dudari és pusztavámi bányászata hivatott arra, hogy a hatalmas arányokban iparosodott Dunántúl emelkedő szénszükségletét jó minőségű szénrel biztosítsa. Pusztavám 1, Dudar 2 év múlva lép be a termelésbe [...]

A mecseki kerületben nagyon sivár a helyzet. Az északi bányáik kimerülőben vannak, szénvagyonuk országos viszonylatban jelentéktelen. Komló ezzel szemben hatalmas, kitűnő szénvagyonnal rendelkezik, a mélység és a külszíni terep azonban óriási beruházási összegek investálását teszi szükségessé, és az ellenérték, a többtermelés csak 5-6 év múlva fog

¹⁸⁶ Bár a hároméves terv során borsodi szénmedencében kívánták a legnagyobb beruházási összegeket fordítani, az egyes bányák, termelő aknák szétszórtan különböző völgyekben helyezkedtek el, ami megnehezítette a szén osztályozását. Az üzemek általában kedvezőtlen geológiai feltételek mellett működtek, így az ötéves terv időszakára a borsodi széntermelés elmaradt az országos átlagtól: 1952-től 1955-ig 24,7%-ról 22,4%-ra csökkent a hazai széntermelésből való részesedése. A helyi szénbányák az ipar és a lakosság igényeit nem tudták kielégíteni. Kis 2006, 116.

jelentkezni számottevő mértékben. Lignitbányáink fejlődését a péti ipartelep, illetve a mátravidéki erőmű szükséglete szabja meg.

A vázolt helyzet eredményezi azt, hogy a 3 éves terv szénszükségletét előbb csak mennyiségileg s csak bizonyos elmaradással tudjuk a békebeli minőségben, illetve elosztásban biztosítani.¹⁸⁷

Mivel azonban az állami folyósítás csökkent, a termelés biztosítása érdekében a beruházásokat is ennek megfelelően kellett változtatni. Mindezek eredményeként a helyreállítás céljával meghirdetett hároméves terv a kitermelt szén mennyiségét tekintve sikeresen zárult, sőt, az eredetileg három évet két év 5 hónapra rövidítették le, azonban a minőség nem érte el a békebeli időszakét. Sőt, az 1949 decemberéig kitermelt szénmennyiség 126%-os növekedést mutatott az utolsó békeévben (1938) kitermelt mennyiséghez képest. A termelés növekedése azonban nem a korszerűsítés eredménye volt, így annak elmaradása megszabta az elkövetkező évek termelési lehetőségeit is: a gépesítés alacsony szintje miatt prognosztizálni lehetett a szénhiányt a következő évekre.¹⁸⁸ Még a hároméves terv befejezése előtt, 1948-ban felszámolták a MÁSZ Rt.-t, és helyette megalakult a Szénbányászati Igazgatóság a szénbányászati ipari központokkal, valamint az addigi bányakerületekből életre hívott nemzeti vállalatokkal. Ezekből a szénbányászati ipari központokból jöttek létre 1952 folyamán a szénbányászati trösztök.¹⁸⁹

Az MDP 1948 júniusában elfogadott programnyilatkozata még mindig a „minőségi ipari munkaerő fejlesztését” tekintette az iparfejlesztés célszerű irányának. Ezzel a sajátos „nemzeti úttal” azonban Moszkva nem érthetett egyet, hiszen az újabb világháború vélt, vagy valós veszélye a hadiipar erőltetett felfuttatását követelte. Rákosi ezért az 1948 novemberében megtartott MDP KV ülésen szakított a korábbi felfogással és leszögezte, hogy az iparosítást a nehézipar – így a szénbányászat is – munkaerő-állományának hatalmas arányú, mintegy 300 000 főnyi növelésével kell megoldani, mégpedig úgy, hogy más gazdasági ágak – elsősorban a mezőgazdaság felnőtt, a gyáripari munkában járatlan és képzetlen – dolgozóit csoportosítják át az iparba. Ez már alapvetően meghatározta az egész bányászat jövőjét és a bányásztársadalom teljes átalakulását eredményezte. A bányászat szempontjából az új, szovjet típusú irányvonal lényege az volt, hogy a Pécs – Várpalota – Kazincbarcika ipari félkörben egyidejűleg kellett felfuttatni oly mértékben a termelést, hogy mind a barna, mind a

¹⁸⁷ A MÁSZ kiegészítése az Iparügyi Minisztériumhoz 1947. október 6-án – a hároméves terv beruházási költségeiről – küldött felterjesztéséhez, 1947. október 7. Közli: Erdmann 1975, 391–392.

¹⁸⁸ Faller [et. al.] 1997, 427.

¹⁸⁹ Faller [et. al.] 1997, 434–435.

kokszolható feketeszén esetében megszüntethetővé válják az importtól való függés.¹⁹⁰ A termelés növeléséhez tehát továbbra sem a technikai színvonal emelését vették alapul.

A szénre pedig továbbra is nagy szükség volt, sőt egyre inkább. A hároméves terv végére a világ megváltozott. Az utolsó tervperiódusban – a terv teljesítése mellett – elsősorban már az ötéves terv előkészítésére koncentráltak. A nemzetközi – mindenekelőtt az alakulóban levő KGST tagállamai közötti – energetikai együttműködés elképzeléseinek félre tételével azonban a szénbányászati ötéves tervet – mint az átfogó országos tervet is – a lehetőség szerint teljes önellátásra készítették.

1949-től – az újabb világháború rémét vizionáló propaganda közepette – a hadiipari kiadások szabták meg az ország gazdaságpolitikáját, az iparfejlesztés irányát. Az ennek feltételeit megteremteni hivatott ötéves terv jócskán túllépte az ország teherbíró képességét: azt a célt akarták megvalósítani, hogy Magyarország az agrár–ipari struktúrájú országból ipari – mégpedig nehézipari túlsúlyú – országgá legyen. 1949 tavaszán Gerő Ernő a Népgazdasági Tanács¹⁹¹ mindenható vezetője, az elkövetkező évek gazdaságpolitikájának fő ideológusa beszédében ezt az alábbi módon fogalmazta meg: „jelenleg iparunk és az egész népgazdaságunk gyors fejlődésének legfőbb akadályozója, hogy nem termelünk elég vasat, acélt. Ezért ötéves tervünk alapkérdése, a vas- és acéltermelésünk fejlesztése olyan ütemben, amelyre nincs példa a magyar történelemben.”¹⁹² Az első ötéves terv a magyar tervgazdálkodás történetének legirrealisabb középtávú terve volt, amely a gazdaságban súlyos aránytalanságok és az életszínvonal jelentős visszaeséséhez vezetett. Azonban Sztálini hidegháborús fegyverkezési doktrínáját hamar magáévá tette a magyar pártvezetés: „a beruházásokat mindenkor a politikai szempontok szabják meg, és a gazdasági mutatók csak másodlagos szerepet tölthetnek be.”¹⁹³ Miután a szénbányászat a három éves tervet hivatalosan két és fél év alatt teljesítette, a gyorsan fejlődő ipar emelkedő energiaigényét az első öt éves terv a széntermelés megduplázásával szándékozott kielégíteni.

Háborúra készülve a „fejlesztés” fő iránya a bányászat és a kohászat lett, és a katonai célú, hadiipari kiadások 1952-re az ország nemzeti jövedelmének közel 15%-t tették ki. Az 1949-ben elfogadott ötéves tervről szóló XXV. törvény a széntermelést évi 11,5 millió tonnáról 1954-re 18,5 millió tonnára kívánta felemelni, majd az 1951-ben módosított és

¹⁹⁰ Schuller 2006, 251–252.

¹⁹¹ 1949 júniusa és 1952 novembere között a legfelsőbb gazdasági szerv volt Magyarországon, az 1949. június 11-én feloszlott Gazdasági Főtanács jogkörét vette át. Feladata volt a gazdasági fejlesztés és tervezés irányelveinek meghatározása, a gazdasági vezető szervek működésének összehangolása és a gazdasági centralizáció megvalósítása. Az 1952 novemberében szűnt meg, feladatkörét a Minisztertanács vette át.

¹⁹² Berend – Ránki 1972, 247.

¹⁹³ Gyarmati 2011, 169.

elfogadott II. törvény ezt a kitermelt mennyiséget 27,5 millió tonnában határozta meg, amellelt, hogy az ezt biztosítani hivatott, eredetileg előirányzott 2 milliárd 465 millió forintot a kétszeresére, 4 milliárd 800 millió forintra emelte fel. Az egyes bányamedencék feladatait eltérő mértékben határozták meg. Kiugróan magas volt Mátraalja 1300%-os fejlődése, mely mögött az erőmű igényei voltak mértékadóak. A várpalotai bányászat 280%-os fejlődése az inotai erőmű kiszolgálását célozta. Komló 300%-os fejlődése szintén a célbányászat, a Dunai Vasmű kokszolható szénrel való ellátásával magyarázható.¹⁹⁴ Általános igények kiszolgálására, de átlagon felüli termeléssel nőtt a Közép- Dunántúli bányamedence termelése. Az átlagnak megfelelően nőtt Borsod, Nógrád és Ózd vidékének bányászata, mérsékelt volt a Komárom megyei barnaszén bányászatának fejlesztése, így Dorogon mindösszesen 117%, továbbá 130%-os fejlesztést hajtottak végre a Pécsen.¹⁹⁵

A szovjet típusú gazdaságpolitika tehát a termelés növeléséhez nem technológiai, szervezeti stb. fejlesztés útján szeretett volna eljutni, hanem a munkaerő állomány hatalmas mértékű növelésével, melynek során kétszeresére nőtt a bányászatban foglalkoztatottak száma. A bányászatban csakúgy, mint a nehézipar más ágaiban szigorú intézkedésekkel akadályozták meg a munkahely változtatást, kötelező lett a munkaerő közvetítés, s ha valaki elcsábított ezekről a kiemelt területekről munkást, azért hat havi börtönnel lakolt.¹⁹⁶ (Mint már az ún. munkáspereknel említettem, az 1950. évi 4. törvényerejű rendelet keretében a Legfelső Bíróság egy 1951. december 28-i határozata kimondta a jogszabály alkalmazhatóságát az önkényesen kilépők és az igazolatlanul hiányzók eseteire is.) Az iparhoz képest alacsony beruházási arányok, a mezőgazdaságból élők egyre nagyobb elnyomása miatt, sokan a nehéziparban s ezen belül is a bányászatban kerestek megélhetést. A propaganda területén ugyan a lehető legnagyobb megbecsülést igyekeztek biztosítani a bányászoknak, a fizetett bérek tekintetében azonban – bár fokozatosan elszegényedő országban a bányászok kiemelkedően magas fizetést kaptak – a fizetések reálértéke csak a háború előtti szintet érte el.¹⁹⁷ A nagyarányú munkaerő beáramlás is komoly problémákat okozott. Az új embereket nem volt idő betanítani, a szakmunkásokból hiány mutatkozott, ezért gyorstalpaló iskolákat hoztak létre. A régi és új munkások között fokozatosan nőtt a feszültség, mely az egymás bizalmára épülő bányaművelésben különösen nagy problémát

¹⁹⁴ A komlói szén iránti kereslet 1945 után folyamatosan emelkedett, az 1950-es években még a pécsi szénmedence bányáiban termelték a legtöbb szenet. A pécsi és az észak-mecseki szén minősége gyengébb volt, ezt gőzmozdonyok, ipari üzemek, épületek fűtésére hasznosították. Rozs 2006, 10.

¹⁹⁵ Bircher 2002, 35.

¹⁹⁶ A tiltakozásnak mégis egyetlen formája maradt: a munkahely változtatás. Az 1950-es évek elején a bányaiiparban a bányászok létszámának kétszerese cserélődött ki. 1953-ban 77 500 főt vettek fel és 66 ezret töröltek az állományból. Schuller 2006, 255–256.

¹⁹⁷ Marek 2013, 25.

okozott.¹⁹⁸ A világháború előtti egységes, hierarchizált bányászás felhígult, a már 1946-tól tapasztalható feszültség állandósult egy olyan munkahelyen, ahol mindennapos volt az életveszély és fontos volt a tapasztalat és a bizalmon alapuló közös munkavégzés.¹⁹⁹

1951-ben a világpolitikai események és az első tervidőszak túlteljesítésén felbuzdulva megemelték a tervszámokat, a Rákosi–Gerő klikk a nehézségre a tervek további feszítésével és további fokozásával válaszolt. Azonban beruházások pontatlan tervezése miatt mindenütt kevés volt a nemzeti jövedelemhez képest ugyan magas, de rendkívül rossz arányban és hatékonysággal elosztott összeg. Az önmagában irracionálisnak tekinthető, erőltetett ütemű fejlesztést még tovább fokozta a Kremlben 1951. január 8-án megtartott értekezlet, amely az európai szocialista országok számára utasításba adta a hadseregfejlesztés ütemének további gyorsítását. Az ennek megfelelően az 1951. évi II. törvénnyel – természetesen szovjet irányítással és jóváhagyással – módosított ötéves terv még nagyobb követelményeket állított a nehézipar, s az annak a feltételeit megteremtő anyagellátás (szénbányászat) elé.²⁰⁰ Az MDP PB 1951 nyarán ezért az elmaradt ágazatokat, így a szénbányászatot is, a tervtől való elmaradás „minden erővel” történő behozására szólította fel.²⁰¹ 1951 októberében Rákosi egy Tatabányán megrendezett bányászkonferencián, majd novemberben az MDP KV ülésén már többek között a műszaki vezetést okolta az elmaradásért, de azt ő is kénytelen volt elismerni, hogy, bár egyre több új gépet állítottak be, ezeket kezelni még nem tudták, így azok használata csak fokozatosan emelheti meg a kitermelt szén mennyiségét.²⁰²

Ráadásul néhány hónap alatt sorra leváltották a bányák államosítása óta tevékenykedő vezető szakembereket – akik nem tartották reálisnak és keresztülvihetőnek a felemelt tervszámok teljesítését – és másokat állítottak helyükre.²⁰³

¹⁹⁸ Schuller 2006, 250.

¹⁹⁹ Marek 2013, 26.

²⁰⁰ Gyarmati György is utal arra, hogy a politikailag motivált minta minden valószínűség szerint a Szovjetunióban az 1930-as években bevezetett tervutasításos rendszer volt. Azonban a lehetőségek és a körülmények Magyarországon, az 1950-es évek elején ehhez nem voltak adottak. Gyarmati egy hasonlóságot és három különbséget rögzít a hazai tervgazdálkodás bevezetése és a szovjet minta között:

- a hasonlóság, hogy a mezőgazdaság kollektivizálásával reméltek transzformálható további tőkét nyerni az iparosítási programhoz;

- azonban a Szovjetunióban, - ellentétben Magyarországgal – az iparosítási programhoz szükséges energetikai és termelési alapanyagok mindegyike fölösen rendelkezésre állt;

- a szovjet iparosítási program a meginduláskor nem került azonnal kényszerkapcsolatba egy szimultán hadiipari, illetve hadsereg-fejlesztési követelménnyel;

- a harmadik, legfontosabb különbség pedig a már meglévő ipari termékkála kvalitatív eltérésében jelölhető meg. Gyarmati 2011, 175. Magyarországon a tradicionális iparágak fejlesztése a második világháború után nem történt meg, – s mint a szénbányászatban is – többnyire mennyiség-növelő alapberuházásokat hajtottak csak végre.

²⁰¹ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 75. ő. e. Az Államgazdasági Osztálya előterjesztése a Politikai Bizottsághoz, 1951. május 17., Lásd még: Germuska 2001, 147–172.

²⁰² MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 18. ő. e. Az MDP KV ülésének jegyzőkönyve, 1951. november 30.

²⁰³ Faller [et al] 1997, 455.

4.3. Szabotázs „megjelenése”

Az „ipari szabotázs felfedezése” a szénbányászatban, valamint a „külföld pénzelt szabotőr” legendája elsősorban nem a hazai hatóságok „érdeme”, hiszen megvolt a követendő szovjet példa. 1928-ban, a kulákság elleni harc megindításával egy időben Sztálin egy másik társadalmi csoporttal, a „régí rend” értelmiségéből kinőtt vezető szakemberekkel szemben is frontot nyitott. Az 1923-tól Egyesített Állami Politikai Igazgatóság (OGPU) néven működő szovjet titkosszolgálat 1928-ban leplezett le egy „ipari szabotázs kísérletet Sahti környékén, a Donbassz szénmedencében. A vád szerint a „burzsoá szakembereket” dolgoztató és a nyugati pénzügyi körökkel kapcsolatban álló Donugolj nagyvállalat 53 munkatársa – többségük vállalati mérnök, tisztviselő – került pár hét leforgása alatt bíróság elé. Tizenegy vádlottat ítélték halálra, közülük ötöt ki is végeztek. A példastatuálás szándékával lefolytatott kirakatper a későbbiek során „elégleges” indokot szolgáltatott a felmerült gazdasági hiányosságok magyarázatára: a bolsevik rendszer gazdasági fiaskóiért az „osztályellenség” felelős, az elégedetlen munkások élelem és ruha helyet „fejeket” kaphatnak, a sztálini gazdaságpolitika megkérdőjelezhetetlen.²⁰⁴ Sztálin a Központi Bizottság ülésén levonhatta a szükséges következtetést: „Láthatóan fokozódik az osztályharc [...] Mondani sem kell, hogy a hasonló esetek ismétlődni fognak.”²⁰⁵

Magyarországon az 1945 és 1949 közötti időszak – újjáépítés, államosítás, tervgazdálkodás bevezetése stb. – jelentős változásokat hozott a bányászat valamennyi ágazatában, de a fentebb említett problémák (így a beruházások hektikus volta, korszerűsítés mellőzésével túlerőltetett termelés, a szakképzetlenség és gyakorlatlanság) következtében nőtt a súlyos, több halálos áldozatot követelő bányaszerencsétlenségek száma. A teljesség igénye nélkül:

1945 szeptemberében Brennbergbányán 22, a következő év januárjában 6 bányász halt meg szénporrobbanás következtében.

1947. január 20-án, Dorogon, a X. aknai bányauzem területén szén öngyulladásától bányatűz keletkezett, majd az annavölgyi Zsigmondy-bányamezőben egy azt követő robbanás során felszabadult szénmonoxid 31 bányász életét oltotta ki, 26 személy pedig súlyosan megsebesült. Az ország hősi halottainak tekintette az áldozatokat, sőt, társadalmi gyűjtés indult a hozzátartozók részére. A temetésen mind a politikai pártok és vezetők, mind pedig a bányavállalatok képviseltették magukat, így jelen volt többek között Tildy Zoltán köztársasági

²⁰⁴ Courtois, Stéphane [et al.] 2000, 151–152.

²⁰⁵ Radzinszkij 1998, 291.

elnök, Bán Antal iparügyi- és Rajk László belügyminiszter, valamint Vas Zoltán és Rákosi Mátyás is.²⁰⁶

1947. május 2-án a Miskolc melletti Percesi bányatelepen, az egyes aknákat összekötő vasútvonal egyik alagútjának átépítése alatt történt a szénmedence legsúlyosabb bányaszerencsétlensége, amikor az alagútban – műszaki hiba miatt – kisiklott a 13 szenes és 9 személyszállító kocsiból álló vonat egyik kocsija. Ez lerombolta az alagút biztosító szerkezetének egy részét, amelynek következtében omlás történt, s az így betört homok 9 ember életét követelt.²⁰⁷ Az alagutat azóta betemették, egykori bejáratánál emlékmű őrzi az áldozatok nevét.

1947. október 11-én este a MESZHART pécsváradi András-aknájában tűz ütött ki, ahol az oltási és mentési munkálatok alatt öten meghaltak, majd 1948. április 7-én ugyanitt sújtólégrobbanás történt, melynek következtében öt személy vesztette életét, három pedig súlyosan megsebesült. A szerencsétlenség később, 1950-ben politikai színezetet kapva került elő ismét, a majd lentebb is említett 1950-es pécsi MESZHART ügyben. A Bányászati és Kohászati Lapok 1948-tól egyre szűkszavúbban számolt be a balesetekről, az 1948. évi pécsváradi robbanásról már nem is olvasható semmiféle híradás.

A balesetek száma a statisztikai adatok szerint elsősorban 1948-ban emelkedett meg, – a hároméves tervvel meghirdetett túlerőltetett termelés következtében – főként a hozzá nem értés, a megfelelő gépek, biztonsági berendezések, valamint a szakmai felügyelet hiánya miatt. A balesetek minősítése szerint az alábbiak szerint alakult a halálos kimenetelő bányaszerencsétlenségek száma:²⁰⁸

	Budapest	Miskolc	Pécs ²⁰⁹	Salgótarján	Összesen	
					%	esetek
Véletlen	23	7	4	6	60	40
Vigyázatlan	8	7	2	3	30	20
Üzemi hiba	3	1	1	2	10	7
Összesen	34	15	7	11	100	67

²⁰⁶ BKL II. évf. 2. sz. Az 1947. január 20-i dorogi bányatűz. 1947. február 15. 55–59.

²⁰⁷ BKL II. évf. 5. sz. Hírek, 1947. május 15. 156

²⁰⁸ Részletek az Iparügyi Minisztériumban tartott balesetelhárítási értekezlet anyagából, 1948. december 13.

Közlő: Erdmann 1975, 511–513.

²⁰⁹ A MESZHART-ügy vizsgálati anyagában olvasható olyan statisztika, mely szerint 1938 és 1944 között 6 halálos baleset történt, míg 1945 és 1951 között 27. ÁBTL 3.1.9. V-10227.

Az a fajta hatalmi irányvonal, mely ezek mögött a bányaszerencsétlenségek mögött is politikai szándékot vélt felfedezni, a vizsgált esetek alapján ténylegesen 1950-től körvonalazódik ki. A bányászat balesetei, a szakma – a laikusok számára – érthetetlen működési törvényei miatt a hatalmi gyanakvás a bányászat vezetői elleni szabotázspererekbe torkollott. De a tervleamaradás, a geológiai adottságokból adódó vízbetörés, egy kötélszakadás, de egy csillének a vágányról való kibillenése is hatalmi gyanakvást vont maga után.²¹⁰

Ahogy arról fentebb már szóltam, a bányászati vezetők elleni támadás már közvetlenül a háború utáni igazoló eljárásokkal megkezdődött, de mivel a pártnak is érdeke volt az igazolások gyorsítása, – hiszen ekkor égető szükség volt a bányászati szakemberekre a termelés mielőbbi beindulása miatt – ez még csak szűkebb rétegeket érintett.²¹¹ A fenyegetettség azonban 1946-tól egyre érezhetőbb volt. Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület (OMBKE) 1946-os közgyűlésén Dr. Mohi Rezső bányamérnök beszéde is az egyre romló helyzetre adott válasz volt: „Most már a személyi ügyeket a használhatóság, a szakszerűség alapján rendezzük: legyünk igazán demokraták és közösségben élők. Elsősorban dolgozzunk és a pártérdeket az egyetemes nemzeti – esetünkben a bányászati – szempontoknak rendeljük alá.”²¹² A feszültség – melyet az ipari nyersanyagtermelés egyéb területein lezajlott perek, így elsősorban a MAORT-per is csak erősített – azonban a tervgazdaság megindulásával még inkább fokozódott, 1947-től mindinkább megszorodtak a hatalom támadásai a szakemberekkel szemben, mely 1950-től a politikai vezetés és az ÁVH által kreált szabotázspereket hívott életre.

Ezt vetítette előre Kossa István 1949. áprilisi beszéde, – megelőzve az 1950-es, a tervfegyelem megszilárdításáról szóló rendeletet – melyet az ötéves terv megindításával kapcsolatban mondott el: „Számos olyan ipari nyersanyaggal, bányakincessel, ásványi anyagokkal, agrártermékekkel rendelkezünk, melyek ipari feldolgozását az ipar régi tőkés urai részben, vagy egészben elhanyagolták, elszabotálták, annak ellenére, hogy minden adottság, minden lehetőség meg lett volna ezen fontos hazai nyersanyagok teljes ipari feldolgozására.”²¹³

A bányászattal kapcsolatban keletkezett államvédelmi iratanyagok tetten érhető közös tulajdonságainak egyike az, hogy mind 1950-ben, valamint azt követő időszakban lefolytatott nyomozások, sok esetben függetlenek voltak a vizsgálat indokát szolgáltató események bekövetkeztének időpontjától (lásd később a pécsi MESZHART-ügy.) A tárgyalt időszakban

²¹⁰ Faller [et al.] 1997, 455.

²¹¹ Faller [et al.] 1997, 397.

²¹² Bircher 2002, 30.

²¹³ MNL OL 276. f. 52. cs. 6. ő. e. Az MDP KV üléseinek jegyzőkönyvei, 1949. április 2.

a bányászokkal, bányászattal (legyen az szén vagy olaj) kapcsolatos hatósági eljárások megindításának alapja, a tömeges halálesettel járó katasztrófák okát kideríteni szándékozó nyomozás – melyekbe az államvédelmi szervek az esetek túlnyomó részében beleszótták a szándékosságot – mellett, a termelés huzamosabb ideig tartó stagnálása, illetve annak az előírtnál lassabb ütemben történő alakulása volt. Ezek, és az ehhez hasonló források sokkal inkább kínálnak betekintést abba, hogy a hidegháborús hisztéria időszakában, leginkább az 1950-es évtized első felében, mi módon sikerült a politikai rendőrségnek minél több „rendszerellenséget” produkálnia, s azokat – ügyészségi-bíróági statisztériával – börtönbe vagy bitóra juttatni, miközben aligha jutunk közelebb a tényleges történések megismeréséhez.²¹⁴

Az ÁVH nyomozása egy szabotázsról vagy balesetről szóló jelentéssel vette kezdetét, de előfordult, hogy az ügy későbbi szereplőinek megfigyelését már évekkal a vizsgálat indulása előtt elkezdték. A fellelt iratok arra engednek következtetni, hogy az Államvédelmi Hatóság rendelkezett egy bizonyos sémával az elkövetők személyére vonatkozóan. Különös figyelemmel viseltettek a műszaki értelmiségiek iránt, főleg, ha azok már a világháború ideje alatt, vagy azt megelőzően vezető pozícióban voltak. Ők könnyen válhattak diszkriminált személyekké, majd bűnbakká. Az ügyek többségének közös jellemzője továbbá a vizsgálat alapját képező indok, mely az eljárás egésze folyamán sokszor többszörös átalakuláson esett át. Eltérés tapasztalható nem egy esetben a vizsgálat indulásakor megfogalmazott gyanú és a vádiratban szereplő vád, vagy a vád és az ítélet alapját szolgáltató, megállapított bűntett között. Az eljárások bizonyos szintjein megfogalmazott, de egyben a korábbiakhoz képest eltérő vádpontok egyrészt utalnak a perek koncepciójára, másrészt arra engednek következtetni, hogy sokszor az ügyészség, – főként az 1953-as „szocialista törvényesség” meghirdetését követően – sem fogadta el tényként az ÁVH (majd az utódszerv) vizsgálati eredményeit

4.4. ÁVH, mint a végrehajtás eszköze

A kommunista párt és az őt teljességében kiszolgáló államvédelmi szervek bevált gyakorlatává vált, hogy a „jól felépített” rendszerbe csúszott hibákért bűnbakokat keresett, majd vont felelősségre. A végrehajtásra gyakorlatilag minden eszköz megvolt, hiszen a kommunista párt ekkorra már az egész országot, az élet minden területét ellenőrzése alatt akarta tartani. Az 1948-as hatalomátvételt, majd az első ötéves terv megindulását követően –

²¹⁴ V.ö. Gyarmati 2012.

éppen az iparfejlesztés kiemelt jellege miatt – az államvédelem ipariszabotázs-elhárítással foglalkozó részlege különös fontosságot nyert, amelynek már nemcsak a meglévő nagyüzemek, hanem az ötéves terv alapján megépülő új hadi-, nehéz- és energiaipari „nagylétesítmények” szabotázstól, kártevéstől és diverziótól való megvédése volt a feladata.

1946-ban a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályán már önálló alosztály (VII.) végezte az üzemi szabotázs-elhárítást, majd 1948-tól a BM Államvédelmi Hatóság „D” ügyosztálya foglalkozott az üzemi ügyekkel. 1950-től az ÁVH I. (Hálózati) Főosztálya alá rendelt 4. (Szabotázselhárító) Osztály feladata volt a hálózati-operatív munka végzése az ipar, a kereskedelem, a pénzügy és a közlekedés minden területén. Az osztály vezetője az induláskor Balog Béla áv. ezredes volt, akit Hidasi Mihály áv. őrnagy váltott fel 1950. szeptember 23-án. Hidasi 1951. július 25-ig maradhatott az osztály élén, mert egy felsőbb vezetői ellenőrzés súlyos hiányosságokat állapított meg az operatív hálózati munkában.²¹⁵ Az őt követő Gazdik Gyula áv. alezredes 1953-ig, vagyis az egységesített BM felállításáig töltötte be ezt a pozíciót. Az osztályon belül az „A” alosztály dolga volt a Nehézipari Minisztérium(ok) és vállalatok ellenőrzése.²¹⁶

1953. júliustól, vagyis az új egységesített Belügyminisztérium megalakulásával ez a szervezet némileg átalakult. Az új BM szervezeti felépítéséről az 1953. július 22-én kelt 01. számú belügyminiszteri parancs rendelkezett.²¹⁷ Már az ekkor feltüntetett, majd felállított központi szervekből, azok kinevezett vezetőiből kiderül, hogy gyakorlatilag az ÁVH szinte teljes szervezetét és állományát „átvette” a Belügyminisztérium, vagyis a szervezet korábbi önállósága megszűnt ugyan, de lényegében megalakult a régi-új ÁVH. Vagyis az ÁVH korábbi osztályai a Belügyminisztérium osztályai lettek. Ez történet a BM V. (Ipari szabotázs-elhárító) Osztályával is, mely az ÁVH I/4. és I/5. Osztályából alakult meg, és az ipar és a mezőgazdaság területén elkövetett szabotázs-cselekmények elhárításával foglalkozott. 1954. június 1-jével – VI. Osztály megjelöléssel – önálló mezőgazdaságiszabotázs-elhárító részleg felállítására adott parancsot a belügyminiszter első helyettese.²¹⁸ Ettől kezdve az V. Osztály

²¹⁵ ÁBTL 1. 4. 1. d. 3. kötet. 61/1951. 07. 25. ÁVH vez. parancsa.

²¹⁶ Cserényi-Zsitnyányi 2009.

²¹⁷ ÁBTL 4. 2. II. sorozat 2. d. Belügyminiszter 01. számú parancsa, 1953. július 22.

²¹⁸ Már 1953 decemberében felmerült BM Kollégiumának ülésén, hogy a mezőgazdasági osztály beolvasztása nem volt célszerű, ugyanis ebben a szervezeti felépítésben az osztály nem képes biztosítani a párt és a kormány határozatainak végrehajtását. Ennek előzménye a Nagy Imre miniszterelnöki kinevezésével meghirdetett „új szakasz” politikája, melynek egyik legfontosabb lépése a gazdaság súlypontjának átrendezése volt. Az eddigi erőltetett iparosítást jelentősen visszafogva, egyre nagyobb hangsúlyt kapott a mezőgazdaság, a könnyűipar, a kereskedelem és az élelmiszeripar, így a lakosság életszínvonalának emelése. Mindez – a kollégiumi jegyzőkönyv szerint – jelentősen fokozta az „osztályellenség aknamunkáját” ezeken a területeken, így már ekkor javaslat készült az önálló mezőgazdasági osztály létrehozására. Erre 1954. június 1-ével került sor, amikor is VI.

megnevezése iparizsabotázs-elhárító osztályra változott, feladata volt – objektumi elv szerint – „hálózati-operatív” munka végzése az ipar, a kereskedelem és a közgazdaság területén a minisztériumokban és egyéb gazdasági csúcsszervekben. Az V. Osztály élére Nagy József áv. őrnagyot nevezték ki 1953. július 22-én, majd 1954. április 22-én Gazdik Gyula áv. alezredes vette át az irányítást.

Az államvédelmi munka során „leleplezett” ügyek természetesen a politikai rendőrség megalakulásától kezdve kiemelt jelentőséggel bíró Vizsgálati Osztályhoz kerültek, hiszen az egyes perek előkészítésében kulcskérdés volt, hogy az őrizetbe vételt követően milyen vallomásokot sikerült a vádlottakból kicsikarni, és ezáltal a politikai vezetés igényeit kiszolgálni. A Vizsgálati Osztály természetesen nem csupán függő viszonyban állt bizonyos szervektől, hanem elvileg az államvédelem többi, számozást megtartó osztályával is együtt kellett dolgoznia. Ezek közül mindig is kiemelt szerep jutott a hálózati osztályoknak. Ez a munka természetéből következett, hiszen egy-egy vizsgálati eljárás éppen a titkos adatgyűjtés révén indulhatott el, vagy lehetett a folyamatban lévő ügyeket előre lendíteni.²¹⁹

1946-ban Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályán egy külön „vizsgálati apparátus”, a VIII. alosztály foglalkozott a nyílt nyomozások lefolytatásával, majd 1948-tól a BM ÁVH „C” (Hatósági) ügyosztálya végzete a nyílt nyomozati feladatokat. 1950-ben szervezték meg ÁVH VI. (Jogi és Börtönügyi, majd Vizsgálati) Főosztályát, melyen belül a VI/1. (Jogi, később Vizsgálati) Osztály feladata volt a Hatóság központi szervei és a vidéki osztályok által végzett nyílt nyomozások vezetése, azonban a „különösen fontos” ügyekben maga a Főosztály végezte a nyomozást. (A Főosztály irányítása alá tartoztak továbbá az ÁVH börtönei, internáló- és munkatáborai is, ahol „hálózati-operatív” munkát folytatott a letartóztatottak és az internáltak között.) A Vizsgálati Osztály első vezetője Károlyi Márton áv. alezredes, 1950. november 1-től Vajda Tibor áv. őrnagy, majd 1952 decemberétől Kapitány István áv. százados volt. Egy 1953. január 2-án kelt parancs az osztályt megszüntette, és az alosztályaiból két önálló osztályt szerveztek: a VI/3. (Kémelhárító Vizsgálati) Osztály vezetésével Balázsi Béla áv. őrnagyot, míg a VI/4. (Belső Elhárító Vizsgálati) Osztály vezetésével Kapitány István áv. századost bízták meg.²²⁰

Az 1953. évi átszervezést követően felállított Vizsgálati Osztály az ÁVH VI. Főosztályából alakult úgy, hogy leválasztották, és önálló osztállyá szervezték belőle a Börtönügyi Osztályt

Osztály megjelöléssel, önálló mezőgazdasági szabotázs-elhárító osztály felállítására adott parancsot a belügyminiszter első helyettese. Cserényi-Zsitnyányi 2013, 75–76.

²¹⁹ Papp 2010.

²²⁰ Korábban, már 1951. december 10-én megalakult egy külön Osztály, mégpedig a VI/6. (Vidéki vizsgálati) Osztály, mely a vidéki vizsgálati alosztályok ellenőrzését végezte. Az élére Szeifert József áv. százados (korábban a VI/1. Osztály helyettes vezetője) került. Cserényi-Zsitnyányi 2009.

(később Büntetés-végrehajtási Parancsnokság). 1954. áprilisig VI. Főosztály megjelöléssel működött a Főosztály, majd a számjelzést ezt követően az V. Osztálytól különválasztott Mezőgazdasági szabotázs-elhárító osztály kapta meg, ugyanekkor a korábbi osztályt főosztállyá szervezték – BM Vizsgálati Főosztály néven – számmegjelölés nélkül. Első kinevezett vezetője Balácsi Béla áv. őrnagy volt, majd 1955. augusztus 4-től Szalma József áv. őrnagy kapott megbízást a főosztály vezetésére.²²¹

4.5. Fontosabb perek 1950-1953

Magyarországon az 1950 és 1953 közötti időszak egyre több olyan pert hozott magával, amelyekben bányamérnököket, műszaki vezetőket, geológusokat tartóztattak le és állítottak bíróság elé. A régi szakemberek kiszámíthatatlan rapszodikusággal kerülhettek az ötvenes évek szabotázsperreinek vádlottjai közé.

A bányászperек alapjául szolgáló vádak elsősorban a tervleamaradás, a termelés huzamosabb ideig tartó stagnálására, illetve visszaesésére vezethetőek vissza, függetlenül a vizsgálati anyagokban felmerült események időpontjától, amelyek a második világháborúig, de néhány esetben akár még a Tanácsköztársaság idejére is visszanyúlhattak. Voltak természetesen olyan hatósági eljárások, amelyek a tárgyalt időszakban bekövetkezett – halálos áldozatokat is követelő – bányaszerencsétlenségek kivizsgálására indultak meg, azonban az államvédelmi szervek „ébersége” még ezek mögött is politikai indíttatást vélt felfedezni. A bányászatban előforduló balesetek, a kívülállók és hozzá nem értők számára érthetetlen, rendkívül összetett működési törvények miatt a hatalmi gyanakvás a bányászat vezetői, meghatározó szakemberei elleni szabotázsperекbe torkollott, tovább rontva ezzel a háború utáni igazolási eljárásokkal is bizonytalanná tett bányászati vezetők helyzetét. A bányaszerencsétlenségek bekövetkezésében olyan emberi tényezők játszottak meghatározó szerepet, mint a földtani, bányaművelési elméleti és alkalmazott ismeretek hiánya, vagy az irányítás, ellenőrzés alacsony szintje.²²²

Egymástól függetlenül az ÁVH és a rendőrség ügynökei, az MDP aktivistái, instruktorai és funkcionáriusai rendszeresen információval látták el az ipari elhárítást és a pártközpont megfelelő osztályait a stratégiai jelentőségű üzemek és beruházások állapotáról.²²³ 1950-től a meghirdetett tervmunka menetének biztosítása, a keretszámok maradéktalan teljesítése/túlteljesítése érdekében a párt számára központi kérdéssé vált a

²²¹ Cserényi-Zsitnyányi 2013, 93.

²²² Szabados 2011.

²²³ Germuska 2000, 58–77.

„tervfejelem megszilárdítása”. Ezt a gazdaságpolitikát volt hivatott a büntetőjog eszközével szabályozni a már korábban is említett tervgazdálkodás büntetőjogi védelméről szóló 1950. évi 4. számú törvényerejű rendelet, amelynek következtében a politikai ellenőrzés, az „ellenséges aknamunka elleni küzdelem” határozta meg a bányák életét (is), hiszen a rendelet szabotázsnek minősítette a terv megvalósítását sértő vagy veszélyeztető, „kártévő célzattal” szándékos vagy gondatlan magatartást is. A népgazdasági terv megvalósítását veszélyeztető vagy megghiúsító, illetve megghiúsítani törekvő bármely cselekményt halállal büntette, ha az különösen súlyos sérelmet okozott, illetve, ha azt ugyanaz a személy többször követte el.²²⁴

Magyarország első „saját sahtija” és egyben a disszertáció tárgyát képező „Lignit-ügy” egyfajta főpróbája, az 1950. február 28-án, a MESZHART tulajdonában lévő pécsbányatelepi Széchenyi aknában történt, két halálos áldozatot is követelő szerencsétlenség „kivizsgálása” volt. Az első hivatalos jelentés szerint a két bányász halálát szerencsétlen véletlen okozta, az ÁVH azonban – kiterjesztve a vizsgálatot más, korábbi bányaszerencsétlenségekre is – szándékosságot és felelősséget vélt a háttérben felfedezni, felépítve ezzel a szabotázs vádját: „A nyomozásunk során olyan adatokat nyertünk, amelyek azt bizonyítják, hogy a Bányahatóság szándékosan a valóságnak nem megfelelően állapítja meg a szerencsétlenségek okát. Ezért több előző években történt szerencsétlenség előzményeit is vizsgáltuk és megállapítottuk, hogy az 1948. évi április hó 7-én történt tömegszerencsétlenség [ti. a pécsbányatelepi András aknában bekövetkezett súlytólégrobbanás] okozója – bányahatóság szerint az egyik vājár – az üzemvezetőség volt.”²²⁵ Az akkor, 1948-ban lefolytatott vizsgálat megállapította egy vājár – aki maga is életét vesztette – felelősségét, aki szabálytalanul gyújtotta meg a benzinlámpáját. Egy későbbi, 1950. évi szakvélemény szerint – amikor is az ügyet ismét elővették – a robbanást egy túlmelegedett ventillátor okozta, amin a sújtóléges bányászati szempontjából nem volt biztonságos, ugyanis a ventillátor fémes szikrája az összegyűlt sújtólég begyűjtését eredményezte.²²⁶ 1950 júliusában és augusztus elején négy személyt vettek őrizetbe: Wietorisz Róbert, Lugosi (Laurincsek) György és dr. Rihmer László bányamérnököket, valamint Mosonyi (Meichner) Sándor bányamestert.

²²⁴ Az 1950. évi 4. sz. törvényerejű rendelet a tervgazdálkodás büntetőjogi védelméről. *Magyar Közlöny*, 1950. február 16. 2. sz.

²²⁵ Az ügyről lásd bővebben, Blasszauer 2006, 60–81. A tanulmány részletesen foglalkozik ugyan az ügygel, de mivel a vizsgálat sok hasonlóságot mutat Vargha Béla és társai perével, részletesebben emelem ki a közös pontokat.

²²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-10227. 272. Ajtay Zoltán szakvéleménye, 1950. augusztus 27.

A vizsgálatot az ÁVH Baranya megyei Osztályának akkori vezetője, Komlós János av. százados folytatta le,²²⁷ nem válogatva az eszközökben: éjszakai kihallgatások, alvásmegvonás, testi fenytés, fogdaügynökök alkalmazása, kikényszerített beismerő vallomások. A vizsgálati anyag ismeretében a cél egy nagyobb szabotázspér megrendezése volt, – Vargha Béla és társai ügyéhez hasonlóan – hiszen a nyomozás nem állt meg az 1950. február 28-i tragédia okainak felderítésénél, hanem visszanyúlt korábbi, szintén pécsbányatelepi bányaszerencsétlenségekig is, közel 40 tanút hallgattak meg kiszélesítve ezzel a nyomozást más területekre is. A letartóztatottak terhére rótták fel többek közt az 1948. április 7-én a pécsbányatelepi András aknában történt sújtólégrobbanás is. Erre vonatkozóan attól az Ajtay Zoltántól kértek szakvéleményt, akit a korszak több szakmai perében is – így később Vargha Béla és társai ügyében is – alkalmazott a vizsgálatokat lefolytató ÁVH.²²⁸ Egyértelműen megfigyelhető az a folyamat, ahogy a vizsgálati szakasztól az ítélet meghozataláig változtak a megfogalmazott vádpontok, hogyan alakult át az ÁVH koncepciója, az 1950. február 28-i bányaszerencsétlenség kivizsgálásától hogyan jutottak el az 5 éves terv „érdekeit veszélyeztető bűncselekmények” elkövetéséhez. Ebben az ügyben is tetten érhető az ÁVH nyomozására jellemző „kézi vezérlés” érvényesülése. A nyomozás eredményeiről, a kihallgatásokról naponta küldtek feljegyzéseket („távmondatot”) a budapesti központnak, innen aztán a politikai „igényeknek” megfelelően átírva kerültek vissza. Sőt, 1950. november elején a letartóztatott szakembereket autóba ültetve vitték fel a fővárosba azért, hogy Péter Gábor személyesen hallgassa ki őket.²²⁹ A központból irányított „vezérlés” nem csak az eljárások során érvényesült, hanem a nyomozás megindításakor is, az őrizetbe vételi határozatok kiadásával. (Ennek jogát csak a Péter Gábor 1951. július 6-án kiadott, 50.

²²⁷ Komlós János 1945 májusában került a politikai rendőrséghez, majd 1946-ban – otthagya az SZDP-t – belépett a kommunista pártba. 1947-ben Szegedre helyezték, ahol a politikai nyomozóosztályt vezette, majd 1950. február 16-ával került az ÁVH Baranya megyei Osztályának (korábban ÁVH Pécsi Osztály) az élére századosi rendfokozattal. 1953 nyarán a Központi Fizikai Kutatóintézetbe helyezték szakmai fordítónak. 1955-ben ismét államvédelmi állományába került, T-állományú tisztként. Fedőállásban a Külkereskedelmi Minisztérium protokollosztály vezetője, mellette titkosszolgálati kémelhárító rezidensként ő irányította protokoll-vonalon az államvédelmi hálózatot. 1957-ben a Magyar Rádió irodalmi osztályán szerkesztő, 1958-tól vezette a Magyar Nemzet, 1962-1967 között a Népszabadság kulturális rovatát. 1965–1981 között jelentek meg satírái, humoreszkjei és jelenetei. 1967-től a Mikroszkóp Színpad megalapítójaként igazgatója és konferansziéja. ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogyatékos 2916. Komlós János személyzeti anyaga.

²²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-10227. 272. Ajtay Zoltán szakvéleménye, 1950. augusztus 27.

²²⁹ 1950. November 9-én este a négy őrizettest megbilincselve belétek egy-egy lefüggönyözött Pobodába, és Budapestre, az Andrássy út 60-ba vitték. Itt bekísérték őket egy szobába, ahol Péter Gábor, egy magyar és egy szovjet ezredes, valamint két civil „fogadta” őket. Péter Gábor megkérdezte Rihmer Lászlótól, hogy miért nem írja alá a jegyzőkönyvet, mire a bányamérnök azt válaszolta, hogy „mert nem igaz”. Az ÁVH vezetője erre a következőket mondta: „Ezt nem fogja ilyen könnyen megúszni. Nekem módomban áll Önt néhány óra alatt fizikailag teljesen megsemmisíteni, de ezt nem akarom. Rihmer, értse meg, ez egy politikai per, erre szükség volt. Ön kap egy nagyobb büntetést, de azt nem fogja letölteni.” Baranya Megyei Levéltár, Kézirat. Idézi, Blasszauer 2006, 75–76.

évi parancsa terjesztette ki – természetesen sok korlátozással – a vidéki osztályok vezetőire, azonban az őrizetbe vételekről azonnal jelentést kellett írni és az összes vizsgálati anyagot fel kellett küldeni.)²³⁰

Visszatérve a perre, a tárgyalást végül 1950. december 8-én tartották meg, a nyilvánosság teljes kizárásával. Olvasva sorok között kiderül az is, hogy az eredeti szándék egy nyilvános, 12 órás per megrendezése volt, melyre nyolc tanút idéztek be. A tárgyalás előtt pár nappal az igazságügyi államtitkár azonban arra utasította a tanácsvezető bírót, valamint a vizsgálatot vezető Komlós János áv. századost, hogy a tárgyalást zártan, teljes csendben tartsák meg.²³¹ Arra vonatkozóan csak találgatni tudunk, hogy miért változtatott meg az eredeti politikai szándék. A MESZHART akkori szovjet üzemvezetője, Umnov – akivel az ügyben letartóztatott Wietorisz Róbert dolgozott együtt több éven keresztül – a tárgyalás előtt tért vissza Moszkvából és a visszaemlékezések szerint az ő közbenjárásának köszönhető az, hogy elmaradt a nyilvános koncepció per és a halálos ítéletek.²³²

A négy szakembert végül 3–10 évig tartó fegyházbüntetésre ítélték megengedve nekik azt, – több koncepció gazdasági típusú perben elítélt szakemberhez hasonlóan – hogy a börtönbe dolgozhassanak. A tárgyalásról és az ítéletről távmondattal értesítette Komlós János áv. százados a központot, és az államügyészség vezetőjével, – az ügy nyilvánosságra hozatalát illetően – a „legszigorúbb konspiráció” betartását tartották követendőnek, vagyis senki nem szerezhetett róla tudomást a városban.²³³

A per eredeti célja a bűnvádi eljárás szerint egy nagyobb szabotázs leleplezése volt, melyben olyan vádpontok fogalmazódtak meg, mint „nem végezték el a termelés folyamatosságának biztosításához szükséges feltárási és elővájási munkálatokat”, vagy „nem gondoskodtak a szállítóberendezések kiépítéséről és karbantartásáról”. Azonban a vizsgálat végső irányát és az ítéleteket végül a bányában történt halálos balesetek kivizsgálása, illetve a letartóztatottak „felelősségének megállapítása” határozta meg. És itt is érdemes már előrevetíteni a disszertáció tárgyát képező Vargha Béla és társai ügyét, hiszen a vizsgálatot végző ÁVH már ekkor is tisztában volt azzal, ha nyilvános pert akar, akkor legalább a szakmaiság látszatát fenn kéne tartania: „ Amennyiben zárt tárgyalás tartandó, a tárgyalás egy

²³⁰ ÁBTL 1. 4. 1. d. 2. k. 049/1951. ÁVH T. biz. Őrizetbevételi hatáskör kiterjesztése az ÁVH vidéki osztályainak vezetőire, 1951. július 6.

²³¹ ÁBTL 3.1.9. V-36097. 217. Jelentés, 1950. december 8.

²³² Az ügyben letartóztatott Wietorisz Róberttel később Moldova György készített interjút, melyet egy riportkötetben tett közzé. Moldova György: *Ellenszél I-II*. Magvető, Budapest 1975., ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 228. Kummer Ferenc levele Hidas Istvánnak.

²³³ ÁBTL 3.1.9. V-36097. 205-206. Távmondat, 1950. december 8. Bár a nyomozati anyagból kiderül, hogy az ÁVH nem tudta „agyonhallgatni” az ügyet, mert a pécsi Napló több írásában is foglalkozott az esettel a vizsgálat ideje alatt.

héten belül a rendelkezésre álló nyomozati anyag alapján megtartható. Ha azonban nyilvános tárgyalás tartandó, szükséges az ügy alaposabb előkészítése és pótnyomozás folytatása. Amennyiben ugyanis gyanúsítottak a tárgyaláson vallomásukat visszavonnák, az eddigi nyomozati anyag elítélésükhöz nem látszik elegendőnek.”²³⁴ Az esetleges pótnyomozás keretében – melyre végül nem került sor – elsősorban a szabotázs vádját készítették volna elő, mely a pécsi bánya működését, termelésének mutatóit vizsgálták volna. Hogy ez végül miért nem történt meg és miért választotta az ÁVH – és a háttérben lévő politikai akarat – az „egyszerűbb” megoldást, nem derül ki a vizsgálati anyagból, így csak feltételezéseink lehetnek.

Az előzmények tekintetében vissza kell menni 1949-ig, amikor is áprilisában Gerő Ernő (ekkor pénzügyminiszter) egy hozzá pártvonalon érkezett feljegyzést juttatott el Kossá István iparügyi miniszterhez. A feljegyzés szerint a MESZHART-bányáknál a rendszertelen normák, az elmaradott fejtési technika, a létszámingadozás, a természeti nehézségek és az „egyéni meggyőzés hiánya” miatt csökkent a teljesítmény. Ezen a bányavezetőség a feltáráson és fenntartáson dolgozók fejtésre állításával kívánt segíteni.²³⁵ A feljegyzés nyomán Kossá István elrendelte az ügy kivizsgálását és többek között az alábbiakat jelentette Gerőnek a pécsi bányáról: „A MESZHART üzemvezetősége bebizonyította, hogy a feltárás és elővájás tervszerűen folyik, a fejtések elő vannak készítve, az ütemtervet kidolgozták, és gondosan készített idődiagramok szerint dolgoznak. A fejtelési teljesítmények szénel csökkenő tendenciát mutatnak, az összteljesítmény azonban növekedett. Ez annak tudható be, hogy a meddőmunkálatokra telepített munkavállalók egy részét fejtésre telepítik át. A termelés megnövekedett a megmaradt műszakszám mellett, így az összteljesítmény javult. Februárban 100 fővel csökkent a munkáslétszám a januárral szemben; az orosz vezetőség rendeletére a hiányt nem is akarják pótolni, tekintettel a széntermelés elhelyezési nehézségeire. Munkásképzésre nagy gondot fordít a vállalat, minden kerület évenként egy, megfelelő létszámú jelentkezés esetén két vājártanfolyamot tart, tanfolyamonként 60 órával. Oktatókönyvük a legkorszerűbb.”²³⁶

Nem tudjuk, hogy ekkor milyen politikai hátsószándék volt abban, hogy a pécsi MESZHART bányát felelősségre vonják, de a vizsgálat mindent rendben talált, így abbamaradt az ügy. Ezután az 1950. február 28-i baleset jó indokul szolgálhatott arra, hogy ismét előtérbe kerüljön a pécsi bánya. A politikai vezetés azonban gyors vizsgálatot és

²³⁴ ÁBTL 3.1.9. V-36097. 209/a-b. Jelentés, 1950. november 3.

²³⁵ Az iparügyi miniszter átírata a pénzügyminiszterhez a MESZHART-nál felmerült panaszok eredményéről, 1949. április 21. Közli: Erdmann 1975, 531–532.

²³⁶ Uo.

lezárást akart, így a szakmai vádat, – amely összetettsége a hozzá nem értő a laikusok számára nagyobb hozzáértést igényelt – elhagyták és a balesetekre helyezték a hangsúlyt, ez alapján születtek meg a gyors ítéletek. (Meg kell jegyezni, hogy a „beismerő vallomások”, valamint a megrendelésre készített tanúvallomások mellett a balesetek kivizsgálásánál sem vették figyelembe a szakvéleményeket.) A végül elítélt szakembereket a Váci Börtönbe vitték, ahol megengedték nekik, hogy dolgozzanak. Azonban a politikai vezetés, konkrétan Rákosi is tisztában lehetett azzal, hogy az öt éves terv kivitelezése, tarthatósága érdekében (még 1951-et írunk) minden szakemberre szükség van, ezért 1952 februárjában az engedélyével szabadon engedték Lugosi Györgyöt és Wietorisz Róbertet.²³⁷ Ezt megelőzően már a szakma is megmozdult az érdekükben, ugyanis a később Vargha Béla és társai ügyében letartóztatott Hansági Imre (ekkor Országos Tervhivatal Szénbányászati Osztályának helyettes vezetője) 1951 novemberében levelet írt főnökének, Vas Zoltánnak Lugosi, Rihmer és Wietorisz ügyében. (A negyedik elítélt, Mosonyi nem szerepelt a levélben): „Tekintettel arra, hogy a MESZHART szovjet igazgatói korábban szerzett értesüléseink alapján nem zárkoznának el nevezettek szabadon bocsájtási kérelmét támogatni, javaslom Vas elvtársnak azt, hogy nevezett bányamérnököket az elmúlt évhez hasonlóan, szükség esetén próbaidőre, az Államvédelmi Hatóság helyezze szabadlábra, hogy a szénbányászaton belül hasznos munkájukkal tegyék jóvá letartóztatásuk alapjául szolgáló hibájukat.”²³⁸ Vas Zoltán másnap az alábbi megjegyzéssel továbbította a levelet Péter Gábornak: „Péter elvtárs! Mi a véleményed?! Kérlek utána nézni.” Péter Gábor utána nézett, megtette javaslatát Rákosinak Lugosi és Wietorisz esetében, aki egyetértett. Rihmer esetében az volt az ÁVH vezetőjének a véleménye, hogy nem szakember (ti. bányahatósági főtanácsos volt) és „múltbeli valamint felszabadulás utáni demokráciaellenes és ellenséges magatartása” miatt nem javasolt szabadon bocsájtása.²³⁹

1952. február 1-én Rihmert, Lugosit, és Wietoriszt átszállították a Fő utcai házfogdába, ahonnan két utóbbit szabadon engedték, míg Rihmert visszavitték a Gyűjtőfogházba. Itt az ún mérnöki irodában dolgozott, majd 1953. június 11-én az Elnöki Tanács különrendelkezése alapján szabadult. Ekkor Piros László, az ÁVH megbízott vezetője az alábbiakkal közölte vele: „...az a szabotázs, amelyért a pécsi munkásbíróság elítélt, a felülvizsgálat megállapítása szerint meg sem történt.”²⁴⁰ Piros László továbbá azt is tudatta, hogy Rihmer is – Wietoriszhoz és Lugosihoz hasonlóan – teljes kegyelemben részesül és

²³⁷ ÁBTL 3.1.9. V-36097. 220–221. Jelentés, 1951. december 1.

²³⁸ ÁBTL 3.1.9. V-36097. 244. Hansági Imre levele Vas Zoltánhoz, 1951. november 26.

²³⁹ ÁBTL 3.1.9. V-36097. 220–221. Jelentés, 1951. december 1.

²⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. V-10227. 321. dr. Rihmer László kérelme a Legfőbb Ügyészséghez, 1965. június 23.

mentesül minden hátrányos jogkövetkezmény alól. Majd kezébe nyomta új kinevezésé azzal, hogy a legrövidebb időn belül foglalja el helyét a Komlói Szénbányászati Trösztnél. Hogy a szabadulásuk mennyire nem volt szokványos, az magát az Ügyészséget is meglepte, aki 1954-ben semmilyen az ügygel kapcsolatos hatósági irathoz nem férhetett hozzá, semmilyen hivatalos adatot nem tudtak beszerezni, csak 1964-ben! Ekkor tekinthettek bele a Bűnügyi Nyilvántartó anyagában, ahol az ítélet mellett többek között megtalálták Rihmer és a két másik szakember nyilvántartási lapját az alábbi megjegyzéssel: „Az MDP Központi Vezetősége rehabilitálta.”²⁴¹ Erre vonatkozóan azonban semmiféle egyéb, hivatalos feljegyzés nem volt, sőt, az ügyészség még a szabadulás jogcímére vonatkozóan sem talált semmiféle utalást. Az ügyészség ezért a következő megállapításra jutott: „Az egész ügyből az tűnik ki, hogy dr. Rihmer Lászlóval szemben a személyi kultuszra jellemző önkény érvényesült, de kétségtelenül nem volt törvényes a szabadítása sem. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a szabadításnak ez a módja lényegében a dr. Rihmer László sérelmére elkövetett törvénysértés orvoslását célozta. Megjegyezzük, hogy 1953 júniusában, – mint utólag kiderült – több ilyen szabadítás történt, s ma már helytelen lenne, ha ezeknek a szabadításoknak jogosságát, a rehabilitációra is kiterjedő hatályt vitatnánk.” Vagyis az ügyészség tudomásul vette ezt a „joggyakorlatot”, és nem tartotta célravezetőnek további vizsgálat lefolytatását arra vonatkozóan, hogy „a Népköztársaság Elnöki Tanácsának kegyelmi határozatát vagy ennek írásos nyomát” megtalálja.²⁴²

Hasonló eset történt nem sokkal később a magyar szénbányászat egyik legsúlyosabb szerencsétlenségénél is A Tatabányai Szénbányák XII-es aknájában 1950. december 30-án 23 óra 20 perckor bekövetkezett robbanás 81 halálos és 15 sebesült áldozatot követelt. A sújtólég- és az azt követő sorozatos szénporrobbanás – mint az egyik vizsgálati jelentés megállapította – olyan erejű volt, hogy a majdnem felnyomta a 160 m-es függőakna záró fedelét, és az 550 m hosszú lejtakna bejáratánál is érzékelhető volt.²⁴³ A mentőcsapatoknak először csak 75 áldozat holttestét sikerült megtalálniuk, ebből 10 holttest annyira összeégett, hogy azonosíthatatlanná vált, 6 főt pedig csak később sikerült a felszínre hozni.²⁴⁴

Az ügygel az akkor Vajda Tibor államvédelmi őrnagy vezette ÁVH Vizsgálati Osztálya foglalkozott, mely szerint a balesetet az okozta, hogy nem szellőztettek megfelelően,

²⁴¹ ÁBTL 3.1.9. V-10227. 326. Feljegyzés, 1965. július 30.

²⁴² Uo.

²⁴³ ÁBTL 3.1.9. V-82880. 9–13. Jelentés, 1951. január 2.

²⁴⁴ Az áldozatok névsora olvasható a vizsgálati anyagban is mellettük feltüntetve az azonosításukra szolgáló számukat is. Ugyanis leszállás előtt minden bányász kapott egy azonosító bilétát, más néven márkát. ÁBTL 3.1.9. V-82880. 346–347. Áldozatok névsora. (Dátum nélkül.) Az áldozatok végleges azonosítását követő teljes lista összesen 81 nevet tartalmaz. Uo. 206–209. Névjegyzék a sújtólégrobbanás áldozatairól. (Dátum nélkül.)

a szénport nem kötötték meg, és ráadásul nem sújtólég-biztos robbanóanyaggal (pauzittal) robbantottak. A nyomozás során szakértőként foglalkoztatott, majd a tárgyaláson tanúként meghallgatott Ajtay Zoltán már azt mondta, hogy az írásbeli szakvélemény benyújtása után lefolytatott utólagos vizsgálat megállapította, a robbantás – amely közvetlen oka volt a sújtólégrobbanásnak – nem paxittal történt, hanem más, sújtólég-biztos robbanóanyaggal. A bíróság azonban mégis az előbbi állapította meg a tárgyalás folyamán, és a fellebbviteli tárgyaláson sem tulajdonítottak jelentőséget a dolognak.²⁴⁵ Mivel a detonációt elindító robbantómester maga is meghalt, a szerencsétlenségért elsősorban Bende Józsefet, a bánya üzemvezető főmérnökét, másodsorban a főbányamestert, harmadsorban pedig a körletaknászt tartották felelősnek a szellőztetés elégtelensége és a szabálytalan robbantás engedélyezése miatt. Ezek alapján az ÁVH (valószínűleg ipari elhárítási) nyomozója Bende József üzemvezető főmérnök, Becsák József főbányamester és Kornély József bányakörlet-vezető őrizetbe vételére tett javaslatot.²⁴⁶

A feszített tempó, az irracionális munkaterv teljesítése lehetett az oka annak, hogy a kisebb teljesítményű biztonsági elegy helyett nagyobb hatású robbanóanyagot használtak, amely lánggal működésbe lépve a szellőző berendezés tökéletlensége miatt felgyülemlt bányaléget is felrobbantotta. Bende József a szerencsétlenséget megelőző nap megtiltotta, hogy azon a területen tovább dolgozzanak, ennek ellenére másnap ugyanott folytatták a munkát, és bekövetkezett a szerencsétlenség.²⁴⁷

Az 1951. január közepén elkészült összegző nyomozati jelentés a felelősnek tartott vezetők esetében már a lehetséges politikai mozgató rugókat emelte ki. Bende József cisztercita gimnáziumba járt, és „klerikális beállítottságú”, 1948-ban kártevés gyanújával bocsátották el az Alumíniumérc Bánya és Ipari Rt.-től – állítólag a Szovjetunióba jóvátételként „fizetett” nyersanyagot „a megrendelnél rosszabb minőségben szállította”), –

²⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-82880. 369/1-6. Ítélet, 1951. február 12.

²⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V-82880. 14–15. Őrizetbevételi javaslat, 1951. január 2. Az államvédelmi jelentéssel egy időben a BEM felkért egy különbizottságot a szerencsétlenség kivizsgálására, amely az ÁVH által őrizetbevetettek mellett további személyek – Tettamanti Tibor körzetfőnök, a Tatabányai Szénbányák Üzemgazdasági Főosztályának vezetője, Schnetzer Tamás műszaki osztályvezető bányamérnök, valamint Nagy Lajos, a Tatabányai Szénbányák Nemzeti Vállalat igazgatója – felelőssége is felmerül, elsősorban azoké a vezetőké, akiknek feladata lett volna a különböző biztonsági intézkedések és rendszabályok életbeléptetése. ÁBTL 3.1.9. V-82880. 24. Jegyzőkönyv, 1951. január 3., Hasonló olvasható két évvel később Vargha Béla és társai ügyének vizsgálati anyagában is. ÁBTL 3.1.9. V-110208/20. Feljegyzés. Szempontok a tatabányai bányakerülettel kapcsolatos kihallgatásokhoz, 1952. december 26. Annak ellenére, hogy mint a korabeli vizsgálat során többször felmerül a fent említett három ember felelőssége az 1950-es tatabányai szerencsétlenség kapcsán, nem találtam adatot arra vonatkozóan, hogy bármilyen vizsgálat indult volna ügyükben. 1953 márciusában, amikor a vizsgálatot Tatabánya felé is folytatta az ÁVH, felmerült ugyan terhelő vallomások felvétele Tettamantira és Schnetzerre vonatkozóan, azonban ennek semmilyen következménye nem lett.

²⁴⁷ Ugyanezeket a problémákat említi meg az ügygel kapcsolatban később Vitális Sándor is. ÁBTL 3.1.9. V-110208/16. 316. Jelentés Vitális Sándor fogdai magatartásáról, 1952. december 29.

vagy hogy „demokráciaellenes beállítottságának megfelelően tartózkodott minden politikai megnyilvánulástól”. Becsák József főbányamester a jelentés szerint „mint a Horthy-rendszer híve mindent elkövetett, hogy a háború érdekében az üzem minél többet termeljen, ezért 1944-ben Horthytól katonai bronzkereszt kitüntetéset kapott”, továbbá „a háborús években az üzemvezetőség megbízásából figyelte a munkásság hangulatát, és baloldali személyeket sügött be”, majd 1945 után „múltját eltitkolva befurakodott az MKP-ba”. Kornély József bányakörlet-vezető pedig „vitézi várományos volt”, mert apja állítólag tagja volt a vitézi rendnek, majd 1948-ban belépett az SZDP-be.²⁴⁸

Bende József üzemvezető főmérnök és két társa ellen lefolytatott államvédelmi vizsgálat a bányabiztonsági előírások be nem tartása mögött (természetesen) tudatos, a „dolgozó nép munkájának lefékezésére és bénítására” irányuló törekvést állapított meg, így a vádirat is ennek megfelelően készült el, s mivel mindhárman elismerték, hogy megszegtek több bányabiztonsági előírást, minden készen állt ahhoz, hogy „megálljon” a tudatos károkozás vádja.

A vádiratban megfogalmazott tényállás gyakorlatilag a korszak bármely politikai célzatú gazdasági perében szerepelhetett: „Mindhárom vádlott a Horthy-rendszer olyan képviselője, akin a felszabadulás óta eltelt hat esztendő semmit sem változtatott. Nem hatott rájuk a magyar munkásosztály hősies munkalendülete, változatlanul gyűlölik a munkásosztályt, s a munkások életét nem becsülik. Munkájukat mindhárman bűnösen hanyagul és a dolgozó nép országépítő munkája iránti alattomos közömbösséggel folytatják. Kötelességeiket, a szakmai előírásokat a bányászok életének megvédésére még forma szerint sem tartották be. A vádlottak egész magatartását végigkísérő közönyösség a dolgozó bányászok életével szemben, a dolgozó ember életének semmibevevése és bűnös alábecsülése a szabotázs az a formája, amely óvatosan elkerüli a közvetlen és azonnal, egy pillantással megállapítható rombolás elkövetését, de bűnös mulasztások tömegével olyan helyzetet idéz elő, amelynek következménye a rendkívüli súlyú veszteség, ebben az esetben 81 bányász halála. Mindhárom vádlott ellensége a dolgozó népnek, mindhárman a dolgozó nép munkájának lefékezésére és a bénítására törtek.”²⁴⁹

Bende József és társai ügyében is – ahogy a MESZHART-ügyben, vagy később Vargha Béla és társai esetében – a vizsgálat menetéről és a büntetésekről nem más döntött, mint Rákosi Mátyás. A már kétszer átfogalmazott vádiratot Molnár Erik akkori igazságügy-miniszter terjesztette fel jóváhagyásra az MDP főtitkárához a következőkkel: „...a most

²⁴⁸ ÁBTL 3.1.9. V-82880. 196–209. Jelentés, 1951. január 15.

²⁴⁹ ÁBTL 3.1.9. V-82880. 350. Vádirat Bende József és társai ügyében, 1951. január 29.

javasolt konstrukció mellett a vád a tényállást világosan fedi, s a vádlottak beismerése, a tanúk vallomása és a szakértő vélemény a vád keretében tartott bűnösséget teljes mértékben visszaigazolja [sic!]. A tárgyaláson lefolytatandó bizonyítás egyszerű és világos, a bűnösség megállapítása semmiféle erőltetett (jogi) konstrukciót nem igényel.” Molnár feljegyzésében részletes javaslatot tett a tárgyalás időpontjára, a bíróságra, az ügyész és a bíró személyére, a meghallgatandó tanúkra, a közönségre, s nem utolsósorban magára az ítéletre: „A két első vádlott kapjon 15-15 év börtönbüntetést, a harmadrendű vádlott, akinek felelőssége mint bányász csoportvezető munkás lényegesen kisebb, kapjon 5-6 év büntetést.” A feljegyzésen az alábbi kézzel írt megjegyzés szerepel: „R[ákosi] e[lvtárs] telefonon válaszolt”, véglegesítve az 1950. január 29-én benyújtott vádiratot.²⁵⁰

1951. február 12-én a Budapesti Megyei Bíróság „emberi életek halálos veszélyeztetésének és társadalmi tulajdon megrongálásának büntetében” bűnösnek találta Bende Józsefet és Becsák Józsefet, ezért őket 15-15 évi, Kornély Józsefet pedig 6 évi börtönre ítélte. Az 1951. április 19-én üléselő Legfelsőbb Bíróság másodfokon nemcsak elutasította a fellebbezésüket, hanem cselekményüket részben át is minősítette: mivel nem biztosították a megfelelő szellőztetést, ezért „a bánya üzemben tartásával, a szén kitermelésével kapcsolatos jogszabályok értelmében tett hatósági rendelkezéseken, az Általános Biztonsági Szabályzaton alapuló kötelességüket szándékosan megszegték, és ezzel a népgazdaságnak a tatabányai szénmedencére vonatkozóan előírt részletterv megvalósítását *veszélyeztették*”.

Bende József 1955. február 1-jén egyéni kegyelemmel szabadult, s mentesült a hátrányos jogkövetkezmények alól.²⁵¹ 1972. április 21-én bekövetkezett haláláig megbecsült szakembere maradt a Bányászati Tervező Intézetnek. A Bányászati és Kohászati Lapok 1951. évi első száma az előző és decemberi bányaszerencsétlenség bemutatását és tanulságainak levonását ígérte, azonban erre sem akkor, sem a későbbi számokban nem került sor.²⁵²

1952-ben egy újabb nagyobb bányaszerencsétlenség történt a borsod megyei Szuhakállón, ahol is december 16-án az I-es aknában („Winter bánya”) történt vízbetörés következtében két bányász és egy bányamentő vesztette életét és tizenhét ember hét és fél napon keresztül a föld alatt rekedt. A víz elárasztotta a mélyebben fekvő vágatokat, és elvágtá a frontfejtésen dolgozók menekülésének útját. Megmentésükre az egész ország megmozdult, föld alatt és a felszínen egy héten át zajlott a kiszabadításukért folytatott küzdelem: bányászok

²⁵⁰ MNL OL M-KS 276. f. 65. cs.261. ö. e. 64–65. Feljegyzés a tatabányai bányarobbanás ügyében, 1951. január 23. Közli: Germuska 2000, 72.

²⁵¹ ÁBTL 3.1.9. V-82880. A Pest megyei RFK III/III. osztályának határozata Bende József operatív nyilvántartásból való törléséről. Bende Józsefről lásd még, Sipos Antalné 2005.

²⁵² Tóth Álmos 2009.

és katonák, párt-, állami és szakszervezeti vezetők bányaműszaki és haditechnikai eszközökkel folytatták a küzdelmet. A visszaemlékezések szerint az ÁVH több magasabb rangú tisztje, köztük Péter Gábor is, a mentés idején végig a helyszínen tartózkodott. Feladatuk valószínűleg az (is) volt, hogy kiderítsék, nem szabotázs okozta-e a bányaszerencsétlenséget, felügyelték a mentési munkálatokat is. Az ÁVH vezetője bizalmatlan volt a mentési munkálatokban segédkező mérnökökkel, műszaki vezetőkkel szemben, sőt, letartóztatással fenyegették őket.²⁵³ A visszaemlékezések alapján tehát valószínűsíthetjük, hogy az ÁVH a Szuhakállói baleset mögött is szabotázszt vizionált, azonban feltehetőleg a hatalmas társadalmi, szakmai összefogás, – mely megmozgatott bányászokat, mérnököket, katonákat, párt-, állami és szakszervezeti vezetőket, akik a legjobb tudásuk szerint küzdöttek a bennrekedtek megmentéséért – miatt ezt nem lehetett volna kellőképpen megalapozni nyílt tárgyaláson.

²⁵³ Ladányi 1984, 132. Az idézett könyv szerint egy embert a helyszínen le is tartóztattak, és csak Czottner Sándor, akkori bánya- és energiaügyi miniszter közbenjárására engedték ki. Lásd még: Simon 2002, 115.

V.

Vargha Béla és társai ügye

5.1. „Bűnbakok kellettek, mások, mint a régiek nem jöhettek számításba.”

1951 őszén már egyre több gazdasági nehézséggel kellett szembenézni. Az ötéves terv meghirdetését követően hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy sem az ország természeti adottságai, sem pedig a bányák technikai elmaradottsága nem tette lehetővé, hogy megteremtsék az ötéves terv által meghirdetett vas és acél országát. Bár 1949 és 1954 között 86%-ot emelkedett a szénbányászat termelése, a szakszerűtlen és feszített terv minőségi romlást okozott. Egyre nőtt a mindenre kiterjedő ellenőrzés és az irányítás rendszere. Az 1950. évi 4. számú, a tervgazdálkodás büntetőjogi védelméről szóló törvényerejű rendelettel a számonkérés, az „ellenséges aknamunka elleni küzdelem” átszötte a bányák életét is.

Megindult a „felelősök” felkutatása, akiket a korabeli gyakorlatnak megfelelően a „politikailag megbízhatatlan” szakemberekben, jelen esetben a második világháború előtti szénbányászatban és az azt követő újjáépítésben kulcsszerepet játszó bányamérnökökben, geológusokban vélték felfedezni. A politikai szabotázs árnyéka minden olyan szakemberre rávetődött, aki kétségbe vonta az ötéves tervet, és a rendszer ellensége lett mindenki, akit a politikai vezetés bűnbakként akart felmutatni, indokolva ezzel a bányák termelésének visszaesését.

Az ÁVH I/4. (Szabotázselhárító) Osztályának vezetője, Hidasi Mihály av. őrnagy 1951. június 5-én utasítást adott több bányászati szakember – Káposztás Pál, Vargha Béla, bányamérnökök – leveleinek, sajtóküldeményeinek, csomagjainak (különös tekintettel a külföldről érkező küldemények) és pénzküldeményeinek ellenőrzésére.²⁵⁴

1951. június 30-án utasítás született – Vargha Béla és Káposztás Pál mellett – további szakemberek, köztük a tárgyalt ügygel kapcsolatban szintén letartóztatott Dzsida László, Hansági Imre, Krupár Géza D-vonalon történő figyelésére, vagyis a telefonbeszélgetések

²⁵⁴ ÁBTL 3.1.9. V-110208/1. 191–194. Hidasi Mihály utasítása, 1951. június 5.

lehallgatására.²⁵⁵ Gerő Ernő utasításának megfelelően már 1951 nyarán elkezdtek felelősöket keresni a jó minőségű, magas kalóriatartalmú szén kitermelésének visszaesése miatt, amelyet a hároméves tervet kidolgozó szakemberek (Vargha, Krupár, Káposztás) tudatos „kártevésére” vezettek vissza, hiszen már 1951 őszére nyilvánvalóvá vált, hogy az 1950-ben megkezdett ötéves terv – elsősorban az alapanyag-termelés lemaradása miatt – nem tartható. Elsőként az Országos Tervhivatal és a Nehézipari Minisztérium régebbi, „megbízhatatlan” szakemberei között keresték a bűnbakokat, akik a kommunista párt szerint „helytelen irányba vitték a szénbányászati beruházásokat”. Az MDP Politikai Bizottsága 1952 januárjában tárgyalta és hozott határozatot a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium munkájának megjavítására vonatkozóan, melynek apropója természetesen a tervtől való elmaradás volt.²⁵⁶

Az első letartóztatásokat és a tényleges eljárást egy olyan, lényegében tisztán szakmainak tűnő akadémiai disputa előzte meg, amely „felsőbb szintű” közbenjárásra később mégis egyértelmű politikai színezetet kaphatott. Dzsida László visszaemlékezése szerint az Akadémia Bányászati Főbizottsága 1951-ben létrehozta az úgynevezett Alapszén Bizottságot, amelynek hangadói – így Ajtay Zoltán is – az ötéves terv tarthatatlanságának okát nem az irreális keretszámokban, hanem az 1947–1949 közötti időszak fejlesztési irányvonalában, annak kidolgozóiban kívánták megtalálni.²⁵⁷ Már 1951 elején, a külfejtéses szénbányászat – vagyis a „gyengébb minőségű” szén (lignit) kitermelése – gondolatának megjelenésével éles vita alakult ki a jó minőségű „alapszén” fejtését sürgetők és az azt ellenzők között. (Az „alapszén” fogalma nem használatos a szénbányászatban, a vizsgálati anyagban mégis rendszeresen ezt használják a jó minőségű, magas kalóriatartalmú szenek megnevezéseként. A dolgozatban így ezt a kifejezést idézőjelben használom.)

1951 őszén az MTA Műszaki Osztályán tartott előadásában Ajtay Zoltán, a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium Szénbányászati Főosztályának vezetője ez utóbbit – vagyis az elsősorban Tatabányán és Dorogon bányászható jó minőségű barnaszén fokozott igénybevételét – sürgette az ötéves tervben.²⁵⁸ Azt hangsúlyozta, hogy „népgazdaságunk első

²⁵⁵ ÁBTL 3.1.9. V-110208/1. 401. Szolgálati jegy, 1951. június 30. D-vonalon figyelés, azaz telefonlehallgatás. Az ÁVH III/2. (Cenzúra) Osztályának volt a feladata a levelek, a táviratok és csomagok cenzúrázása, telefon-, mikrofon- és rádiólehallgatás, okmányok készítése, rejtjelezés, rádióbemérés, fényképezési és kémiai munkák elvégzése. ÁBTL 2.1. XI/4. 130. Az osztály működését az ÁVH vezetőjének 37/1951. (V. 22.) számú parancsa határozta meg. Egy 1951. szeptember 28-án kelt parancs az osztályt átszervezte, így a lehallgatás a X/3. (Operatív Technikai) Osztály feladata lett. ÁBTL 1.4. Az ÁVH vezetőjének 76/1951. (IX. 28.) számú parancsa.

²⁵⁶ MNL OL 276. f. 53. cs. 91. ö. e. Határozati javaslat a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium munkájának megjavítására, 1952. január 10.

²⁵⁷ Dzsida László visszaemlékezése, kézirat.

²⁵⁸ dr. Ajtay Zoltán bányamérnök, 1936–1945 között a Magyar Bauxitbánya Rt. főmérnöke, illetve bányagazgatója volt. A szénbányák államosítása után a pillisszentiváni bányüzem főmérnökévé nevezték ki. 1951–1953 között a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium Szénbányászati Főosztályának vezetője, majd a

tervperiódusában meg kell valósítanunk a jobb minőségű (Tatabánya, Dorog) szenek fokozottabb kitermelését”.²⁵⁹ Ezzel szemben elmondható, hogy az 1950-es években a Tatabányai Szénbányák, a hozzá tartozó oroszlányi bányákkal együtt az ország széntermelésének közel 20%-át adta.²⁶⁰

Az előadást követő vitában Ajtayval szemben többen (köztük az ügyben később letartóztatott bányamérnökök is) a hazai lignit előnyeit emelték ki, amelyre építve kisebb beruházással, feleannyi idő alatt létesíthető egy bányárium. A gyengébb minőségű szenek (a lignit és főleg az észak-magyarországi barnaszén) az összes szénvagyron döntő részét képviselték. A barnakőszénfajtákból a jobb minőségű (tatabányai, dorogi, oroszlányi) barnaszén az összes szénvagyonnak mindösszesen 9,4%-át tették ki.²⁶¹ Sőt a karsztvízveszély megoldatlansága miatt kifejezetten veszélyesnek tartották Tatabányán és Dorogon az „alapszenek” termelésének lényeges emelését.²⁶² A háború után Dorogon a víztelenítés és a helyreállítás a víz okozta nyomás következtében lassabban ment, mint az ország többi bányájában. A hároméves tervben meghatározott beruházási keretet – amelyet időközben csökkentett is a vezetés – elsősorban a cementálásokra, a vízjáratok felkutatására és elzárására kellett fordítani, új bányák nyitására nem volt lehetőség. Ekkor – Vargha Bélának megítélése szerint – a cél az volt, hogy biztonságossá tegyék a tatabányai és dorogi bányát, ahol a karsztvízveszély megoldásával később fokozni lehet a termelést.²⁶³ Később Vargha Béla – a fogdai magatartásáról készült 1954. február 27-i hálózati jelentés szerint – utalt arra, hogy az akadémiai vitán ő a szénvagyonnal való gazdálkodásban egy újabb irányra kívánta felhívni a figyelmet, amelynek lényege a különféle szénfajták kitermelésének és felhasználásának arányosítása volt. Felszólalásában kitért arra, hogy már a háború előtt is túlnyomórészt igénybe vett jó minőségű és nagy kalóriaértékű szenek további fokozott kitermelése a szénvagyon idő előtti kimerüléséhez vezethet. Úgy vélte, a tervgazdálkodás bevezetése, így az állandóan növekvő szénigény, indokoltá teszi, hogy szempont legyen a szénvagyon és a fogyasztás egyensúlyban tartása, amelyek elősegíthetők azzal, hogy például az újabb kazánok építésénél a gyengébb minőségű szeneket vegyék alapul, illetve hogy a kitermelésnél

Nehézipari Minisztérium főosztályvezetője, 1954-től pedig a Szénbányászati Minisztérium Műszaki Fejlesztési és Gépesítési Főosztályának vezetője volt. 1955-től 1966-ig a Bányászati Kutató Intézet igazgatója, 1952–1955-ben az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület bányászati szakosztályának elnöke volt. Világhírű találmánya a jövesztőkaros „F” típusú fejtő-rakodó gép, amelyet Szilárd Józseffel együtt alkotott meg. 1951-ben Kossuth-díjat kapott.

²⁵⁹ Ajtay 1952.

²⁶⁰ Germuska 2006, 74.

²⁶¹ Simon 2001.

²⁶² Hansági 1952.

²⁶³ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. Kivonat Vargha Béla bányamérnöknek a szakértői bizottság által készített szakvéleménnyel kapcsolatos észrevételeiről, 1954. január 19.

csak a szénkészlet minőségének arányában állítsák be a termelést, továbbá új energiaforrások felkutatását is szorgalmazta.²⁶⁴

Ajtay Zoltánt azonban ebben a vitában már nem a szakmai megfontolás vezérelte, hiszen korábban ő is a jó minőségű szénvagyon kémélését látta hosszú távon célravezetőnek. Ajtay véleménye nyíltan akkor változott meg, amikor Gerő Ernő (ekkor a Népgazdasági Tanács elnöke) meghirdette a „hivatalos irányvonalat”, amely szerint a „jó minőségű szén kémélése az ellenségnek kedvez”.²⁶⁵ Ezt megelőzően, már 1952. január 10-én a Politikai Bizottság olyan határozatot hozott, mely szerint az új erőművek telepítésénél a jövőben fokozatosan jobb minőségű szénvagyon felhasználására kell törekedni.²⁶⁶

Ajtay felülről történő tudatos „áskálódására” Vargha Béla és társai többször utaltak kihallgatásaik során. Véleményük szerint Ajtay a letartóztatott szakembereket bűnbakként „kínálta fel” az ÁVH-nak. Ezzel egyúttal fedezni próbálta a minisztérium politikailag megbízható, de hozzá nem értő felső vezetését, holott inkább e körben lehetett volna keresni a szénbányászatban halmozódó problémák felelőseit. Ajtay személyével kapcsolatban az is megfogalmazódott a vizsgálat során, hogy nem pusztán csak menteni akarta saját embereinek felelősségét, de igen erőteljesen és határozottan lépett fel azok ellen, akik az általa vezetett Főosztállyal szemben kritikát, ellenérveket fogalmaztak meg: „könyörtelen ledorongolás, az állásból való elmozdítás és sok esetben a letartóztatás is”. Kummer Ferenc bányamérnök – többek között – ezzel kapcsolatban írt levelet Hidas István nehézipari miniszternek 1953. december 27-én.²⁶⁷ A levélben – ami a későbbiek során még említésre kerül majd – Kummer utal arra is, hogy a letartóztatások „a legtöbb esetben érzelmi alapon és nem objektív vádak alapján történtek”.²⁶⁸

Ajtay – aki 1951-től volt döntéshozó pozíciókban minisztériumi főosztályvezető – szakmai kvalitásait és a szénbányászat területén elért eredményeit a dolgozat írója nem kívánja kétségbe vonni, de gondolva akár a MAORT-ügyben Szurovy Géza szerepére, voltak olyan szakemberek, akik a szakmaiságon túllépve szolgáltak ki politikai érdekeket. Árnyaltabban fogalmazva, a szénbányászatban 1945 után bekövetkezett változások differenciálták a szakmát (is), hiszen az igazolások, gyakori áthelyezések sokakat érintett. A korábbi pozíciójukat elvesztők mellett, a régiek közül sokan vállaltak szerepet az újjáépítés időszakában, azonban a legtöbbjük kisebb-nagyobb mértékben csalódott. Másoknak azonban

²⁶⁴ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 277–278. Jelentés Vargha Béla fogdai magatartásáról, 1954. február 27.

²⁶⁵ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 7. Gerő Ernő levele Rákosi Mátyáshoz, 1952. december 2.

²⁶⁶ MNL OL 276. f. 53. cs. 91. ő. e. Határozati javaslat a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium munkájának megjavítására, 1952. január 10.

²⁶⁷ Kummer Ferencről személyéről lásd még: dr. Horn 2014.

²⁶⁸ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 229–230. Kummer Ferenc levele Hidas Istvánnak, 1953. december 27.

sikerült „beilleszkedniük”, sőt, akár a rendszer által megbecsültté válniuk, hogy később közülük is többen koholt vádak áldozataivá váljanak. Vagyis egyidejűleg érvényesült a végletes kiemelés és a végletes represszió.²⁶⁹ A később letartóztatott Mohi Rezső 1946-ban már egyértelműben fogalmazott: „Most, hogy a bányászati tevékenység majdnem kizárólag az állam és intézményei kezébe került, a régi bajtársi szeretet, áldozatkészség, de különösen az önzetlenség és az így nyújtott segítség csaknem teljesen példa nélkül áll. [...] Könyörtelen kenyérharc, mindenáron való érvényesülés vágya, ma nekem, holnap neked aranyközmondás teljes semmibe vevése, leplezetlen irigység azok a nem mérnökhöz, nem bányászhoz és kohászhoz illő tulajdonságok, melyekkel az események és jelenségek figyelése és vizsgálata közben ugyan elkerülhetetlenül, de sajnos mind gyakrabban találkozunk.”²⁷⁰

S hogy jelen esetben mennyire nem a hozzáértés és a tényleges felelősség alapján tartóztatták le a bányaműszaki szakembereket, azt egy 1955. évi káderjavaslat is jól tükrözi, melyben a Szénbányászati Minisztérium Ajtay áthelyezését kéri a Bányászati Kutató Intézet igazgatói székébe: „Kiváló tulajdonságai ellenére jelenlegi beosztásában [ti. a Szénbányászati Minisztérium Fejlesztési és Gépesítési Főosztályának vezetője – Cserényi] nem felel meg, mert munkájában kapkodó, tervszerűtlenül irányít, s a főosztálya munkáját nem helyesen szervezi meg. Munkája főleg elméleti síkon mozog, igen értékes javaslatait nehezen tudja a gyakorlatban megvalósítani. Értékes elgondolásait csak maga akarja az iparban megvalósítani, ez azonban nagyfokú elfoglaltsága miatt nem sikerül, ezért javaslati a legtöbb esetben nem kerülnek megvalósításra. A Kutató Intézetben elgondolásait meg tudja valósítani, mert ott megfelelő apparátus fog rendelkezésére állni.”²⁷¹

A vizsgálati anyagban is többen említik azt, hogy Vargha Bélának felelősségre vonása egyfajta személyes bosszú következménye is, mivel 1948-ban nem tartották indokoltnak fejleszteni az Ajtay által preferált pilisi szénmedencét.²⁷² Ajtay Zoltán a Pilisszentiváni Kőszénbánya Rt. 1941-ben megnyitott egyik bányájának résztulajdonosa volt egészen az 1946. évi államosításig. Ezt követően először, mint főmérnök, a pilisi szénbányák körzetének

²⁶⁹ Faller [et al.] 1997, 408.

²⁷⁰ Idézi: Faller [et al.] 1997, 411–412.

²⁷¹ MNL OL 276. f. 54. cs. 370. ö. e. Káderjavaslat, 1955. június 27. Ajtayról egy 1953-as javaslatban is olvashatunk jellemzést, igaz, ekkor még javában zajlott a „bányászügy” vizsgálata, melyben Ajtay tanúként és szakértőként is foglalkoztatva volt. Ebben kéri megbízni a Nehézipari Minisztérium Műszaki Fejlesztési Főosztályának vezetésével: „Szorgalmas, nagy munkabírású, jó szervező és irányító készségű. Szakmailag és politikailag képz magát. Jelenleg párttörténetet tanul. Népevelő és alapszervi vezetőségi tag.” MNL OL 276. f. 54. cs. 283. ö.e. Javaslat, 1953. november 20.

²⁷² ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 218–227. Kivonat Hansági Imre bányamérnöknek a szakvélemény megállapításaival kapcsolatos észrevételeiről, 1954. január 28.; ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 229–230. Kummer Ferenc levele Hidas Istvánnak, 1953. december 27. Ajtay Zoltán a Pilisszentiváni Kőszénbánya Rt. 1941-ben megnyitott egyik bányájának résztulajdonosa volt egészen az 1946. évi államosításig. Ezt követően mint főmérnök lobbizott a pilisi szénmedence fejlesztése mellett.

vezetőjeként majd 1948-tól a dorogi szénbányák vezérigazgatójaként lobbizott a pilisi szénmedence fejlesztése mellett, Ajtayt már korábban – ti. A MESZHART-ügyben és Bende József perében – is alkalmazta szakértőként az ÁVH, de ebben az ügyben kapóra jött az is, hogy tanúként elmondhatta, nem kapott támogatást – a fentebb említett okok miatt – a dorogi szénmedence fejlesztésre a MÁSZ akkori vezetőitől, azaz Varghától, Káposztástól és Krupártól.²⁷³ Hansági Imre a cellatársának elmondta, hogy „olyan terv is megszületett az eddigiek folyamán, hogy Ajtait a bányamérnökök ki akarták közösisíteni. A kiközösítés a bányamérnökökben még ma is élő selmeci-szellem jegyében született volna meg. A soproni főiskolán ugyanis az volt a bevezetett szokás, hogy azt a mérnök hallgatót, aki valamit elkövetett, a mi, az öreg hallgatók által hozott írott és íratlan törvényekkel szemben állt, azt kiközösítették. [...] Ezt akarták többen életbe léptetni Ajtaival szemben is. Ez Ajtainak mintegy a bojkottálását jelentette volna.”²⁷⁴

Az Akadémián kialakult úgynevezett „alapszén–lignit” vita hamarosan túllépte az Akadémia falait, hiszen egy kis félremagyarázással könnyen el lehetett jutni ahhoz az alapkoncepcióhoz, amely szerint Vargha Béla és társai kímélni akarták a jó minőségű alapszén a kapitalista restauráció számára. Ez már megalapozta az ötéves terv nem teljesítésének koncepcióját is, amelynek ugyan megvolt a valóságmagja, de az akkor reálisnak vélt szakmai döntéseket a politikai érdekek ebben az esetben is „átértelmezték”. Káposztás a következőket mesélte cellatársának ezzel kapcsolatban: „Ajtai²⁷⁵ egy vádiratot készített el a három illetve az ötéves terv elkészítésének hibáiról és azt benyújtotta a Tudományos Akadémiának, de csak tisztán szakmai megindokolással és abban nem szerepelt akkor még semmi politikai aláfestés, mint a mostani esetben.”²⁷⁶ [...] amikor az Akadémia érdemben foglalkozott az ügygel, akkor Hevesi²⁷⁷ felszólalt és «lelőtte» Ajtai vádiratát azzal, hogy az nem állja meg dialektikus szempontból a helyét, ugyanis mindent a maga idejében, az akkori körülmények közé kell visszahelyezni és nem lehet a mai szemmel nézni az akkori eseményeket...stb. Ezzel be is fejeződött az ügy és azt hitték, hogy többé nem is fog előjönni, míg most Ajtai, mint aki mindig jól tudott helyezkedni, meg nem újította ezt a vádat azzal megtoldva, hogy az egészet politikai szempontból támasztotta alá és eljuttatta az illetékes helyre. Így végeredményben meg lesz a magyarázata a nem megfelelő erejű termelésnek.”²⁷⁸

²⁷³ ÁBTL 3.1.9. V-110208/15. 247. Ajtay Zoltán tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1952. november 13.

²⁷⁴ ÁBTL 3.1.9. V-110208/24. 177. Jelentés Hansági Imre fogdai magatartásáról, 1952. december 3.

²⁷⁵ Helyesen Ajtay

²⁷⁶ Ajtay a nyílt vitával egy időben, 1951 nyarán nyújtotta be észrevételeit az Akadémiára.

²⁷⁷ A pontos személyére nincs utalás, Káposztás annyit hangsúlyoz ki, hogy Hevesi mérnök az Akadémia tagja, és hosszabb ideig élt a Szovjetunióban, tehát „moszkovita”.

²⁷⁸ ÁBTL 3.1.9. V-110208/9. 66. Jelentés Káposztás Pál fogdai magatartásáról, 1952. augusztus 8.

A korszak szénbányászatának állandó problémája volt a gépesítés kérdése. Az 1951. év egyik legnagyobb újításának tekinthető „F” típusú fejtő-rakodó gépcsalád első típusai jelentős előrelépést hoztak a szénfejtésben.²⁷⁹ A politikai-szakmai kényszer hatására hirtelen jelentkező „gépözön” azonban felkészületlenül érte a bányavállalatokat. A tapasztalatlanságból fakadó tájékozatlanság, a kezdeti alkatrészihiány a műszaki szakembereket is próbára tette, így csak a termelés akadályát, a felesleges munkatöbbletet látták a gépekben. Sőt, Gerő Ernő a Központi Vezetőség ülésén tartott 1952. évi beszámolójában is megemlítette a rossz gépkihasználást, ennek egyik fő okaként a nagyfokú alkatrészihiányt jelölte meg.²⁸⁰

A kampányszerű, erőltetett gazdasági tevékenység nem engedett elég időt a korszerűbb technika hatékony megvalósításához, viszont jó indokot szolgáltatott a szabotázs vádjára: „Bányáinknak régi betegsége, illetve a szabotázsnak egyik régi megnyilvánulása, hogy a modern fejtő és egyéb gépeket kihaszánlatlanul hagyják állni, néha az udvaron az esőben rozsdásodnak. Az is egyik megfogható konkrét példája a szabotázs tevékenységnek, ha ilyen irányú tényeket felderítünk azokon a területeken, ahol ők mérnökök, igazgatók, tervezők voltak.”²⁸¹

5. 2. A „bevezető” - Esztó Zoltán letartóztatása

Az 1952. augusztus 6-án – ekkor még Káposztás Pál és társai néven – megindított vizsgálatot megelőzően, 1952. július 1-jén letartóztatták Esztó Zoltánt, a várpalotai bánya főmérnökét. Esztó 1945. és 1950. között a Síkvölgyi akna üzemvezetője volt, majd 1951-ben a Tatabányai Felső Szénbányák Nemzeti Vállalat igazgatóhelyettes főmérnöke lett. 1952-ben a Várpalotai Szénbányákhoz helyezték át igazgató főmérnöki beosztásba.

Személyével közel egy éven keresztül külön foglalkozott a Vizsgálati Osztály, majd ügyét – feltehetőleg elegendő bizonyíték híján – összekapcsolták az ügynevezett bányászattal. A főmérnökről 1952. áprilisában érkezett az első hálózati jelentés „ellenséges hangvétele és beállítottsága” miatt, de júliusi letartóztatása már szabotázscselekmény elkövetésének gyanújával történt. A vizsgálati naplókban nyomon követhető, hogy napi rendszerességgel, olykor 11-12 órás kihallgatásokkal próbált belőle

²⁷⁹ Az első F-1 típusjelű szabadalom a már említett dr. Ajtay Zoltán és Szilárd József okleveles gépészmérnök nevéhez fűződik, amelyet 1949-ben nyújtottak be az Országos Találmányi Hivatalhoz. Ezt követően gyakorlatilag 2 év leforgása alatt, 1951-re jutottak el a szakemberek ahhoz az F-4 típusjelű fejtő-rakodó géphez, amely a kezdeti nehézségeket követően később jócskán megnövelte a bányamunka eredményességét. Bővebben Horváth 2002, 79–118.

²⁸⁰ Balogh 1986, 447.

²⁸¹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/2. 99. Feljegyzés a mérnökök ügyével kapcsolatos teendőkről, 1952. november 27.

vallomást kicsikarni a Vizsgálati Osztály. Olyan rendszerellenes tevékenységet akartak Esztóra és a vele együtt letartóztatott két bányamérnökre rábizonyítani, mint az F-4-es fejtógép megrongálása, a gép használatának elszabotálása, az üzemi tervelőirányzat teljesítésének akadályozása, hangulatkeltés.

Esztó Zoltán vizsgálati anyagából, továbbá a később letartóztatott bányamérnökök fogdahálózati jelentéséből is kiderül: a szakmában nyílt titok volt, hogy a várpalotai bányamérnökök letartóztatása is Ajtay Zoltánnak köszönhető, mert nem vezették be – azzal az indoklással, hogy nem tudnának egyszerre kísérletezni és tervet teljesíteni – az általa tervezett F-4 típusjelű fejtógépet. Esztó ennek több helyen is hangot adott, így többek között Rákosi előtt, aki 1952-ben tett látogatást Várpalotán. A gyűlésen szó volt egyebek mellett a gépek alkalmatlanságáról, mire Rákosi „pesszimista prókátornak” nevezte Esztót, majd házkutatást tartottak nála és letartóztatták.²⁸²

A Vargha Béla és társai ügyében később szintén őrizetbe vett Dzsida László vizsgálati anyagában a következőket olvashatjuk ezzel kapcsolatban: „Ajtai [...] amikor Dorogon igazgató lett, új fejtógépet tervezett, amely valóban jó, azonban nem váltja be a hozzá fűzött reményeket, mint azt Ajtai híresztelte. A kísérleti stádiumban lévő gép kezdeti eredményei alapján olyan termelési eredményeket ígért országszerte, amelyek egyenlőre csak elméletiek. Miután megbízták a BEM szénfőosz. [vagyis a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium Szénbányászati Főosztály] vezetésével, szinte teljesíthetetlen mennyiségeket vett tervbe a széntermelés vonalán. Dzsida szerint a bányamérnökök »jósándékuk ellenére« képtelenek voltak, hogy a magas tervszámok mellett a géppel való kísérletezéssel is foglalkozzanak. 1952. utolsó negyedében már csak úgy tudták teljesíteni a bányák a termelési tervet, hogy az összes előkészítő – aknamélyítés, feltárás, elővájás stb. – munkáról közvetlen a széntermelésre vették el a munkásokat. [...] Ajtai mindezeket jóelőre látta és ezért helyezte el a közvéleményben az »alapszén-nem alapszén« stb. teóriákat, hogy saját bőrét mentse. Ezt követte 1952-ben először 4, majd 3 bányamérnök – az ország széntermelésének elitje – most pedig az ő őrizetbevétele.»²⁸³

Az egyre több szálon futó vizsgálatot Esztó korábbi munkahelyére, a Tatabányai Szénbányákra is kiterjesztették. Ebben az esetben – de az egész bányászügy vizsgálatában is – megfigyelhető az ekkora már gyakorlattá vált séma, hogy a szabotázscselekményt az értelmiségi szakemberek múltjára, politikai hovatartozására, családjára vezették vissza. Vagyis szempont volt a „horthysta múlt”, legyen az katonai vagy politikai kötődés, az

²⁸² Faller [et al.] 1997, 456.

²⁸³ ÁBTL 3.1.9. V-110208/32. 109. Jelentés Dzsida László fogdai magatartásáról, 1953. március 9.

esetleges későbbi szociáldemokrata tagság, valamint a társadalmi hovatartozás. Az „ellenségkép” kialakítása a hatóság eredeti szándéka szerint megrendezésre kerülő kirakatper fontos kelléke volt.

Az 1953. május végén már közel egy éve őrizetben lévő Esztó Zoltánra azonban a szabotázszt nem lehetett rábizonyítani, hiszen az F-4-es fejtőgép akkori alkalmazhatóságát több szakértő is kétségbe vonta, csak egy általa készített, a „Racionális munka alaptörvényei” című gyakorlatilag teljesen ártalmatlan satirikus irat volt az ÁVH birtokában:

„A racionális munka alaptörvényei.

1. Minden dolog végtelenül egyszerű mindaddig, míg túl nem komplikálják.
2. Semmit sem szabad pontosabban elvégezni, mint ahogy elkerülhetetlenül szükséges.
3. A határidő pontos betartására csak az ügyeljen kényesen, akit darabbérben fizetnek.
4. Munkaközben vedd figyelembe, hogy hülye vagy, de még nálad sokkal hülyébbek is vannak.
5. A kellő szakmai alapokon nyugvó műszaki blöff több órás munkát helyettesíthet.
6. Amilyen az utasítás, olyan a végrehajtás is.
7. Gondos és alapos munkát csak az érdemel, aki azt értékelni tudja.
8. Ne akard, hogy beosztottaid gondolkozzanak, éppen ezért mindig úgy beszélj hozzájuk, mintha hülyék volnának.
9. Ha valamit nem akarsz elvégezni, hívjál össze a tárgyban értekezletet.
10. Addig nyújtózkodj, amíg az előirányzatod ér.
11. Nem mindenki tudós, aki nem beszél közérthetően, éppen ezért kérdezd meg, ha valamit nem értesz, hátha az se tudja, aki mondta.
12. Az önkritika az a fegyver, amit mások letolására legjobban használhatsz.
13. Az a munka, amelynek sikere az emberi lustaságra van alapítva, teljes sikerrel kecsegtet.
14. Akinek sok a dolga, keveset dolgozik.
15. Minél hülyébb a kérdés, annál hülyébben válaszolj, nehogy félreértsék.”²⁸⁴

Egyéb bizonyíték híján ez már elegendő volt ahhoz, hogy Esztó Zoltánt megvádolják: „uszította társait a tervteljesítés ellen”. Ügye ezzel az indoklással került 1953 augusztusában immáron önállóan az ügyészségre, de a Budapest Megyei Bíróság²⁸⁵ csak 1953. december 21-én hozta meg az ítéletet: a népi demokratikus államrend ellen folytatólagosan elkövetett

²⁸⁴ ÁBTL 3.1.9. V-110208/42. 39. A racionális munka alaptörvényei.

²⁸⁵ 1950. évi 7. tvr. alapján összevonták a Budapesti Törvényszéket és a Budapesti Büntető Törvényszéket, az új fórum neve Budapesti Megyei Bíróság lett.

izgatás büntetében bűnösnek nyilvánították, ezért 3 év börtönnel, 300 Ft vagyonekobzással és 3 év közügyektől való eltiltással sújtották. Az 1953. december 21-én meghozott ítélettel egy napon az ügyész azonnal fellebbezést nyújtott be a büntetés súlyosbítása végett, mert szerinte a bíróság által kihirdetett ítélet „nem áll arányban az elkövetett bűncselekmény társadalmi veszélyességével, különösen figyelembe véve, hogy vádlott kifelé rendes magatartást tanúsítva titokban mégis romboló munkát végzett”.²⁸⁶ Esztó és védője is fellebbezett enyhítésért. (1954. márciusban még nem volt jogerős ítélet, de Esztó Zoltán már a tatabányai munkahely-parancsnokságon töltötte büntetését.)

Végül az 1953. december 21-én meghozott elsőfokú ítéletet a Legfelsőbb Bíróság 1954. március 15-én megsemmisítette, és új eljárást rendelt el. A Budapesti Fővárosi Bíróság 1954. április 20-án tartott tárgyalásán a „népi demokratikus államrend ellen folytatólagosan elkövetett izgatás büntetében” bűnösnek nyilvánította, ezért 2 év 6 hónap börtönre, 500 Ft vagyonekobzásra és 2 év közügyektől való eltiltásra ítélte. A bíróság továbbá „megállapította”, hogy a büntetés kegyelem folytán egyharmadával csökken.²⁸⁷ 1954. évi szabadulását követően Tatabányán volt üzemvezető főmérnök. 1956. október 28-án megválasztották a Munkástanács titkárának. 1956. december 30-án ismét őrizetbe vették, és a „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés” támogatásának vádjával 10 év börtönbüntetésre ítélték. 1964. június 30-án feltételes szabadlábra helyezték. Ezt követően előbb a Bányászati Tervező Intézetben (BÁTI), majd nyugdíjba vonulásáig a jogutód Központi Bányászati Fejlesztési Intézetben (KBFI) irányító tervezőként dolgozott.

Esztó Zoltán ítéletét – hozzátartozójának kérelmére – a Fővárosi Bíróság az 1990. évi XXVI. törvény 1. § 1. bekezdésében írt rendelkezés folytán semmisnek nyilvánította.²⁸⁸

5. 3. A letartóztatottak kiválasztása

Pók Attila tanulmányában a közép-kelet európai viszonyok között a bűnbakok két alaptípusát különbözteti meg: a nemzeti alapon kiválasztott bűnbak és a szociális alapon kiválasztott bűnbakok, mint „profithajhászó kapitalisták”, akik „gazdasági és politikai eszközök sajátos kombinációjával próbálják elérni gonosz céljaikat”.²⁸⁹ Ez utóbbin belül a Rákosi-korszak rendszerellenségeinek feltérképezésére, számbavételére és felelősségre vonására szakosodott ÁVH által minősített státuscsoportokat követve Gyarmati György többek között az alábbi kategóriákat különböztette meg: fasiszták és nyilasok, reakciós-fasiszták, osztályáruló

²⁸⁶ BFL XXV. Fcs. 4. f. F. 1954-0345. 32. Végindítvány, 1953. december 21.

²⁸⁷ BFL XXV. Fcs. 4. f. F. 1954-0345. 78–79. Ítélet, 1954. április 20.

²⁸⁸ BFL XXV. Fcs. 4. f. F. 1953-0345. 3. Igazolás, 1992. június 8.

²⁸⁹ Pók 2013, 31.

szociáldemokraták, klerikusok, horthysta katonatisztek, kulák és a parasztság, nem predesztinált ellenségcsoportok (ti. a párton belüli „ellenség”), pártból kizártak stb.²⁹⁰ Vagyis mindenki bűnbakká válhatott.

A bányamérnökök ügyében, az eleinte még Káposztás Pál és társai ügyében megindított eljárás „ügynöki bizalmas nyomozással” kezdődött, majd úgynevezett „speciális környezettanulmányt” készített az Államvédelmi Hatóság. Ez gyakorlatilag kiterjedt az eljárás alá vont személy otthonára, munkahelyére, kapcsolataira, vagyis mindennapi életére. Miután Péter Gábor kiadta az őrizetbe vételi engedélyt, az ÁVH Hálózati Főosztálya és a Vizsgálati Osztálya közös, úgynevezett operációs tervet készített Vargha Béla, Káposztás Pál és Krupár Géza letartóztatására, amelynek végrehajtásáról szintén az államvédelem fejének kellett jelenteni.²⁹¹ Ezt követően házkutatást tartottak, amelynek során az összes használhatónak vélt dokumentumot lefoglalták, de a lakásban lévő értékeket (ékszer, készpénz) sem kímélték. Ezek egy része az ÁVH VII. (Gazdasági) Főosztályára került, másik része feltehetőleg magánkézbe, de arra is volt példa, hogy a házkutatási anyagot teljes egészében megsemmisíteték.²⁹² Az előzetes letartóztatásba helyezett szakembereket a Gyorskocsi utcába vitték, kihallgatásuk 24 órán belül, pontosabban még aznap este megkezdődött, bár a vizsgálatok megindításáról szóló határozatokat csak napokkal később hagyták jóvá.

A cél már a kezdetektől fogva a beismertetés volt, hiszen ekkor az ÁVH még meglehetősen kevés érdemi bizonyítékkal rendelkezett. Továbbá bizonyítékként használták magát az ötéves tervet is, mely a hatóság koncepciója szerint igazolta, hogy Vargha Béla „továbbra is helytelen irányba akarta fejleszteni a szénbányászatot”.

Ki kell térni azokra a műszaki szakemberekre is, akik aktív szerepet vállaltak a Vargha Béláék elleni vizsgálatban. Kubinyi Istvánt 1952. július 15-én tartóztatta le az ÁVH, ő vallott elsőként részletesen – még 1952. július elején – Varghára, Káposztásra és Krupárra. Kubinyi életútja egyik tipikus példája a korszaknak. Eredeti foglalkozása kovács volt. 1945. januárban jelentkezett az Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztályára, ahol májusig teljesített szolgálatot, majd az MKP instruktora lett az északi iparvidéken. 1946-ban került a Bányatervező Vállalathoz, itt főosztályvezető, majd kereskedelmi ügyvezető igazgató volt. 1951-ben a Komlói Szénbányászati Tröszt-höz helyezték, ahonnan 1952-ben elbocsátották, és a pártból is kizárták. 1952-es letartóztatását követően 1953. április 18-án engedte szabadon a Vizsgálati Osztály az ÁVH Szabotázselhárító Osztályával egyetértésben, feltehetőleg operatív

²⁹⁰ Gyarmati 2013b, 410–425.

²⁹¹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/9. 21–24. A bányamérnökök letartóztatásának operációs terve, 1952. augusztus 6.

²⁹² ÁBTL 3.1.9. V-110208/35. 360. Szolgálati jegy, 1953. június 24.

megbízatással. A vizsgálati anyagban neve mellett rendszeresen felbukkan a „hálózati” kifejezés, valamint többször felmerül, hogy vallomásával óvatosan bánjanak, mert az nincs kellően dokumentálva.²⁹³ A másik rendszeresen felbukkanó név a már fentebb említett Ajtay Zoltán, aki szakvéleményével „igazolta”, hogy Vargháék „helytelen irányba” fejlesztették a szénbányászatot. A harmadik felmutatható szakmai bizonyíték Gál Istvánnak,²⁹⁴ Ajtay Zoltán helyettesének a feljegyzése volt, mely számadatokkal „bizonyította”, hogy a három éves terv során helytelen irányban való fejlesztették szénbányászatot, bár akkoriban beosztott tisztviselőként, pontosabban mint „postabontó” volt betekintése a MÁSZ munkájába. ÁVH Simon Kálmán bányamérnöktől – aki szintén Ajtay Zoltán beosztottja volt a minisztériumban – kérte az első hivatalos szakvéleményeket 1952. novemberben, illetve decemberben.²⁹⁵ Ezt a későbbiekben – a „szocialista törvényesség” jegyében – felállított szakbizottság nem támasztotta alá. S hogy miért ők kerültek a „vádlók” oldalára, elérve a politikai vezetés bizalmát? Ajtayról is több helyen elmondták az őrizeteseik, hogy 1945 előtt nyilas volt, Simon Kálmánról maga a minisztérium írta le, hogy a „horthy rendszert teljes mértékben kiszolgálta”

Az első letartóztatások alkalmával tehát három bányamérnököt vittek be a Gyorskocsi utcába és kezdték meg még aznap a kihallgatásukat.

Dr. Káposztás Pál Kálmán bányamérnök, 1893-ban született Rozsnyón. Tanulmányait 1912-ben a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskolán kezdte. Az első világháborúban a szerbiai katonai bányászatnál (Majdanpek, Rudnik), majd ausztriai altáróhajtásoknál dolgozott mérnökként. 1920-ban a soproni Bányászati és Erdészeti Főiskolán kapott oklevelet, és a királd–putnoki szénbányáknál helyezkedett el. 1927-ben a Budapesti Tudományegyetemen földtanból doktorált. 1927–1934 között a majdanpeki (Szerbia) rézércbánya igazgató főmérnöke volt. Visszatérése után szakértőként a Budapesti Vízművek újpesti Duna alatti alagútépítésénél tevékenykedett. 1938-tól az aknamélyítés és bányászati mélyépítés munkálataiba kapcsolódott be. Káposztás 1946-ban került az újonnan megalakult,

²⁹³ ÁBTL 3.1.9. V-103453. 159–160. Jelentés, 1953. április 24.

²⁹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-110208/1. 225. Vizsgálati terv. (Dátum nélküli irat, valószínűsíthető, hogy 1952. augusztusi) Gál gazdasági szakértőként 1945–1953 között a Külkereskedelmi Hivatalban, a Tüzelőanyag Kereskedelmi Vállalatnál, illetve a Bánya- és Energiaügyi Minisztériumban dolgozott, utóbbi helyen a szénbányászati főosztályon Ajtay Zoltán helyetteseként. 1953-tól haláláig a Tatabányai Szénbányák igazgatója volt. 1961-ben Kossuth-díjat kapott.

²⁹⁵ dr. Simon Kálmán bányamérnök 1947-től Tatabányán volt üzemvezető, majd 1950-ben az Országos Tervhivatal Komárom-megyei kirendeltségének a vezetője volt. 1951-től a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium, majd Nehézipari-, később Szénbányászati Minisztérium főmérnöke, 1955-től a Műszaki Fejlesztési és Gépesítési Főosztály vezetője. 1957-től a Közép-dunántúli Szénbányászati Tröszt műszaki vezetője, 1959-től a Bányászati Kutatóintézet osztályvezetője, 1963-tól a Nehézipari Minisztérium főosztályvezetője volt. 1968-tól 11 éven keresztül dolgozott osztály-, illetve főosztályvezetőként az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottságban. 1979-től 1984-es nyugdíjba vonulásáig a Központi Bányászati Fejlesztési Intézet vezérigazgatója volt.

paritásos alapon megszervezett Magyar Állami Szénbányák Rt. Bányaműszaki Főosztályának az élére, mint az SzDP delegáltja. A MÁSZ felszámolását követően, 1950-ig a Szénbányászati Kutató Laboratórium osztályvezetőjeként, majd a Földalatti Vasúttervező Vállalat, később az Út- és Vasúttervező Vállalat irányító tervezőmérnökeként dolgozott. 1946–1952 között letartóztatásáig a budapesti tudományegyetemen a földtani térképezés és a műszaki földtan előadója volt. Az ellene felhozott vád szerint, a vezetésével készült három éves terv a szénbányászatot „kártévő módon helytelen irányba” fejlesztette, melynek során „az ország rossz minőségű barna és lignit szenének kibányászását irányozták elő a jó minőségű alapszén kibányászásával szemben.” Továbbá terhére rótták fel a múltból, hogy tagja volt a Magyar Közösségnek.²⁹⁶

Dr. Vargha Béla Pál bányamérnök, 1901-ben született Felsőozoron, Trencsén vármegyében. 1946–1948 között a Magyar Állami Szénbánya Rt. tervezési osztályának vezetője lett Káposztás javaslata alapján, majd 1948 októberétől a Nehézipari Minisztérium Bányászati Főosztályának a vezetője volt. 1950 decemberétől a Bányászati Tervező Intézet tervező mérnökeként dolgozott, míg őrizetbe nem vette az ÁVH. Vargha letartóztatásának oka szintén az volt, hogy a három éves terv elkészítésével helytelen irányba fejlesztették a szénbányászatot, mert szakvéleménye alapján az új aknák nagy részét olyan gyenge minőségű szénterületre telepítették, mint Kányás, Pusztavám, Dudar, és Petőfibánya.²⁹⁷

Dr. Krupár Géza bányamérnök, 1893-ban született Tardoson, 1945 előtt a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. bányafelügyelője volt. 1946-ban a Magyar Állami Szénbányák Rt. Bányaműszaki Főosztályán lett Káposztás helyettese, majd 1949-től a Bányakutató Intézet bányászati osztályának vezetőjeként dolgozott, 1952. augusztusig. Krupár „bűne” szintén a három éves terv „elszabotálása volt, a múltban pedig a Nemzeti Egység Pártja (NEP) etesi szervezetének volt az elnöke.²⁹⁸

5. 4. A vizsgálat kiterjesztése – újabb letartóztatások

A nyomozás első szakaszában az ÁVH I. (Hálózati) Főosztálya folytatta a vizsgálatot, Ferencsik József av. őrnagy²⁹⁹ irányításával. Hamar kiderült azonban, hogy a szakmai szál kevésnek bizonyult, hiszen a teljes szénbányászat „szabotálásáért” három szakembert nem lehetett felelősségre vonni, így szükség volt a politikai indíttatás „leleplezésére” is. Már csak a

²⁹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-110208/1. 251.. Jelentés Káposztás Pál és társai ügyéről, 1952. szeptember 8.

²⁹⁷ Uo. 252.

²⁹⁸ Uo. 251–252.

²⁹⁹ Ferencsik József államvédelmi alezredes 1951. május 11-én került az ÁVH I. (Hálózati) Főosztály élére, egészen 1953. január 14-ig töltötte be a főosztály-vezetői posztot.

háttérben a szálakat mozgató „disszidens kapitalista” személyét kellett „kinyomozni”, és készen volt a „külföldi tőkés által támogatott szabotázscselekmény” vádja. S hogy ez mennyire bevált forgatókönyve volt ekkor az államvédelmi szerveknek, igazolja a BM Politikai Nyomozó Főosztálya II/6. (Ipariszabotázis-elhárító) Osztályának 1960. évi összefoglaló jelentése:

„1949-től 1953-ig terjedő időszakban az operatív helyzetre jellemző volt a külföldi tőkések, bankvezérek, iparmágnások aknamunkája, melyeket nagyrészt a Magyarországon kisebb-nagyobb pozíciókban megmaradt itthoni kapcsolataik felhasználásával realizáltak. Ezen megállapítás főleg a bányászat vonatkozásaiban helytálló. Ebben az időszakban derítette fel az osztály az ún. »Lignit« ügyet, mely fényt derített a külföldre szökött nagytőkések és magyarországi kapcsolataik kártevő tevékenységére a bányászatban. E kártevő tevékenység jellemző tendenciája az volt, hogy megőrizték a földalatti kincseket, ezekre – gondolunk itt például a magas kalóriájú szenekre – a kivitelezés során határidőben elhúzódó beruházásokat valósítanak meg [...] s ezen beruházások haszonélvezői az általuk várt rendszerváltozás után a régi nagytőkések legyenek.”³⁰⁰

Az ún. „Lignit-ügyben” az államvédelmi szervek választása ifj. Chorin Ferencre, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. korábbi igazgatójára esett.

Ifj. Chorin Ferenc 1918-ban volt a Salgó Rt. vezérigazgatója, majd 1925-ben, apja halála után elnök-vezérigazgatója. 1925-től a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének (GYOSZ) alelnöke, 1928–42-ben elnöke és a szervezet képviselőjeként 1927-től felsőházi tag. 1925-ben megalapította a Munkaadó Központot, amelynek első elnökévé választották, 1944-ben vagyonát átadta a németeknek, cserébe családjával külföldre távozhatott. 1947-től New Yorkban élt, ahol több vállalatot alapított. A Magyar Nemzeti Bizottmány társelnöke volt.

A vizsgálat kiterjesztésével októberben és novemberben további letartóztatásokra került sor, melyben a Salgó Rt. 1945 előtti itthon maradt vezetőit vették őrizetbe. Először a külföldi kapcsolattartót „találták meg” Déry József, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. korábbi vezető ügyvédje és a követségi kapcsolatai miatt „gyanússá” vált Kelemen Ferenc egykori bankár, majd a novemberben letartóztatott Márkus György közgazdász, a Salgó Rt. korábbi ügyvezető igazgatója személyében.

Dr. Déry József jogász, 1890-ben született Marcaliban. Végigharcolta az első világháborút, 1918-ban főhadnagyi rangban szerelt le. 1919-től a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. igazgatóságában id. Chorin Ferenc személyi titkára, 1925-től a titkárság helyettes

³⁰⁰ ÁBTL 1.6. 18. d. 11. sz. irat. 6. A II/6. osztály összefoglaló jelentése, 1960. október 11.

vezetője, 1934-től vezetője volt. A német megszállást követően, 1944. áprilisban ő kezdte meg a tárgyalásokat Kurt Becher SS-Obersturmbannführerrel, melynek eredményeként, az 1944. május 17-én létrejött megállapodás értelmében az SS 25 évre megkapta a kezelői jogot *Weiss-, Chorin-, Mauthner- és Kornfeld-családok* tulajdonában levő vállalatok felett, cserébe biztosította, hogy a családtagok elhagyhatják Budapestet és egy semleges országban telepedjenek le.³⁰¹

Ezt követően Déry – elmondása szerint Becher megbízásából – más jómódú zsidó kimenekítésére is vállalkozott, azonban a magyar hatóságok 1944 őszén elfogták, internálták, majd 4 hónap után átvitték a Tolonházba, ahol egy rendőr-büntetőbíró mellett dolgozott jegyzőként.³⁰² Felülvizsgálati kérelmet adott be ügyében, melynek következtében, – minisztériumi közbenjárásra – szabadlábra helyezték.

1945 elején elhagyta az országot, Ausztriába, majd Svájcba menekült, ahol 1945 áprilisában tiltott határátlépés miatt elfogták és internálták. 1945 augusztusában tért vissza, s 1948-ig a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. bányatisztviselőjeként dolgozott. 1948-ban a Lóértékesítő Nemzeti Vállalatnál helyezkedett el, majd 1951-ben a Bányaberuházó Vállalat munkatársaként Komlóra került volna, azonban 1951. július közepén feleségével együtt kitelepítették Csorvásra. Itt tartóztatta le az ÁVH 1952. október 3-án. Déry személye a „külföldi tőkés”, azaz Chorin bedobásával vált fontossá a vizsgálatba, mint a Salgó Rt. vezetőjének egykori bizalmasa, aki 1945 után is levelezésbe állt Chorinnal. Déry József vizsgálati anyagából egyértelműen kiderül, hogy elsősorban fia, Déry János miatt kereste a kapcsolatot 1945 után a Svájcban élő Chorin Ferencsel. Déry fiát a szovjet hatóságok kémkedés vádjával 20 évi kényszermunkára ítélték, így apja minden lehetséges külföldi ismerősét megkereste annak érdekében, hogy kiszabadítsa, vagy egyáltalán felvehesse vele a kapcsolatot.³⁰³

³⁰¹ Déry vallomása szerint a német megszállást követően Becher magához hívatta, mint a család megbízottját, és közölte vele, hogy Himmlernek szándékában áll a Weiss Manfréd vagyoni tulajdonjogát megvenni, esetleges engedményekért cserébe. (Chorin március 19-én Zircra, Endrédi Vendel apáthoz menekült, azonban másnap elfogták és előbb Budapestre, majd Ausztriába, az Bécs melletti Oberlanzendorfban működő internálótáborába szállították.) Déryvel való megbeszélés után Becher itt kereste fel Chorint, és kezdte meg a tárgyalásokat a Weiss vagyoni átengedéséről. Chorint hazahozták, és vezetésével 1944. május 17-én a Weiss-Chorin-Kornfeld- és Mauthner-család tagjai megegyeztek a németekkel. ÁBTL 3.1.9. V-110208/19. 125-126. Déry József vallomása, 1952. október 4., ÁBTL 3.1.9. V-110208/19. 139-140. Jelentés Déry József fogdai magatartásáról, 1952. október 9. A témának terjedelmes irodalma van, melyek közül kiemelném *Karsai Elek-Szinai Miklós*: „A Weiss Manfréd-vagyon német kézbe kerülésének története.” *Századok*, Budapest, 95. évf., 1. sz. 1961. 680–719., Kornfeld Tamás: *Nem mindennapi élet*. Budapest, Corvina Kiadó, 2014.

³⁰² ÁBTL 3.1.9. V-110208/19. 145. Jelentés Déry József fogdai magatartásáról, 1952. október 9.

³⁰³ ÁBTL 3.1.9. V-110208/19. 199. Déry József és fia, Déry János ügye, 1952. október 17.c Déry János végül 1953 novemberében térhetett haza, de erről édesapja nem tudhatott a vizsgálati fogság alatt

Déry mindezek mellett, mint egykori személyi titkár természetesen a Salgó Rt. tulajdonában lévő bányák állapotáról is tájékoztatta a Zürich-be menekült Chorint, aki az államosításig továbbra is tulajdonos volt. Chorin, mint egykori „gazdát” nyilván érdekelte a bányák állapota, illetve a szénvagyon felkutatásának további lehetőségei, és Déry vallomása szerint ő is a szénvagyon minél nagyobb mennyiségű kitermelésére helyezte a hangsúlyt, de megfelelő aknák telepítésével és nagyon alapos előkészítéssel, melyhez azonban idő kell.³⁰⁴

Az 1945 előtti Salgó Rt. másik „kulcsembere”, Dr. Kelemen Ferenc jogász, 1885-ben született Budapesten. Az első világháború idején frontszolgálatot teljesített, 1918-ban főhadnagyi rangban szerelt le. 1920-tól a Magyar Pénzügyi Szindikátus igazgatója, 1924-től a Magyar Földhitelintézet igazgatója volt, 1936-ban nyugdíjba vonult. 1937–1945 között a Labor Bizalmi Rt. igazgatójaként a Weiss család összes érdekeltségét és vagyonát kezelte, majd a háború után 1950-ig levelezés útján tartotta fenn a kapcsolatot a családdal, elsősorban vagyonkezelési ügyekben. 1945-ig egyben a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. igazgatósági tagja is volt. 1922-ben Horthy Miklós kincstári főtanácsosi címmel tüntette ki. 1945-ben beválasztották az Országos Földhitelintézet igazgatóságába, majd később az abból alakult Országos Szövetkezeti Hitelintézet igazgatóságába.³⁰⁵ 1951. július közepén családjával együtt Besenyőtelekre telepítették ki, itt tartóztatta le az ÁVH 1952-ben a bányamérnökök ügyében. Kelemen ellen a vádpont elsősorban Déry Józsefhez kapcsolódott, mely szerint leveleket közvetített Chorin és Déry között, ezzel „kémadatokot” juttatva Chorin részére, aki szintén ezen az úton utasításokat adott a hazai szénbányászat elszabotálására.”³⁰⁶ Múltjából adódóan természetesen a Weiss családhoz fűződő kapcsolatát is felrötták, ráadásul a család meghatalmazása szerint Kelemen kezelte a Magyarországon maradt vagyonukat, így folyamatos levelezésben álltak. (1953 elején az ÁVH be is emelte a vizsgálatba Weiss Alfonz

³⁰⁴ ifj. Chorin Ferenc már a második világháború előtt azt vallotta, hogy a magyar szénbányászat jövője nem a szénnek kis tételben, tüzelésre történő hasznosításában, hanem a hőenergia nagy, központi telepeken való felhasználásában, másfelől a szén kémiai feldolgozásában rejlik. Vállalatvezetőként a széntermelés növelése és új szénbányák megszerzése mellett elsősorban a kitermelt szén közvetlen feldolgozásának, valamint állandó és kedvező elhelyezésének biztosítására törekedett. Ennek megfelelően céltudatosan bővítette a Salgó működési körét cement-, téglá- és üvegyárakkal, valamint vasipari érdekeltségekkel. Fodor 2008, 76.

³⁰⁵ 1947 nyarán egyesült az Országos Földhitelintézet és az Országos Központi Hitelszövetkezet, majd a megalakuló Országos Szövetkezeti Hitelintézet magába olvasztotta a Magyar Földhitelintézetet is. Ezzel a földhitel-intézeti rendszer egy intézmény keretében összpontosult.

³⁰⁶ ÁBTL 3.1.9. V-110208/38. 70. Kelemen Ferenc kihallgatási terve, 1952. október 29. Kelemen ezzel kapcsolatban fogdahálózatának az alábbiakat mondta el: „Azt még elképzelhetőnek tartom, hogy Chorin vagy pláne Kornfeld Móric – ha még van pénzük – pénzt adott esetleg valamilyen nyugatos magyar lap kiadására vagy finanszírozhatott egy propagandaakciót, de az elképzelhetetlen, hogy bármelyikük odaállt volna adatokat gyűjteni vagy utasításokat küldeni egy összeesküvés megszervezésére.” ÁBTL 3.1.9. V-110208/38. 92. 2. sz. jelentés Kelemen Ferenc fogdai magatartásáról, 1952. november 2.

nevét, aki – szerintük – Chorinnal együtt adott utasítást a „kártevésekre”.³⁰⁷) Kelemen hasonló célból tartott kapcsolatot Chorin Ferencsel is, aki megbízta azzal, hogy nővérének havonta utaljon pénzt a hátra maradt Chorin vagyonból.

Bár nem tartozik szorosan a „bányaszabotázs” ügyének vizsgálatához, az ÁVH kapva-kapott az alkalmon, hogy minden részletet felderítsen, – elsősorban Dérytől és Kelemtől – arra vonatkozóan, hogy a 1944 májusában hogyan és milyen feltételekkel hagyta el az országot a Weiss-, Chorin-, és Kornfeld család. Sőt, az 1952. november 26-i összefoglaló jelentés IV. vádpontként említi meg a „volt nagytőkések és saját vagyonuk rejtegetése” bűncselekményét az ügyben. A vizsgálók elsősorban arra voltak kíváncsiak, hogy a hátrahagyott és a különböző személyeknél elhelyezett vagyontárgyak hol vannak, és pontosan melyek azok. Itt a házkutatások során lefoglalt vagyontárgyak mellett Kelemen és Déry vizsgálati anyagában többször felmerül egy XIV. századi Szent Jeromos kép, mely eredetileg a Herzog-gyűjtemény része volt és házasság révén – ti. Weiss Manfréd fia, Alfonz vette feleségül Herzog Erzsébetet, Herzog Mór Lipót lányát – került a Weiss család tulajdonába. 1945 után, a Weiss család megmarad vagyonának leltárba vétele után került Kelemen kezébe a festmény, amit Dérynél helyezett el. 1950-ben, – a műértékek kötelező bejelentésére vonatkozó rendelet után – a képet állítólag a gyűjtemény egy másik, a Herzog nagymamát ábrázoló festménye alá rejtették, és a család egyik jogtanácsosánál és vagyonkezelőjénél, dr. Lóránt Henriknél helyezték el. Vagyis „Szent Jeromos eltűnt a nagymama alatt.”³⁰⁸

Hogy mennyire megalapozatlan volt az egész két és fél éves vizsgálat és fogvatartás, Kelemen egyik fogdahálózati jelentése ad erre vonatkozóan egyértelmű utalást: „Szerda délelőtt azt akarták rám bizonyítani, hogy tudtam a Déry levelek tartalmáról, s így bűnrészes vagyok a kémkedésben. Szerda délután és este azt akarták beismertetni, hogy a levelek tartalmát ugyan nem ismertem, de mégis, vagy éppen ezért a gondatlanságban vagyok bűnös. Csütörtök délelőtt viszont azzal az újabb ötlettel jött az előadóm, hogy én saját magam küldtem ki Chorinnak kémjelentéseket, s így nem is bűnsegéd, hanem főkém vagyok. Csütörtök délután pedig azzal az újabb váddal álltak elő, hogy én összeesküvést szerveztem a

³⁰⁷ Az vizsgálatban „felbujtóként” szereplő ifj. Chorin Ferenc Weiss Manfréd lányát, Weiss Daisy-t vette feleségül.

³⁰⁸ ÁBTL 3.1.9. V-110208/38. 123–124. 8. sz. jelentés Kelemen Ferenc fogdai magatartásáról, 1952. november 10. A kép Lucas Cranach, Az angyal híradása Joachimnak c. 1518-ban készült festménye, ma jelenleg a Szépművészeti Múzeum tulajdonában van. A kép ezt megelőzően egy 1913-as párizsi árverésen, Nemes Marcell gyűjteményéből került a Herzog család tulajdonába. Utóbb a festmény is része volt annak a 12 alkotásnak, melyet Martha Nierenberg (Weiss Márta, Weiss Alfonz és Herzog Erzsébet lánya), – Herzog Mór Lipót unokája – peres úton visszakövetelni kívánt a magyar államtól. A Fővárosi Ítéltábla azonban 2008 januárjában meghozott jogerős ítéletében megállapította, hogy a festmény a magyar államot illeti.

rendszer megdöntésére. Kíváncsi vagyok, hogy pénteken milyen újabb vádat kapok.”³⁰⁹ – jelentette Kelemen Ferencről a fogdaügynöke.

Mind Déry, mind pedig Kelemen esetében felrőtták továbbá, hogy mint volt Salgósok összejöveteleket tartottak kávéházakban, éttermekben, – vagyis nyilvános helyeken – ahol a „rendszerváltozásról” beszéltek.

Szintén az egykori Salgó Rt. vezérkarához tartozott Márkus György közgazdász, aki 1927 és 1949. között a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. ügyvezető igazgatója volt. Márkust 1945-ben a Salgó-hoz kiküldött igazoló bizottság igazolta azzal a megszorítással, hogy az előléptetéstől két évre kizárta. Hamarosan azonban a PRO-ra feljelentés érkezett ellene, ezért nyomozást rendeltek el: elbocsátott egy baloldali munkást; levelet akart írni Weesenmayer német nagykövetnek, – amit nem küldött el – melyben Gratz Gusztáv egy 1939-es tanulmányára akarta felhívni a figyelmet; 1939-ben átképző tanfolyamon előadásokat tartott, „ezáltal Magyarországnak fasiszta irányzati politikáját elősegítette”. A politikai rendőrség megindította a nyomozást, de mivel egyik feljelentés sem lett bizonyítva, a Márkus ellen elrendelt vizsgálatot megszüntette a Budapesti Népjogvédelem.³¹⁰ 1949 és 1951 között a Könnyűipari Beruházási Vállalat főosztályvezetője, 1951-től az Üzemfejlesztési Gazdasági Iroda osztályvezetője volt. Az ÁVH 1952. novemberben letartóztatta. Őt is azzal vádolták, hogy közvetített Chorin és Déry között, valamint felrőtták neki, hogy tagja volt a Szent Korona Szövetségnek.

Csak idő kérdése volt, hogy mikor tartóztatják le Hansági Imre bányamérnököt, aki a már említett „alapszén” kontra „lignit” akadémiai vitában szintén Ajtayval szemben fogalmazott meg véleményt. Ugyancsak a jó minőségű tatabányai barnaszén megóvását tartotta célszerűnek dr. Mohi Rezső bányamérnök is, akinek letartóztatásával a „vizsgálatot” a tatabányai bányára is ki lehetett terjeszteni.

Hansági Imre bányamérnök 1916-ban született Celldömölkön. 1935–1940 között bányamérnök hallgató volt a m. k. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bányamérnöki Karán Sopronban. Oklevelét 1940-ben szerezte meg. Fél év várpalotai üzemmérnökség után 1941-től 1945-ig a Kisgyóni szénbánya üzemvezetője volt. 1946. február 27. és 1946. november 20. között internálták háborús bűntett miatt, mert a második világháborúban a Hunyadi Páncélgránátos Hadosztály kötelékében szolgált és esett hadifogságba.³¹¹ Internáltként az Egercsehi és a Farkaslyuki bányában dolgozott csillésként,

³⁰⁹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/38. 143. 11. sz. jelentés Kelemen Ferenc fogdai magatartásáról, 1952. november 14.

³¹⁰ BFL XXV. FCS. 2. F. B. 1945-8687. 15–16. Határozat, 1945. szeptember 10.

³¹¹ ÁBTL 3.1.9. V-57005. Hansági Imre és társai.

szabadulása után ebben a szénmedencében volt üzemvezető főmérnök, majd az Országos Tervhivatal Szénbányászati Osztályának helyettes vezetője lett. 1952. elejétől az Építőanyag-ipari Minisztérium csoportvezető főmérnöke volt, amíg le nem tartóztatták. Azzal vádolták, hogy már a Tervhivatalban „félrevezette” a tervezőket, többek között a Petőfi-bánya „kártevő módon” történt újrainvitásának javaslatával.³¹²

Dr. Mohi Rezső bányamérnök 1888-ban született Garamszentkereszten. Eredeti neve Mayer volt. 1919-től Tatabányán dolgozott üzemvezetői, 1942-től műszaki igazgatói beosztásban. 1936-ban műszaki doktorátust szerzett. A szénbányászat államosítása után a tatabányai kerület bányai igazgatója, 1948-tól az újonnan alakult Aknamélyítő Vállalat műszaki vezetője, 1951-től 1961. évi nyugdíjba vonulásáig a Bányászati Kutató Intézet, majd a Bányászati Tervező Intézet irányító tervezője volt. Mohinál Tatabánya miatt adva volt a vádpont, mely szerint ott „fékezte a jóminőségű szén kitermelését, de már a múltban, a Tanácsköztársaság ideje alatt is „szabotálta a széntermelést”.³¹³

Az augusztusi őrizetbe vételekkel megindított vizsgálat azonban az erőfeszítések ellenére sem hozta meg a kívánt eredményt. Az ÁVH Hálózati Főosztálya a mindennapos, többórás kihallgatások ellenére 2 hónap alatt semmilyen eredményt nem tudott felmutatni, a „szervezetszerű szabotázstevékenység” koncepciója még nagyon ingatag lábakon állt.

Amiket bizonyítani akartak: „Varga Béla és társai [...] a bányaipart helytelen irányba fejlesztették. Céljuk az volt, hogy a jóminőségű szénvagyont rendszerváltozás utánra átmentsék, a jóminőségű szén elvonásával pedig az ipar kapacitását csökkentésük, fejlődését akadályozzák [...] kártevő tevékenységükkel a dorogi és tatabányai jóminőségű szénmedence fejlesztését fékeztek, a gyengébb minőségű borsodi és közép-dunántúli szénterületek termelését növelték. Csökkentették a kitermelt össz-szénmennyiség kalóriaértékét, az új létesítményeket irreálisan tervezték, a beruházási összegeket szándékosan szétforgácsolták azért, hogy a bányauzemek minél később készüljenek el.”³¹⁴

1952. november 4-én a vizsgálatot vezető Ferencsik József mégis – megelőzve a hivatalos jelentéseket – javaslatot tett Péter Gábornak a vádlottak sorrendjére a letartóztatott mérnökök „kártevése” ügyében. Eszerint hatan, Vargha Béla, Déry József, Krupár Géza, Káposztás Pál, Kelemen Ferenc és Márkus György állt volna a bíróság elé.³¹⁵ Hogy ez

³¹² ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 19–23. A BM Vizsgálati Főosztály jelentése a második felülvizsgálatról, 1953. augusztus 28.

³¹³ ÁBTL 3.1.9. V-110208/28. 138–139. Feljegyzés Mohi Rezső vallomásáról, 1952. december 1.

³¹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-110208/2. 16. Jelentés a bányaiparban dolgozó egyes mérnökök kártevésével kapcsolatban, 1952. november 3.

³¹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-110208/2. 24. Feljegyzés Péter Gábor részére, 1952. november 4.

mennyire volt kapkodó, jól tükrözi, hogy éppen aznap, november 4-én tartóztatták le Mohi Rezsőt és Hansági Imrét.

Ennek ellenére – bár a kikényszerített „beismerő” vallomásokon kívül más bizonyítéka nem volt az ÁVH-nak – egy 1952. november 17-én és 18-án készített összefoglaló jelentésében a Hálózati Főosztály javasolta Vargha Béla és hét társának bíróság elé állítását. A tárgyalást november 29-én gondolták megtartani. A jelentésből kiderül, hogy a cél egy klasszikus kirakatper volt: előre megszabott ítéletek, megbízható ügyészek és bírák (dr. Alapy Gyula, dr. Jónás Béla és dr. Szegedi Vilmos személyében), az ÁVH javasolta védők és a megfélemlítésre szolgáló nyilvános tárgyalás, amelyre bányászokat kívántak meghívni. A sajtó november 30-án számolt volna be a „bányaszabotázs” leleplezéséről.³¹⁶

Az 1952. november 17-i jelentés további érdekessége, hogy felsorolja a tárgyaláson javasolt védőket is. Olyan neveket olvashatunk közöttük, mint dr. Konta Lipót, aki 1950-ben – a Rajk-ügy egyik mellékszálaként megrendezett – dr. Szebenyi Endre és társai perének egyik kirendelt védője volt. Továbbá Sólyom László és társai perében Konta látta el Dumbovich Emil vezérőrnagy³¹⁷ védelmét is, akit először 1950. augusztus 10-én halálra, majd 1950. augusztus 19-én, másodfokon életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték.

A jelentés megemlíti dr. Barna Imre nevét is, aki később, 1957-ben, a Farkas Mihály és társai elleni büntetőügyben vállalta el Szántó György av. százados védelmét. Szántót végül nem ítélték el, 1957 januárjában szabadlábra helyezték.

Dr. Kaszó Elek többek között a Magyar Királyi testőrség századparancsnokát, Szigethy Géza főhadnagy védője volt az 1953-ban megtartott fellebbviteli tárgyaláson, ahol végül a népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel miatt 10 évre ítélték. 1956-ban szabadult.

S végül az utókor számára talán legismertebb, dr. Bárd Imre,³¹⁸ aki 1919-ben a külügyi népbiztosság helyettes vezetője volt. Bárd védte többek között az 1950-ben megrendezett Standart-perben bíróság elé állított Robert Vogelert, akit az 1950. február 21-én megtartott tárgyaláson 15 év fegyházbüntetésre ítélték, amelyből 17 hónapot töltött az ÁVH őrizetében és csak az amerikai diplomácia közbenjárásának volt köszönhető, hogy végül

³¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-110208/2. 75–75/a. Összefoglaló a bányamérnökök kártevési ügyében, 1952. november 18.

³¹⁷ Dumbovich Emil vezérőrnagy. 1950. június 10-én vették őrizetbe, és Sólyom László és társai perében 1952. augusztus 10-én halálra ítélték, amit augusztus 19-én életfogytiglani fegyházbüntetésre módosítottak. A felülvizsgálat során Dumbovich megemlítette dr. Kontra Lipót nevét is, aki szerinte „vádbeszédnek is beillő védőbeszédet tartott” az 1950. évi tárgyaláson. ÁBTL 3.1.9. V-150019/2. 17. Dumbovich Emil tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. január 3.

³¹⁸ dr. Bárd Imre jogász, ügyvéd. 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején a külügyi népbiztosság vezetője volt. 1945. után a Magyar Jogász Szövetség vezetőségi tagja, az 1956-os forradalmat követően pedig a Magyar Ügyvédi Kamara vezetője volt.

szabadon engedték. Ami köztudottabb Bárd ügyvédi szereplését illetően az, hogy ő volt az 1958-ban megrendezett Nagy Imre-perben az egykori miniszterelnök védője.

A kiválasztott ügyvédek tehát már a korábbi koncepciók perekben is bizonyított, megbízható „védők” voltak, akik garanciát jelentettek egy újabb nagyszabású kirakatper megrendezésére.

A korábbi hasonló jellegű gazdasági pereket ismerve tudjuk, hogy az ÁVH-nak nem okozott különösebb gondot a koncepciók „gyártása”, de ez esetben mégis megtorpant a nagy lendülettel megindult vizsgálat. Az egyértelműen kitűnik az anyagból, hogy az eredeti szándék a bányamérnökök ügyében is egy elsősorban propagandacélokat szolgáló politikai-gazdasági per megrendezése volt. A tervfegyelmet sértő bűncselekmények gyors és szigorú megtorlásával kapcsolatban az Igazságügyminisztérium már 1951-ben kiadta az irányelveket az Ügyészségnek: „A vádhatóságok a tervbűncselekményekben az eljárást soron kívül folytassák le, nagy körültekintéssel tisztázzák a tényállást, szükség esetén gondoskodjanak a szakértői vélemények sürgős beszerzéséről és a tárgyalás során részletesen mutassanak rá a tervfegyelem megerősítésének a szocializmus építése szempontjából való rendkívül nagy politikai jelentőségére.” S hogy ennek minél nagyobb nyilvánosságot adjanak, a minisztérium kitért a tárgyalás körülményeire is: „A dolgozók nevelése érdekében kívánatos, hogy az ilyen jelentősebb ügyeket nagyobb nyilvánosság előtt tárgyalják, és a helyi sajtó útján a dolgozók nagyobb tömegei tudomást szerezzenek az egyes jelentősebb tervbűncselekményekről és azok mikénti elbírálásáról. Az olyan bűnügyekben, amelyek helyszíni tárgyalásra alkalmasnak látszanak, előzetes hozzájárulásom után úgy kell előkészíteni, hogy a tárgyaláson az illető üzem dolgozóinak jelentős része jelen legyen.”³¹⁹

Vagyis nem egy adott ügyet akart kreálni az „államvédelem”, hanem egy hosszú és bonyolult „történetet” felépíteni, amelyet szakmailag is hitelessé kellett tennie.

5.5. Utasítás a vizsgálat folytatására.

Gerő Ernő (ekkor a Minisztertanács elnökhelyettese) 1952. november 21-én kelt feljegyzésében Péter Gáborral egyetértve azt javasolta Rákosinak, hogy egészítse ki a vizsgálati eredményeket az ÁVH, és szerezzen be tárgyi bizonyítékokat: „Nagyon valószínűnek tartom, hogy szabotázs valóban történt, s hogy valóban Chorin utasítására csinálták. Azt hiszem azonban, hogy több bizonyítékot kell erre nézve összeszedni. A baj az, hogy bizonyítékként egyenlőre a letartóztatottak vallomása szerepel, s ezen kívül szakértő véleménye³²⁰ valószínűsíti ugyanezt [...]

³¹⁹ Iratok IV. k. 1995, 305–307.

³²⁰Ti. Simon Kálmán szakvéleménye.

Igen valószínűnek tartom, hogy a jó minőségű szenek kímélésének „elmélete” ténylegesen szabotázs leleplezésére készült. Az ÁVH-nak azonban ezt be kell bizonyítania, mégpedig a terheltek vallomásán kívül tárgyi bizonyítékokkal és lehetőleg tanúvallomásokkal is.

Ugyanez vonatkozik a Dorogi medencében az elárasztás útján és a Tatai medencében a külfejtéssel kapcsolatban elkövetett szabotázsra. Valószínűnek ez is igen valószínű, de ezt is jobban kell bizonyítani [...]

Mindezzel csupán azt akarom aláhúzni, hogy helyesnek tartom Péter elvtárs javaslatát, amely a vizsgálat kiegészítésére és tárgyi bizonyítékok irányába való kutatásra vonatkozik.”³²¹ – írta Gerő Ernő Rákosinak.

A kommunista párt vezetője azonban az újabb gyanúsítottak azonnali őrizetbe vételét szorgalmazta.³²² Így másnap, december 3-án őrizetbe vették Vitális Sándor geológust is, a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium Földtani Kutatási Főosztályának vezetőjét. Fontos megemlíteni, hogy Vitális mellett többször felmerült Szurovy Géza geológus neve is,³²³ aki a MAORT-perben végig szakértőként dolgozott a BM ÁVH-nak, az ő és Forgács László szakértői véleménye alapján írták meg a vádiratot Papp Simon ellen.³²⁴ 1952 novemberi feljegyzésében a Vizsgálati Főosztály a legsürgősebb tennivalók közt említette, hogy „Vitálisra és Szurovyra össze kell állítani az ÁVH-n meglévő kompromittáló anyagot és ezzel kapcsolatban javaslatot kell tenni előállításukra, kihallgatásukra, illetve őrizetbevételükre.”³²⁵ Végül csak tanúként hallgatták ki Vargha Béla és társai ügyében, míg a neve mellett említett Vitális Sándort őrizetbe vették. Ugyanerre a napra, – ti. Vitális letartóztatásának a napjára – datálódik dr. Simon Kálmán bányamérnök hivatalos értékelése is, mely a három- és az ötéves tervet értékeli, kiemelve Vitális 1946-os geológiai szakvéleményt, és megállapítva annak felelősségét, valamint megalapozva annak a vádját, hogy a „hamisan értelmezett

³²¹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 6–8. A levél első oldalán kézzel írva: „Keszthelyi elv-nak: Ezt a levelet Gerő miniszter elv. írta még 1952. XII-ben [sic!] a Bánya ügyre vonatkozóan. A levél egy példánya maguknál van. Kapitány.” A levél tényleges dátuma 1952. november 21.

³²² PIL 276. f. 65/184. ó. e. 92–94. Gerő feljegyzése Rákosihoz, 1952. november 21., valamint uo. Rákosi feljegyzése Gerőhöz (1952. december 2.); Révai 1991, 105–106. Gerő Ernő levelének egy példánya megtalálható a vizsgálati anyagban is.

³²³ dr. Szurovy Géza geológus, egyetemi tanár 1948–1949-ben az Iparügyi Minisztérium bányászati ügyosztályának helyettes vezetője, 1949–1952-ben a Nehézipari Minisztérium, illetve a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium főosztályvezető-helyettese, 1953–1954-ben a Magyar–Szovjet Olajipari Rt. (Maszolja) műszaki igazgatóhelyettese volt. Ő szervezte meg és vezette a műszaki balesetek (gáz- és olajkitörések stb.) mentési munkálatait. 1955-től Kínában a Magyar–Kínai Kőolajkutató Geofizikai Expedíció főgeológusa volt, később megszervezte és vezette Bagdadban a kőolajmérnök-, geológus- és geofizikus-képzést, majd Líbiában szervezte meg a Kőolajmérnöki Kart. 1976-tól 1993-ig a MOL műszaki gazdasági tanácsadója volt, valamint 1975-től haláláig a miskolci egyetemen tanított

³²⁴ Papp szerint egyik sem volt lelkiismeretes és tárgyilagos. Papp 2000, 204–207., 248.

³²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-110208/2. 100. Feljegyzés a mérnökök ügyével kapcsolatos teendőkről, 1952. november 27.

szénvagyonbecslés” miatt előtérbe helyezett gyengeminőségű barnaszén és lignit kitermelésével háttérbe szorult a jó minőségű szének kitermelése.

Dr. Vitális Sándor 1900-ban született Selmecebányán. 1922-től 1946-ig a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. vállalati geológusaként dolgozott, 1929-től a földtani osztály vezetőjeként irányította a vállalat szénkutatásait. 1946 októberében Káposztás Pál javaslatára a Magyar Állami Szénbánya Rt.-hez került, mint a Kutatási Osztály vezetője, majd 1949-ig a Szénbányászati Ipari Igazgatóságnál volt a Kutatási Osztály vezetője. Innen a Bányászati Kutatási és Mélyfúró Nemzeti Vállalathoz helyezték vezérigazgató-helyettesnek. 1950. januárban a Magyar Állami Földtani Intézet vezetője, majd a Földtani és Bányászati Kutatási Központ főtitkára, 1951. márciusban pedig a Földtani és Geofizikai Intézet elnöke lett. 1951-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. 1951-ig, majd 1961-től haláláig elnöke volt a Magyarhoni Földtani Társulat Hidrológiai Szakosztályából 1949-ben önállósult Magyar Hidrológiai Társaságnak. Egy évvel később kinevezték egyetemi tanárrá, és megválasztották a Földtani Társulat elnökévé. A kommunista párt 1951 nyarán javasolta a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium Földtani Kutatási Főosztály vezetőjének: „A felszabadulás előtt politikai pártnak nem volt tagja. A felszabadulás után komoly tudományos munkát végzett. 5 év alatt elért feltérképezési munkálataiért és azoknak konkrét beindításáért kapta a Kossuth-díjat. Nagy munkabírási. Egyike azoknak a régi szakembereknek, akik hajlandók jól dolgozni.”³²⁶ Mindezek ellenére 1952 végén mégis letartóztatták. A Vizsgálati Főosztály már Gerő Ernő levele előtt, november 18-án írt jelentésében javasolta azt, hogy a november 29-ére tervezett tárgyalás előtt tartóztassák le Vitális Sándort és Toponárszky Pál bányamérnököt. Toponárszky a második világháború előtt a Budapestvidéki Kőszénbánya Rt. igazgató főmérnökeként dolgozott. A Magyar Állami Szénbányák Rt. megalakulását követően 1947-től a beruházási osztály vezetője lett, majd Tatabánya területi referense. Először 1952 decemberében, majd 1953 februárjában is javaslat készült az őrizetbe vételére a tatabányai külszíni fejtés „elszabotálása miatt”, de korára és egészségi állapotára (cukorbetegsége miatt rendszeresen biztosítani kellett volna az inzulininjekciót) való tekintettel végül ezt elvetették, és csak tanúvallomásait használták fel a vizsgálat során.³²⁷

A vizsgálatban olvasható dokumentumok szerint Vitális letartóztatása szintén köthető Ajtay Zoltán személyéhez annyiban, hogy Vitális korábban az Ajtay tulajdonában lévő

³²⁶ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 150. ő. e. Káderjavaslat, 1951. július 4.

³²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-110208. 75–75/a. Összefoglaló a bányamérnökök kártevési ügyében, 1952. november 18.

pilisvörösvári bányáról olyan szakvéleményt adott, mely szerint az ott lévő széntartalék nem indokol nagyobb beruházásokat arra a területre.³²⁸

5. 6. A vizsgálotisztek

Az ÁVH Vizsgálati Főosztályának vezetője, Juhász László államvédelmi ezredes tehát felsőbb politikai utasításra átvette az ügyet a Hálózati Főosztálytól és 1952. november 26-án szervezettebb és a korábbiaknál „mélyebb” vizsgálatra utasította az ügy felderítésével megbízott csoportot: „a fő kérdés az, ha megállapítottuk, hogy a tervezésben és beruházásban szabotázs történt, ezt aprópénzre [kell] váltani, hogyan jelentkezett a gyakorlatban. Hogyan jelentkezett egyik, vagy másik bánya területén és az ott dolgozó bányászok számára.”³²⁹ Az ÁVH még abban a kérdésben sem tudott dönteni ekkor, hogy egyáltalán volt-e szervezkedés, megbeszélék-e közösen a szabotálást és hogy „az újonnan bekapcsolt személyek hogyan szereztek tudomást arról, hogy szabotáló csoport tagjai.”³³⁰

A saját bevallásuk szerint is csak tervezés szintjén „bizonyított” szabotázcselekménnyel vádolt szakembereket olyan további szálakkal kívánták összefüggésbe hozni, mint a korábbi bányaszerencsétlenségek, a munkanélküliség, a fejtő- és egyéb gépek kihasználatlansága, az SZDP szétverése során (esetlegesen) letartóztatott bányamérnökök vagy a fizetések csökkentése a bányaiparban. Mind Esztó Zoltán, mind Vargha Béla és társai ügyének jellemzője volt, hogy az ÁVH „szocdem” szálakat, kapcsolatokat próbált keresni és kívánt bizonyítani. Többek között Káposztás Pálnál is rendszeresen felmerült, hogy a MÁSZ-hoz, mint párttagot az SZDP delegálta Bán Antal támogatásával, így munkatársai (Vargha, Krupár) is „jobboldali beállítottságú” szakemberek voltak.³³¹

A Főosztály „legjobb” kihallgatóit rendelték az őrizetesk mellé: Balázs Béla államvédelmi őrnagyot, Kapitány István, Kiss László és Beck Ernő államvédelmi századosokat, Varga Béla államvédelmi főhadnagyot, valamint Kiss Toldi Ferenc és Keszthelyi József államvédelmi hadnagyokat.³³² Elrendelték továbbá, hogy „a fontosabb őrizetesk kihallgatását két elvtárs végezze folyamatosan, hogy az állandó foglalkozás

³²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-110208/32. 83. Jelentés Dzsida László fogdai magatartásáról, 1953. március 5.

³²⁹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/2. 87. Feljegyzés a bányamérnökök ügyében, 1952. november 26.

³³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-110208/2. 98. Feljegyzés a mérnökök ügyével kapcsolatos teendőkről, 1952. november 27.

³³¹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 122. Gál István tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1952. november 13.

³³² ÁBTL 3.1.9. V-110208/2. 88. Feljegyzés a bányamérnökök ügyében, 1952. november 26.

biztosítva legyen. Amíg az egyik kihallgat, a másik ellenőrző intézkedéseket fogatosít és anyagokat tanulmányoz.”³³³

A változást természetesen az őrizeteket sem hagyták figyelmen kívül, mindegyikük hosszasan foglalkozott: „Előadó Uráról kijelentette, hogy szigorúbb, mint a megelőző volt. Megítélése szerint lényegesen értelmesebb ember, úgy hiszi, hogy érettségije is van. Hogy új előadójának a rangja főhadnagy, abból arra következtet, hogy cselekményei súlyosabb elbírálás alá estek. Ez alkalommal megemlítette, hogy ő úgy látta tegnap reggelig, hogy az ő ügyekkel a Hatóság nem ment semmire. Megítélése szerint azt az anyagot, amit addig összegyűjtöttek, nem lehetett volna bíróság elé vinni. Ő már azzal is számolt, hogy esetleg internálni fogják. Most, folytatta Káposztás, más a benyomása. A történetből arra következtet, hogy valami új adatokat koholtak össze, aminek az alapján már súlyosabb elbírálás alá esnek cselekményeik. Új Előadó Ura sokkal részletesebben dolgozza fel az anyagot és lényegesen élesebben, elítélőbben állítja be.”³³⁴

Sőt, az eljárás egészében közreműködött a már november elején a Vizsgálati Osztályra azonnal hatállyal áthelyezett Tóka Jenő áv. alhadnagy, akinek eredeti végzettsége okl. bányamérnök, s aki később a Mecseki Ércbányászati Vállalat vezérigazgatója volt.

A vizsgálat hatékonyságának növelése érdekében Juhász rendelkezett arról is, hogy fogdaügyönköket ültessenek minden őrizetes cellájába, akikről további „szakszerű segítséget” vártak.

A jelentés rendelkezett egy, a hálózat-, valamint a vizsgálati osztály embereiből álló, külön az ügyel foglalkozó nyomozócsoport felállításáról, amelynek „elsőrendű feladata a tárgyi bizonyítékok felkutatása volt”, valamint egy tanúkihallgató csoportról is, akik kezében összefutnak kihallgatási jegyzőkönyvek.³³⁵ Megszerveztek továbbá egy kiértékelő csoportot, amelyik feldolgozta az addigi kihallgatások eredményeit és ellenőrizte az újabb kihallgatások adatait: „Minden őrizetes kihallgatásáról minden nap feljegyzést kell készíteni 3 fehér és megfelelő számú barna példányokban, hogy állandóan figyelemmel tudjuk kísérni a kihallgatások menetét és eredményét. (Egy fehéret kérek felfelé való továbbításra [vagyis Péter Gábor altábornagy részére – Cs. Zs. I.], fontosabb dolgokról kettőt; egyet saját használatra, egy barnát pedig a T. elvtárs [vagyis a szovjet Tanácsadó elvtárs – Cs. Zs. I.] részére.) Vagyis az 1952 augusztusában megindult, több, mint két és fél hónapos vizsgálat lényegében annyit derített ki, hogy „szabotázs valóban történt, de az eddigi kihallgatások és

³³³ Uo.

³³⁴ ÁBTL 3.1.9. V-110208/10. 130. Káposztás Pál őrizetes közlései és magatartása, 1952. december 2.

³³⁵ ÁBTL 3.1.9. V-110208/2. 89. Feljegyzés a bányamérnökök ügyében, 1952. november 26

bizonyítékok nem elegendőek. Az ügyben még sok minden nincs felderítve. A kihallgatásokat tovább kell folytatni, bizonyítékokat kell beszerezni, általában többet és mélyebben kell foglalkozni az üggyel, mert mindenféle bányaszabotázs ügy nagyon komplikált ügy.”³³⁶

5. 7. A fogdaügynökök alkalmazása

A dolgozat – és egyben az eddig a korszakban folytatott kutatásaim – egyik célja az áldozatoknak, a meghurcoltaknak egyfajta elégtételt szolgáltatni azzal, hogy megírom a történetüket, mégis, a tárgyalta ügyben szükségesnek tartom az alkalmazott fogdaügynökök feltárását is, hiszen így válik egésszé a vizsgálat, ráadásul meghatározó szerepük volt az elítéltek mindennapjaiban.

Vargha Béla és társai ügyének vizsgálata során, a fogdaügynökök által nyújtott „szakszerű segítség” ugyanis nem csak a szokásos besúgói tevékenységet jelentette. A korszak kutatóinak sokszor kerülhet a kezébe fogdaügynöki jelentés, amelyek jelentős része értékelhetetlen, de a 42 kötetnyi bányászaktákban olvasható jelentések nem csak egyszerű beszámolók az őrizeteskkel folytatott beszélgetésekről, hanem rendkívül konstruktívak. Az őrizeteskre állított ügynökök sok esetben az áldozatokat pszichikailag sokszor bravúrosan kezelő ember benyomását keltik, azonban több esetben kénytelenek voltak beismerni, hogy nincsenek egy szellemi színvonalon a vádlottakkal, nem tudnak velük szót érteni, sőt kérték tartótisztjeiktől, hogy váltsák le őket, küldjék más zárkába, mert nem tudnak kiszedni információkat a vádlottakból. Olvasva a jelentéseket, esetenként az volt az érzésem, – ennek írásos nyoma azonban nincsen – hogy az alkalmazott ügynök nem elítélt, hanem maga is a hatóság erre a célra beépített tagja. Azt, hogy a fogdaügynökök sok esetben mennyire azonosultak az ÁVH módszereivel, „gondolkodásmódjával”, nagyon jól tükrözi az alábbi idézet, amely gyakorlatilag az egész abszurd bizonyítási eljárás alapjának is tekinthető: „Megítélésem szerint hasznos lenne Káposztással a konkrét cselekményektől függetlenül, általánosságban foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy: lehetetlen az, hogy a 3 éves terv készítésénél ne gondoltak volna arra, hogy azt követően a szovjet 5 éves tervek példájára Magyarországon is további tervek készítésére és végrehajtására kerül sor. Ezeknek a terveknek, a tervek sikerének előfeltétele a döntően növekvő széntermelés. Ha nem gondoltak rá, ez önmagában nem-e egy olyan súlyos hiba, ami büntetést követel? Lehetett-e erre nem gondolni?”³³⁷

³³⁶ Uo.

³³⁷ ÁBTL 3.1.9. V-110208/10. 152. Jelentés. Káposztás Pál őrizetes közlései és magatartása, 1952. december 5.

A fogdaügynökök a kötelező jelentéstételen túl utasításokat kaptak a vizsgálatot vezető államvédelmi tisztől arra vonatkozóan, hogy milyen kérdésekről beszéljenek az őrizeteseikkel, vagy, hogy milyen magatartást tanúsítsanak, miben erősítsék, illetve az esetek többségében gyengítsék a letartóztatott szakemberek meggyőződését. Hansági Imréről készült egyik jelentésben ezt olvashatjuk: „A kapott utasításnak megfelelően igyekszem megingatni Hanságit abban a hitében, hogy ügye a végéhez közeledik.”³³⁸

A fogdahálózati jelentéseknek meghatározott tematikája volt: jelenteni kellett azokat az esetleges újabb információkat, melyeket az őrizetes az ügygel kapcsolatban elmondott, valamint azt, hogy a „célszemélynek” mi a véleménye a vizsgálatról és a kihallgató tisztjéről. Az ügynök beszámolt továbbá a cellatársa hangulatáról, terveiről, további szándékairól és minden egyébéről, amit fontosnak ítélt.

Azonban nem csak jelentéseket készített a viselkedéséről, hanem kipuhította a gyengéit is, sőt, a hatékonyabb munka érdekében több esetben javaslatokat tett az ÁVH-nak arra vonatkozóan, hogy mivel fenýíthető, fenyegethető, adott esetben zsarolható a leghatásosabban a terhelt. A 42 kötetnyi iratanyagban olvasható fogdahálózati jelentések közül az itt idézett talán az egyik legalantasabb: „A családjával való operálás valószínűleg eredményesebb lenne, ha azoknak a recski bányába való kitelepítését helyezné kilátásba vizsgálója. Úgyis eleget nyúzták a bányászokat, most dolgozzanak a bányában. Lehetne már legépelte parancsot eléje tenni, hogy végeredményben ő írja alá családjának internálását azzal, hogy nem tesz vallomást. A szövegben ki lehetne domborítani a szigorú elbánást. Ez nagyobb hatást váltana ki belőle, mert itt nem kell dolgozni, aránylag meleg van, a koszt is kifogástalan, és nyilván meg van győződve arról, hogy a recski bánya viszonyai rosszabbak”³³⁹

A hatékonyabb vizsgálat és fogdaügynöki munka érdekében az alábbi javaslat tette Schmidt Sándor cellatársa: „Az örök utasítása szerint csak a priccs végén szabad ülni, szemben a figyelőnyílással, attól mintegy 2 méterre. Minthogy a lámpa is állandóan ég, ennek a helyzetnek fenntartása nem látszik célravezetőnek, mert ilyen helyzetben nem mer majd beszélni [...] Ezért javaslom, hogy minden megjegyzés nélkül már most legyen bevezetve az a rendszer, hogy a priccs bármely részére le lehessen ülni és ott beszélgetni.”³⁴⁰

³³⁸ ÁBTL 3.1.9. V-110208/24. 338. Jelentés Hansági Imre fogdabeli magatartásáról, 1953. január 9.

³³⁹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/35. 318. Jelentés Schmidt Sándor fogdai magatartásáról, 1953. március 12. Az iratokból nem derül ki Schmidt fogdaügynökének neve, csak annyi bizonyos, hogy egy egykori táborkot ültettek mellé.

³⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. V-110208/35. 276. Jelentés, 1953. március 4.

A fogdaügynökök segítették elkészíteni az „önvallomásokat”, amelyeket az őrizeteseeknek a kihallgató által megadott szempontok szerint kellett megírniuk, és tanácsokat adtak a következő kihallgatásra. Ezt megelőzően, a vizsgálatok elején az őrizeteseeknek ún. feljegyzéseket kellett írniuk a kihallgatások előtt, ehhez azonban vizsgálatot ekkor folytató VI/1-c alosztály vezetőjének az engedélye kellett, amit ún. szolgálati jegyen kellett megkérni.³⁴¹ Később ehhez külön engedély nem kellett, gyakorlattá vált a vizsgálat folyamán a beismerő vallomásként kezelt „sajátkezű feljegyzés” elkészítése.

A kihallgatást megelőzően úgynevezett kihallgatási tervet készített a megbízott vizsgálótiszt, amelynek bizonyos szempontjai és taktikája – így a tiszt hangneme, magatartása, engedményei az őrizetessel szemben – szintén a fogdaügynöki jelentéshez igazodott, amely arra vonatkozóan is tartalmazott információt, hogy mi az őrizetes véleménye a kihallgatójáról, a kihallgatásról, saját ügyének lehetséges kimeneteléről. A jelentéseket olvasva azonban felmerül a kérdés, hogy az ügynökök hogyan tudták ennyire pontosan visszaadni a megfigyelttel folytatott szakmai beszélgetéseket. Összehasonlítva a kihallgatáson készült feljegyzéseket és az ügynöki jelentéseket, hitelt adhatunk Kretschmer Árpád államvédelmi őrnagynak, aki szerint „a fogdahálózati jelentések nem reálisak, mert többször előfordult olyan eset, hogy amikor gyanúsítottak a cellában kézzel írt vallomást készítettek, a fogdaügynök ezeket megismerte és ezeket jelentette.”³⁴²

Az ügyben foglalkoztatott hálózati személyek szinte mindegyike beazonosítható: kutatómérnök, országgyűlési képviselő, minisztériumi beosztottak és vezetők, sőt még egy államvédelmi főhadnagy is „segítette” az ÁVH munkáját. Vagyis szinte egytől egyig magasan képzett, de különböző okokból elítélt, félreállított, majd beszervezett emberek voltak. Többségüket 1949/1950-ben a Rajk-, illetve a Sólyom-per kapcsán,³⁴³ valamint Pálóczi-Horváth György³⁴⁴ ügyében ítélték el. Olvasva az iratokban az is kiderül, hogy többségük megbízható, korábban már többször alkalmazott és jól bevált ügynök volt, akiket letartóztatásuk után elsősorban az ún. „SZDP-ügyben”, vagyis az 1952-től lefolytatott szociáldemokraták elleni perekben őrizetbe vett személyek mellett foglalkoztattak. Így

³⁴¹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/1. Szolgálati jegy, 1952. szeptember 24., 1952. szeptember 26.

³⁴² ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 298. Észrevételek, 1954. március 11.

³⁴³ Sólyom László altábornagy, 1945. januártól Budapest rendőrőrkapitánya volt, 1948. decemberben a Honvéd Vezérkar főnökévé nevezték ki. 1950. május 20-án az ÁVH letartóztatta, a Budapesti Katonai Törvényszék 1950. augusztus 10-én első, majd a Katonai Főtörvényszék egy héttel később másodfokon is halálra ítélte, és kivégezték. 1954. szeptember 17-én a Katonai Felsőbírószak részben felmentette a vádak alól, teljes rehabilitálására 1990. október 1-jén került sor.

³⁴⁴ Pálóczi-Horváth György író, publicista. 1949. szeptember 5-én letartóztatták. 1950. november 29-én a Budapesti Büntetőtörvényszék, majd 1951. január 12-én a Legfelsőbb Bíróság egyaránt 15 évi fegyházbüntetésre ítélte. 1954. szeptember 13-án szabadult, 1955. áprilisában rehabilitálták.

Némedi Varga Jakab ügyében lefogott Hubai János, Kisbán Jenő, Hatzsó József és Némedi Varga Jakab, vagy a Mauks Miklós és társai ügyében letartóztatott Henschler György, Berecz Elemér, Mauks Miklós, illetve a Laborcz István és társai ügyében elfogott Zeiner Ferenc fogdai magatartásáról adtak jelentéseket 1952-ben.

A bányamérnökök ellen folytatott vizsgálattal egy időben egy másik nagyobb ügye is volt az ÁVH-nak, melynek közös pontjai többek között az alkalmazott fogdaügynökök voltak. A kémkedéssel vádolt Bálint László és öt társának vizsgálati anyaga³⁴⁵ azért érdekes a téma szempontjából, mert négy olyan ügynököt is említ, akiket később, vagy akár egy időben, így azonos cellákban is alkalmaztak a bányamérnökök elleni nyomozás során is. Itt olvashatunk azokról a szempontokról, amely alapján az ÁVH kiválasztotta a megfelelő ügynököt, figyelembe véve az őrizetes tulajdonságait. Ami határozottan állítható, és ez is a bányamérnökök elleni vizsgálat komolyságát bizonyítja, hogy a legjobb és legmegbízhatóbb fogdahálózatokról volt szó: „lelkiismeretesen és szorgalmasan dolgozik”, „jelentései alaposak”, „őrizetes előtt tekintélyt tud biztosítani magának és képes észrevétlenül irányítani”, „jó megfigyelő, váratlan helyzetekben jól feltalálja magát”, „régóta tapasztalt fogdaügynök”, „többféle típusú őrizetesnél bevált”.³⁴⁶ Beállításukhoz nyilván egy jó legendát kellett kitalálni, mely szintén az ÁVH feladata volt.

A bányamérnökök letartóztatásával áthelyezett, korábban már többször bizonyított fogdaügynökök az alábbiakként azonosíthatók:

Dr. Tökés Ottó - Dr. Vitális Sándor cellatársa volt. 1945. március 20-ától a Belügyminisztérium titkárságának vezetője, Rajk László titkára, majd 1948-1949-ben a BM Elnöki Osztályának vezetője volt. 1949. június 17-én vették őrizetbe a Rajk-ügy kapcsán. Szervezkedés büntette miatt 1950 márciusában 6 év kényszermunkára ítélte a Budapesti Büntetőtörvényszék. 1954 júniusában felfüggesztették a büntetését, és szabadon engedték. 1955-ben rehabilitálták.³⁴⁷

³⁴⁵ Az UDB megbízásából 1952. elején illegálisan Magyarországra ment Bálint László és „különítménye” feladatukra a jugoszláv politikai emigránsok magyarországi vezetőinek elrablását és átszökktetését a határon. Az egyik ilyen akciót követően Bálintot és öt társát közel 10 napos hajsza után, hatalmas apparátust mozgósítva fogta el az ÁVH. Az 1952. szeptemberi letartóztatásokat követően nagy erővel megindult vizsgálat során rövid idő alatt, 1952 novemberében zárták le a nyomozást. A Budapesti Megyei Bíróság 1952. november 15. és 17. napján megtartott nyilvános tárgyaláson kémkedés és emberrablás vétsége miatt négy halálos ítéletet hozott. ÁBTL 3.1.9. V-88800/3. 223–233. Ítélet, 1952. november 17. A korabeli pártlap bőven tájékoztatta a közvéleményt az ügyről, sőt, a korra jellemző ponyvairodalom is gazdagodott egy, a Bálint-üggyel kapcsolatba hozható propaganda füzettel: Fazekas László, *Emberrablók* című munkáját az Ifjúsági Könyvkiadó 1953-ban jelentette meg. Az ügyről lásd még: Vukman 2016.

³⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V-88800/2. 236–238. Jelentés, 1952. október 23.

³⁴⁷ Fogdaügynöki tevékenységéről Tökés Ottó az 1954-es felülvizsgálat során az alábbiakat vallotta: „Közvetlen őrizetbevétele után kértem a vizsgáló szerveket, hogy tegyék lehetővé számomra olyan munka végzését, amelynek a népi demokrácia megerősítésében, a szocializmus építésében közvetlen, gyakorlati jelentősége van

Bányai József - Százados, műszaki rajzoló, Vargha Béla első cellatársa volt. Sólyom László és társai ügyében 1950-ben szervezkedés és kémkedés büntette miatt életfogytiglanit kapott, de 1955. szeptember 2-án bizonyítékok hiányában felmentette a bíróság, ugyanakkor szolgálati titoksértés büntette miatt 2 év 6 hónapi börtönre ítélte.³⁴⁸ Érdekes megemlíteni, hogy Vargha cellatársa volt ekkor az a görög származású Konstantinidisz André is,³⁴⁹ aki később 1956. október 25-én, csatlakozva a Práter utcai felkelőkhöz, a "különleges csoport" parancsnoka lett, majd 1956. november 4-én a Kilián laktanya előtt kialakult harcban az életét vesztette.

Oszkó Gyula - 1954. február 24-én ültették Vargha Béla mellé. Oszkó 1945-ben Újpest rendőrkapitánya lett, 1946–1947-ben a vidéki főkapitányságok őrszemélyzeti felügyelője volt, 1948-tól a BM Személyzeti Osztályát vezette ezredesi rendfokozattal. 1949. januárban elbocsátották, és a Dohányipari Központba helyezték osztályvezető-helyettesnek. 1949. június 3-án letartóztatták, a Szebenyi Endre³⁵⁰ és társai ügyben a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel vádjával 1950. március 20-án 8 év kényszermunkára ítélték, amit másodfokon az év május 20-án 10 évre sulyosbitottak. 1954. júniusban szabadult, 1955. áprilisban rehabilitálták.

Rédei György - Dr. Káposztás Pálra állított fogdaügynök. 1948-tól az Országos Magyar Repülő Egyesület főtitkára volt. 1949-ben tartóztatták le, és bírói ítélet nélkül internálták. Egyes iratok szerint 1950 és 1953 augusztusa között a Rajk-ügy kapcsán internálták, de 1952 második felében fizikailag már nem volt Recskén.³⁵¹ 1957-ben rehabilitálták, ezt követően a Malévhoz került, 1960 júniusában a Malév Repülőterek Igazgatóságának vezetője lett.

Madarasi Lajost - Hansági Imre cellatársa volt. Elektrotechnikust, 1947-től határőrként szolgált. 1948-ban szervezkedésért 10 évi börtönre ítélték, 1950-ben tartóztatták le. 1950. május 27-én internálták Kistarcsára, amit megszakítottak. 1952. augusztustól 1953 első feléig

[...] Kérésem jóindulatú megértéssel fogadták. Őrizetbevétele után követő harmadik héten, még mielőtt saját ügyemben a zárójegyzőkönyv elkészült volna, kérésem teljesítették. Az ÁVH vizsgálati szerveivel párhuzamosan végzendő operatív munkával bíztak meg. Ezt a munkát végzem azóta is folyamatosan, már csaknem 5 éve. Munkámon keresztül az ÁVH-nak lehetősége volt fejlődésemet, politikai beállítottságomat, a párthoz, a rendszerhez való viszonyomat állandóan figyelemmel kísérni, szinte napról-napra ellenőrizni [...] a kapott feladatokat felelősséggel, lelkiismeretesen, legjobb tudásom szerint igyekeztem elvégezni. Munkámat úgy tekintetem, mint az általam elkövetett hibák részbeni jóvátételét.” ÁBTL 2.1. I/35-a. 6. Tökés Ottó.

³⁴⁸ ÁBTL 2.1. II/15-b. Bányai József.

³⁴⁹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/1. 346. Jelentés Vargha Béla fogdai magatartásáról, 1952. szeptember 29.

³⁵⁰ Dr. Szebenyi Endre jogász, belügyi államtitkár, 1949. június 7-én letartóztatták. A róla elnevezett per elsőrendű vádlottjaként a Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. március 20-án első, majd a Legfelsőbb Bíróság az év május 20-án másodfokon egyaránt halálra ítélte, és május 26-án kivégezték. A Legfelsőbb Bíróság 1955. október 13-án rehabilitálta.

³⁵¹ Az ÁVH gyakorlata volt, hogy a fogdahálózati munkát végzett elítélteket úgy tartották nyilván, mintha végig a büntetésül meghatározott internálótáborban vagy börtönben lennének, sőt, ha engedélyezték, hogy hozzátartozóiknak levelet írjanak, azt is az adott táboron vagy börtönön keresztül kézbesítették ki.

adott fogdahálózati jelentéseket. 1953-ban a Honvéd Hadbíróóság szabadlábra helyezte. Hansági Imrével együtt több újítási javaslatot nyújtott be a Vizsgálati Főosztályhoz a fogsága alatt.³⁵²

Somogyi Imre - Krupár Gézára állított fogdaügynök volt. 1946-an került a HM-be, ahol később az Anyagi Főcsoportfőnökség pénzügyi főcsoportfőnöke lett. 1948-ban léptették elő vezérőrnaggyá. 1950. március 29-én vették őrizetbe, majd a Súlyom-ügyben háborús bűntett, valamint a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés gyanúja miatt 1950. augusztus 10-én először halálra, majd kegyelemből életfogytig tartó börtönre ítélték. 1954. szeptember 30-án a szervezkedés vádja alól a bíróság felmentette, de háborús bűntett miatt 5 év börtönre ítélték.³⁵³ 1962-ben rehabilitálták.

Gyimesi Tivadar - Dr. Mohi Rezső cellatársa volt 1953 végétől. Színész, 1950-ben tartóztatták le, akkor a Pécsi Nemzeti Színház színésze volt. 7 évre ítélték.³⁵⁴

Dr. Pásztor Tamás - Dr. Kelemen Ferencről adott jelentéseket. Parlamenti képviselő, fordító, az FKGP Budapest II. kerületi elnöke volt. 1948-ban letartóztatták. 1949-ben életfogytiglani fegyházra ítélték. 1955-ben kegyelmet kapott.

Berecz György - 1952 végétől Dr. Márkus György cellatársa volt, előtte is több őrizetesről adott már jelentést. Kutatómérnök, 1950-ben illegális szervezkedésért 8 év börtönre ítélték.

Horváth Károly - Dr. Déry József-re adott jelentéseket 1952 végétől. Miniszteri titkár, 1950-ben internálták szolgálati visszaélés miatt. 1950 szeptemberétől végzett folyamatos ügynöki munkát.

Pálfy József - Dzsida László cellatársa volt 1953 márciusától, „pályafutása” nem nevezhető hétköznapiaknak, mégis jellemzője a korszaknak. Geológus, 1945-ben jelentkezett az újjászervezett magyar hadseregbe, ahol 1947-ig mint nevelőtiszt dolgozott. 1947 őszén főhadnagyként a Katonapolitikai Csoportfőnökség osztályvezetője lett, majd 1950-ben átkerült az ÁVH-hoz. Októberben azzal a váddal tartóztatták le, hogy tagja volt a Magyar Közösségnek, majd Kistarcsára internálták. Internálását megszakítva fogdaügynökként alkalmazta az ÁVH. 1953-ban állt a Budapesti Katonai Bíróság elé, ahol bűncselekmény hiányában felmentették. A Belügyminisztérium Személyzeti Főosztálya 1956-ban erkölcsi és anyagi rehabilitációban részesítette. Dzsida László visszaemlékezéséből kiderül az is, hogy az

³⁵² ÁBTL 3.1.9. V-110208/43. 230. Madaras Lajos kérelme, 1954. február 2.

³⁵³ HL 1967/T. 153. cs. Tájékoztató a politikai ügyekben felülvizsgált személyekről.

³⁵⁴ Szabadulását követően, 1957–1959 között az Állami Déryné Színházban lépett fel. Az 1959–60-as évadban a debreceni Csokonai Színházban szerepelt. 1960-ban a Békés Megyei Jókai Színházhoz szerződött. Közben fellépett a Nemzeti és az Állami Déryné Színházban is. 1967-től a Thália (később Arizona) Színház tagja volt.

1970-es években Pálfi a MÁFI (Magyar Állami Földtani Intézet) Középdunántúli Földtani Intézetének a vezetője volt.

Heltai György - 1950 októberétől megszakításokkal végzett fogdahálózati munkát, így többek között fogdaügynökként alkalmazták Vargha Béla és társai ügyében is. Heltai 1944-ben kapcsolódott be az ellenállási mozgalomba, 1945-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba. 1945–1948 között a Külügyminisztérium politikai osztályának a vezetője volt, majd áthelyezték az Igazságügyi Minisztériumba. 1949. augusztus 20-án letartóztatták, Pálóczy-Horváth György és társai ügyében 1950-ben első fokon, 1951. január 12-én másodfokon is 10 évre ítélték. 1954-ben szabadult, 1955-ben rehabilitálták.³⁵⁵

A felsorolásból többek között az is kitűnik, hogy az 1949-1950-es belső tisztogatások során elítélt, majd fogdahálózatként alkalmazott ügynökök nagy részét még a meghurcolt bányamérnökök előtt, 1955–1956 folyamán rehabilitálták.³⁵⁶

Ki kell térni arra is, hogy nem csak a letartóztatottakra állítottak ügynököket az ÁVH, hanem esetenként a hozzátartozók is megfigyelés alatt álltak, akiktől további információkat próbáltak szerezni többek között arról, hogy mennyit tudnak az őrizetbe vételek okáról, milyen külföldi kapcsolatokkal rendelkeznek, milyen értékek maradtak még a lakásban.³⁵⁷

5.8. Az ÁVH vizsgálati módszerei: kényszerítő eszközök alkalmazása

Novemberben az ÁVH tehát előlről kezdte a vizsgálatot, de a korábbinál sokkal szervezettebb és céltudatosabb formában.³⁵⁸

Egy 1965-ös feljegyzésben, – melyet az ÁVH Operatív Technikai Osztályának akkori beosztottja, Szák János írt – olvashatunk arról, hogy az ügyében miként működtek együtt az ÁVH egyes szervezeti egységei: a Vizsgálati- és a Hálózati Főosztály, melyek feladatait és együttműködését az Operatív Technikai Osztály fogta össze és koordinálta. Bevallásuk szerint a munkát „roppantul nehezítette az akkori politikai bizonytalanság és a gazdasági ziláltság. Gazdasági ügyekben szabotázs-jellegű tevékenység felderítésében az állambiztonsági munka szinte kilátástalanná vált.”

³⁵⁵ Heltai 1955-től a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének munkatársa lett. 1956. november 1-jétől külügyminiszter-helyettes. November végén családjával együtt Bécsbe menekült. 1957-ben részt vett a Szabad Magyarország Nemzeti Képviselete munkájában. 1958-1964-ben a brüsszeli Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet alapító igazgatója. Az intézet megszüntetése után az USA-ba költözött.

³⁵⁶ HL 1967/T. 153. d. Tájékoztató a politikai ügyekben felülvizsgált személyekről.

³⁵⁷ ÁBTL 3.1.9. V-110208/36. 373–373. Jelentés, 1953. február 4., Uo. 375–376. Jelentés, 1953. február 4.

³⁵⁸ A közvetlen erőszak alkalmazásáról lásd még: Müller 2014b.

A konkrét ügyel kapcsolatban az alábbiakról olvashatunk: „A Bánya és energiaipar területén dolgozó alosztály ekkor vitte a »Lignit« ügyet. Az anyag óriási mennyiségű volt. Az osztály itt akart »tabula rasa«-t csinálni. Az egész alosztály csak ezzel foglalkozott. Az ügyészség bíztatott. A vizsgálattól [a Vizsgálati Főosztálytól – Cs. Zs. I.] Barna Péter és 1-2 munkatársa hónapokig dolgoztak az ügy dokumentálásán.” Az ÁVH X/3 (Operatív Technikai) Osztály megbízott munkatársa is mindent megtett a vizsgálat sikeressége érdekében: „szüntelenül javaslatokkal, kombinációkkal, megoldási lehetőségekkel, ügynöki feladatok kidolgozásával, kartonozással, ügynöki információk és szakértői vélemények összehangolásával »K« anyagok elemzésével és dokumentálásával, az anyag »vizsgálatra-kész« állapotba hozásával volt elfoglalva.”³⁵⁹ A jelentés szerint még 1956-ban is folyamodtak letartóztatáshoz az ügyel kapcsolatban.³⁶⁰ Erre vonatkozóan további információt nem tartalmaz a jelentés, de feltételezhető, hogy az utalás Esztó Zoltán személyére vonatkozik. Esztót az 1956-os forradalom alatt megválasztották a Munkástanács titkárának, ezért 1956. december 30-án ismét őrizetbe vették, és a „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés” támogatásának vádjával 10 év börtönbüntetésre ítélték.

A fentebbi idézetben felmerült dr. Barna Péter személye is arra enged következtetni, hogy valóban egy, a politikai felső vezetés megrendelésére készült vizsgálati ügyről volt szó, melynek célja egy nagyobb szabású koncepciók per megrendezése volt. Barna 1950 és 1951 között előbb a Katonai Ügyészség Államvédelmi Kirendeltségének helyettes vezetője, majd 1951-től az ÁVH Vizsgálati Főosztályának jogügyi szakértője, alosztályvezető őrnagya volt. A kezébe került anyagokat minősítette, majd átvitte a Fővárosi Főügyészségre, ahol megadta a szükséges utasításokat. Dr. Avar Jenő akkori főügyész-helyettes szerint Barna 1950 és 1953 között közel 500 ügyet tett az ügyészség elé, melyeket ő maga minősített.³⁶¹

A vizsgálatban résztvevő ÁVH I/4. (Szabotázselhárító) Osztály utódjaként megszervezett II/6. (Ipariszabotázs-elhárító) Osztály 1960-ban azt írta az ún. „Lignit-ügyről”, hogy annak „valódiságát illetően abban az időszakban sem volt egyértelmű az értékelés, az 1949. és 1956. közötti időszakban elenyésző volt a szabotázs- és kártevési ügyek száma.”³⁶²

Visszatérve Vargha Béla és társai ügyének menetére, a kihallgatások során készített feljegyzésekből napi jelentéseket írtak a kihallgató tiszték, feltüntetve ezeken a kihallgatás időtartamát és az őrizetese hangulatát. Ezekből a jelentésekből készültek az úgynevezett heti

³⁵⁹ ÁBTL 3.2.9. R-8-015/5. 67. Szák János feljegyzése, 1965. október 22. Köszönöm dr. Palasik Máriának, hogy a rendelkezésemre bocsátotta az iratot.

³⁶⁰ Uo. 67–68.

³⁶¹ Révai 1991, 74–75.

³⁶² ÁBTL 1.6. 18. d. 11. sz. irat. 10. A II/6. osztály összefoglaló jelentése, 1960. október 11.

összefoglalók, amelyeket kiegészítettek az őrizetesek fogdai magatartásáról szintén napi rendszerességgel készített ügynöki jelentésekkel. A 13 gyanúsított ügyével foglalkozó, szinte hiánytalanul megmaradt jelentéseken keresztül gyakorlatilag naponta követhetjük a fogva tartott, testileg-lelkileg nyomorgatott és az állambiztonsági szervek törvénytelen módszereinek teljesen kiszolgáltatott szakember sorsát. Az ügyel kapcsolatban napi jelentéseket egészen 1953. július 20-áig készített a Vizsgálati Főosztály.³⁶³

A vizsgálat elsődleges célja – tényleges bizonyítékok hiányában – gyakorlatilag az egész ügyet tekintve a „beismertetés” elérése volt: éjjel-nappal tartó kihallgatások, lelki és testi megtörések, félrevezetések, ígéretések, „kedvezmények” adása, fenyegetések, büntudat keltése stb. A vizsgálati naplók, a heti összefoglalók, a napi jelentésekből kiderül, hogy a terhelteket az első hónapokban átlag napi rendszerességgel 8–10 órán keresztül hallgatták ki, de a „makacsabb” őrizetéseket esetenként 16 órán keresztül is faggatta a Vizsgálati Osztály kihallgató tisztje. Naponta kétszer, reggel és a délutáni órákban, estébe átnyúlóan folytak a kihallgatások a hét minden napján. A vasárnapi nap volt az egyetlen kivétel, akkor nem hallgattak ki senkit. A lentebb közölt táblázatból az is kiderül, hogy sem december 24-én, sem december 31-én nem tartott szünetet a Vizsgálati Főosztály, csak karácsony másnapján és újév első napján hagyott pihenőt az őrizeteseknek.³⁶⁴

³⁶³ ÁBTL 3.1.9. V-110208/7. 132. A Vizsgálati Főosztály jelentése, 1953. július 20. Természetesen azután is történtek kihallgatások, de ezekről vizsgálati napló márt nem készült.

³⁶⁴ ÁBTL 3.1.9. V-110208/2–3. kötetekből készült összesítés.

Név									
Kihallgatási idő (óra)									
1952. december – január	Vargha Béla	Vitalis Sándor	Déry József	Káposztás Pál	Krupár Géza	Hansági Imre	Mohi Rezső	Kelemen Ferenc	Márkus György
8	10.15	11.30	– ³⁶⁵	8	8.30	3	4	7.15	8
9	10.05	7	5.30	9.30	8	4.15	6	3.45	7
10	8.30	5	7.40	6.30	8	8	6.40	7	5
11	10.20	10	5.30	9	7	4	7	6	7.30
12	7.05	16	4.10	7.30	6	5.30	6.30	6	4
13	5	8	8.40	4	7	8	7	7	8
14	VASÁRNAP								
15	9.15	9	8.10	11.30	8.30	9	6	2	9
16	8	11	6.10	8.50	8	5.30	7	– ³⁶⁶	8
17	9.20	10	16.30	8	7.40	9.30	7	–	7
18	8.35	7.30	6	5.50	6.30	8.30	6.30	–	8
19	8.10	9.35	8.30	8	8.40	8.30	8.45	–	8.30
20	5	8.45	6	5	8.30	8	7	–	6
21	VASÁRNAP								
22	9.40	9	9	9	8.30	4	7.30	–	9.30
23	6.10	14.25	7	7.45	9.15	9	7	–	7
24	9.45	7	8.40	4	8.10	7	7.30	–	8.30
25	KARÁCSONY ELSŐ NAPJA								
26	11.15	14.30	12	14.30	15.05	14	10.30	–	15
27	7.50	9.20	10.30	9.20	7	8	7.30	–	7
28	VASÁRNAP								
29	9.30	8.10	9.40	8	8.50	7	8	–	9
30	8.30	9.40	6	7.30	8	8	7.30	–	3
31	8.40	13	8	8	8	8	4.30	–	6.30
1	ÚJÉV ELSŐ NAPJA								
2	3	3.20	4	5	4	6	4	–	2
3	9.50	7.20	8.30	6	8.30	8.30	9	3	2
4	VASÁRNAP								

³⁶⁵ A jelentés szerint nem hallgatták ki, hanem a cellájában irratták.

³⁶⁶ Kelemen Ferencet inentől kezdve 1953. január 3-ig orvosi javaslatra nem hallgatták ki, csak esetenként beszélgettek vele a cellájában.

Ezekből a naponta készült jelentésekből vasárnaponként heti összefoglalót készített a Vizsgálati Főosztály, kivonatolva a héten készített feljegyzéseket és feltüntetve rajta az összeadott kihallgatási időt:

	Név								
	Kihallgatási idő (óra)								
1952. december – január	Vargha Béla	Vitalis Sándor	Déry József	Káposztás Pál	Krupár Géza	Hansági Imre	Mohi Rezső	Kelemen Ferenc	Márkus György
december 8– december 14.	64	66.30	39.30	55.30	52.45	40.40	43.10	39	48.30
december 15– december 20.	44.20	50.50	41	39.40	44.50	45.20	39.45	–	41.30
december 21– december 27.	45.25	54.45	48.40	45.05	47.40	52	36.30	–	48
december 28– január 3.	44.35	39.10	33.10	36	36.20	36	32	3	19.30

Az első kihallgatásokat követően egyik őrizetesnél sem vettek fel jegyzőkönyvet az államvédelmi tisztek, helyette úgynevezett feljegyzéseket készítettek. A kihallgatók tehát semmit nem bíztak a véletlenre: mivel a kikényszerített vallomásokkal az erőszakos eszközök alkalmazása ellenére sem voltak megelégedve, az előadók lediktálták a kérdéseket és a válaszokat, amelyet „beismerő vallomás” formájába öntve a következő kihallgatásra magukkal vittek az őrizetesek. Káposztás Pálról készült egyik fogdajelentésben a következőt olvashatjuk: „...tökéletesen tisztában van azzal, hogy neki nem lehet más választása, minthogy mindent leír, amit az előadó diktál, mert hiába kezdi meg a feltett kérdésre a maga véleményét megírni, azt nem engedik befejezni és azokkal a szavakkal kell végeredményben vallania, ami csak ellene szól és nem mellette.”³⁶⁷ Krupár Géza fogdahálózati jelentésében is hasonlóak állnak: „...a százados eleinte diktálta a vallomásokat. Persze csak valótlanág került bele. Ezeket a vallomásokat megmutatták a többi társamnak, akik ennek hatása tettek vallomást, mert nem tehettek másként.”³⁶⁸ Déry Józsefről készült fogdahálózati jelentésben ezt olvashatjuk: „az előadó nem volt [...] megelégedve, míg végül is h az említett kérdésekre

³⁶⁷ ÁBTL 3.1.9. V-110208/9. 250. 202/1. jelentése Káposztás Pál fogdai magatartásáról, 1952. szeptember 17.

³⁶⁸ ÁBTL 3.1.9. V-110208/13. 278. Jelentés Krupár Géza fogdai magatartásáról, 1953. január 2.

a választ azzal, hogy a cellában írja meg az erre vonatkozó vallomását”.³⁶⁹ Azonban olyan is előfordult, hogy még feljegyzést sem tudott készíteni a vizsgálótiszt, mint Márkus György esetében: „Jelentem, hogy az őrizetes konok tagadása miatt feljegyzést felvenni nem tudtam.”³⁷⁰

A főként éjszakai kihallgatások után nappal nem engedélyezték az alvást, de az esetleges éjszakai „pihenőt” is úgynevezett önvallomások írásával kellett töltenie a gyanúsítottnak. A kihallgatások során egyenesen, mozdulatlanul kellett állniuk, de a cellában sem hagyták őket pihenni: a cella kémlelőnyílásával szemben kellett ülniük ágyukon, és egyáltalán nem feküdhetek le. Ehhez úgynevezett fekvési engedély kellett, melyet a kihallgató tiszt adhatott meg, például orvosi javaslatra.

A kényszerítő eszközök alkalmazása nem a kihallgató túlkapásai voltak, hiszen a kihallgatásról mindig be kellett számolni. A kihallgató ÁVH-s tisztek olyan utasításokat adtak a fogdaparancsnokoknak az őrizeteseikkel kapcsolatban, mint: „Kérem Déry József őrizettest – további intézkedésig – minden éjjel cellájában íratni.”,³⁷¹ „Kérem Mohi Rezső őrizettestől a további utasításig az ebédadagját megvonni és cellájában állítani.”,³⁷² „Engedélyezem, hogy Heinrich Henrik őrizetes a cellájában naponta (nappal is) 2 órát aludjon a további utasításig.”,³⁷³ „Kérem Déry József őrizetes részére egy drb. pokróc kiadását engedélyezni.”³⁷⁴ Rendszeresen szabtak ki büntetésül háromnapos sötétzárkát, s állandósult a már említett szabály, hogy „az örök utasítása szerint csak a priccs végén szabad ülni, szemben a figyelőnyílással, attól mintegy 2 méterre”.³⁷⁵ A sötétzárka önmagában sok esetben nem volt elég fenyegetés az ÁVH-s vizsgálótisztek szerint: „Az első nap után, illetve az első éjszaka azonban a széket is kivették a sötétzárkából, s attól kezdve legnagyobbbrészt állnia kellett, mégpedig vigyázz állásban anélkül, hogy a falhoz támaszkodhatott volna. A széket csak olykor kaphatta vissza két-három órára, úgy hogy [sic!] valósággal megváltásként várta kihallgatásait, amelyeken legalább leülhetett és világosságban volt. A második nap után látta, hogy előadója a legkomolyabban veszi a büntetés szigorú végrehajtását és nemcsak látszatbüntetésről van szó. Ekkor – állítása szerint – már 36 órát állt egyfolytában.”³⁷⁶ – jelentette a Kelemen Ferenc mellé ültetett fogdaügynök.

³⁶⁹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/19. 293. Jelentés Déry József fogdai magatartásáról, 1952. november 9.

³⁷⁰ ÁBTL 3.1.9. V-110208/36. 170. Bácsi Lajos áv. alhadnagy jelentése, 1952. december 9.

³⁷¹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/18. 147. Szolgálati jegy, 1952. október 10.

³⁷² ÁBTL 3.1.9. V-110208/28. 229. Szolgálati jegy, 1952. december 7.

³⁷³ ÁBTL 3.1.9. V-110208/35. 135. Szolgálati jegy, 1953. április 18.

³⁷⁴ ÁBTL 3.1.9. V-110208/19. 182. Szolgálati jegy, 1952. október 14.

³⁷⁵ ÁBTL 3.1.9. V-110208/35. II. Jelentés Schmidt Sándor fogdai magatartásáról, 1953. március 6.

³⁷⁶ ÁBTL 3.1.9. V-110208/38. 275. Jelentés Kelemen Ferenc fogdai magatartásáról, 1952. december 14.

A fizikai és pszichikai terror mellett az emberi szervezet biológiai ritmusát is felborították, elsősorban azzal, hogy több napig nem hagyták aludni a letartóztatottakat. Dzsida László később erről a következőket írja:

„Bevitelem napjától, 1953. március 5-től április 30-ig összesen csak 8 napot alhattam, éspedig minden vasárnapról hétfőre virradó éjszaka. A többi 48 napon keresztül hatszor 24 órás ciklusokban virrasztanom kellett, illetve éjszakánként kihallgattak, nappal cellámban ülhettem vagy járhattam. Ha ülés közben a szemem lecsukódott, vödör vizet öntöttek rám [...] Az alvás nélküli első 5-6, esetleg 8-10 napot egy helyben, állva kellett tölteni, a szerint, kinek meddig bírta a szíve, amit ilyenkor többször vizsgált alagsori rendelőjében a testület névtelen néma orvosa. A szervezet igénybevételét a boka, a lábszárak vízzel való megtelése is mutatta, többek lábáról a csizmát késsel kellett lehámozni [...] A kifáradás először hallucinációkban mutatkozott meg. A priccs deszkáin, a cellaajtón, a börtönemeleteket elválasztó drótrácsokon figurákat, képsorokat láttam, szavakat is hallottam. A múlt és jelen, a valóság és képzelet kezdett összemosódni, kusza lett. Néha a fal mellett állva, sőt elővezetés közben járva, másodpercekig aludtam, álmodtam is. Máskor víziószerűen kivégzéseket éltem át. A hullaszállító wipponok motorját felbőgették, a bitón függő tetemekre reflektor világított, szájuk tenyérszerű flastrommal volt leragasztva. Hogy ez a kép valóban csak vízió volt-e elmondás alapján, vagy elrettentésül kivevényelve valóban láttam egyet az üzemi méretű kivégzések közül, ez mindmáig nem egészen tiszta előttem.”³⁷⁷

Az ÁVH által alkalmazott módszerek közé tartozott az is, hogy hetekig nem hallgatták ki az őrizeteseket, és fogdaügynököt sem ültettek melléjük. Káposztást Pált szinte egész októberben nem vitték kihallgatásra, majd október közepétől november végéig egyedül hagyták a cellában: „Maga Káposztás beszélt arról, hogy amikor 5 hétig egyedül volt, hogyan nevelte rá magát arra, hogy ne gondoljon a külső világra, csak a pillanatnyi helyzettel törődjön, csak a fogház eseményei foglalkoztathassák gondolatait. Magára erőszakolta, hogy érzéketlen legyen kihallgatása eseményeivel szemben. Az adott körülmények között a legelviselhetőbb állapotot igyekezett a maga részére megteremtetni. Miután fizikai nélkülözései (fekhely, éhezés) megszűntek, arra törekedett, hogy hangulatában kihallgatásai ne befolyásolják. »Az egyik fülembe, a másikon ki« [...] Káposztásnak egyetlen terve van: mielőbb véget vetni a kihallgatásoknak, amennyiben ez rajta múlik. [...] Minden, amit csak a józan ész határáig lehet elismer és aláír [sic!].”³⁷⁸

³⁷⁷ Dzsida László visszaemlékezése, kézirat.

³⁷⁸ ÁBTL 3.1.9. V-110208/10. 302–308. Jelentés Káposztás Pál fogdai magatartásáról, 1952. december 23.

A kihallgatási tervek tudatos koncepcióval épültek fel, meghatározva a kihallgató tiszt magatartását, valamint az őrizeteseknek szánt engedményeket. Itt olyan „kedvezményekre” kell gondolnunk, mint a kéz megmozdítása vagy „kezeivel mutogathat”, az ülve történő kihallgatás, – de „hazugság vagy tagadás esetén állva hallgatom ki”. Ún. szolgálati jegyeken olvashatjuk a vizsgálatot végző alosztály olyan „engedményeit”, mint az alvás engedélyezése a kihallgatások után, „őrizetes részére cellájában egy alkalommal írást engedélyezni”, esetleg az, hogy kaphat egy fényképet a feleségéről, gyermekeiről. A már amúgy is megtört őrizetéseket gyakorlatilag két véglet között hagyta őrlődni az ÁVH. Vagy kedvezmények engedélyezésével hitegette, vagy fenyegetésekkel, megvonásokkal büntette. A kényszerítő eszközök alkalmazása, így a testi fenytések, verések, a lelki ráhatás, családtagokkal történő zsarolás egyértelműen kimutatható az iratokban.³⁷⁹ Koruknál fogva a letartóztatottak többsége rendszeresen szedett valamilyen gyógyszerkészítményt, az őrizetesek rendszeres orvosi ellenőrzés alatt álltak: „Állandóan küzd az álmoság ellen, szinte minden alkalommal megkísérli az idegcsillapítót nem bevenni, ezt a szándékát azonban az örök ébersége megghiúsítja”,³⁸⁰ „...elkeseredett és ideges hangulata mellett egészségileg sincs jól. Három hét óta naponta 8-10 drb. különböző gyógyszertablettát szed. A sok orvosság fáradttá, elfásulttá teszi és szervezetét is legyengíti.” Ehhez a jelentéshez az alábbi megjegyzést fűzte a vizsgáló tiszt: „Intézkedni kell, nehogy megmérgezze, nehogy legyengítse magát. Ne adják, csak a szükséges mennyiséget.”³⁸¹ Több jelentésben is olvasható az, hogy rendszeresen sevenal tablettát adtak egy-egy letartóztatott szakembernek, amelyet egyébként bizonyos epilepsziás tünetek kezelésére alkalmaznak ma is, nyugtató, álmosító hatású. Az is valószínű, hogy maga az ÁVH is számolt az elhúzódo vizsgálat lehetőségével, melynek a végére, konkrétan az esetleges bírósági tárgyalásra szerették volna megőrizni a letartóztatottak egészségét. Az őrizetesek megromlott egészségi állapota természetesen nem akadályozta meg a vizsgálótiszteket abban, – ahogy azt majd olvasható lesz Schmidt Sándor esetében – hogy a hosszabb orvosi kivizsgálásra vagy kezelésre, a Mosonyi utcai rabkórházba átszállított szakemberek után menjenek, és ott folytassák a kihallgatásukat.³⁸²

A cigaretta- és alvásmegvonás mellett sokszor ételmegvonással is büntették a fogva tartott szakembereket, sőt volt olyan, akinek a műfogsorát több mint két hétre elvették.

³⁷⁹ „Rettenetesen megkínózták éjszakai kihallgatásán. Megrugdosták és leköpdösték. Nagykabátját elvették tőle, és arra kényszerítették, hogy nyitott ablak mellett feszes vigyázban állja végig az egész kihallgatást. Nem törődtek azzal, hogy magas láza van. Ha eddig tudta is, hogy »ezek mennyire aljasok« azt mégsem gondolta, hogy ennyire mentesek legyenek minden emberi érzéstől. Ezek talán nem is emberek, hanem csak két lábón járó gépek.” ÁBTL 3.1.9. V-110208/32. 318. Jelentés Dzsida László fogdai magatartásáról, 1953. április 23.

³⁸⁰ ÁBTL 3.1.9. V-110208/36. 179. Jelentés Márkus György fogdai magatartásáról, 1952. december 11.

³⁸¹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/17. 227. Jelentés Vitális Sándor fogdai magatartásáról, 1953. március 6.

³⁸² ÁBTL 3.1.9. V-110208/35. 346. Zsidi Gyula államvédelmi ezredes engedélye, 1953. március 30.

A letartóztatott szakemberek megfélemlítésének hatásos és gyakori módszere volt továbbá az egymással történő szembesítések sajátos megrendezése. Dzsida László a következőket írja erről:

„Engem nem sokkal letartóztatásom után úgy szembesítettek, hogy egy terembe vezettek, amelyben már ott volt őrizetes társam, Hansági Imre, de mögöttem, arccal a hátam felé, vagyis az aktus közben láthatatlanul. Egy nyomozó kérdéseire tompa, elváltozott hangon igenlő válaszokat adott és egyes, engem elmarasztaló mondatokat felmondásszerűen megismételt. [...] A szembesítésnek nevezett aktusról jegyzőkönyv nem készült [ezekről is csak úgynevezett feljegyzéseket készítettek – Cs. Zs. I.]. Amikor kifelé menet hirtelen hátrafordultam, és megpillantottam Hanságit, tudtam, a jelenet demonstráció. Bemutatása annak, mivé képesek eltorzítani a testet, a szellemet pár hónap alatt a Gyorskocsi utcában.”³⁸³ Szembesítést alkalmaztak abban az esetben is, ha az egyik szakembert már „megtörték” és vallomása alapján akarták „beismerésre” bírni a még „tagadásban lévő” másik őrizetest. Ez is előre megírt forgatókönyv szerint zajlott, melyben pontosan meghatározták a témát, kérdéseket és a már „beismerésben lévő” őrizetes válaszait is.³⁸⁴

5. 9. Találkozások Péter Gáborral

A fogdahálózati jelentésekben több helyen olvashatunk arról, hogy a fogva tartott szakemberek sorsukat elsősorban Papp Simonéhoz, a MAORT-perben letartóztatott geológuséhoz hasonlították.³⁸⁵ Ezt tovább erősítve az ÁVH kedvezményként később megengedte, sőt feladatként is adta a letartóztatottaknak, hogy szakmai tudásukat a cellában is hasznosítsák, és tanulmányokat írjanak, újabb technológiákat dolgozzanak ki, és abban a hitükben sem cáfolták őket, hogy szabadulásuk után folytathatják munkájukat.

A nyomozást, a bizonyítékok további felkutatását a Szabotázselhárító Osztállyal a „hálózati elvtársakkal” közösen végezték. Az elért eredményekről folyamatosan tájékoztatták Péter Gábort és a vizsgálatba belevont szovjet tanácsadókat is: „Minden őrizetes kihallgatásáról minden nap feljegyzést kell készíteni 3 fehér és megfelelő számú barna példányokban, hogy állandóan figyelemmel tudjuk kísérni a kihallgatások menetét és

³⁸³ Dzsida László visszaemlékezése, kézirat.

³⁸⁴ ÁBTL 3.1.9. V-110208/7. 136–139. Déry József és Vargha Béla szembesítési terve, 1953. július 23.

³⁸⁵ Papp Simon önéletírásában említést tesz a kőbányai Gyűjtőfogházban – „Kisszállóban” – működtetett úgynevezett „mérnöki irodáról”. Ennek tagjai a hazai tudományos és műszaki élet azon kiválóságai voltak, akiket különféle koncepciók perében ítélték el, majd dolgoztattak a fogházban. Voltak itt a Standard-perben, a Rajk-ügyben és egyéb gazdasági, politikai perekben elítélt szakemberek, de találkozhatunk a tárgyalat ügyben 1954-től itt fogva tartott Vargha Béla nevével is. Az „iroda” gyakorlatilag külön részlegként működött a fogházban, külön parancsnokokkal, „tagjai” a KÖMI (Közérdekű Munkálatok Igazgatósága) részére dolgoztak, végeztek rabmunkát. Papp Simon 2000, 239–242.

eredményét. (Egy fehérét kérek [írta Juhász László ezredes – Cs. Zs. I.] felfelé való továbbításra [Péter Gábor altábornagy részére – Cs. Zs. I.], fontosabb dolgokról kettőt; egyet saját használatra, egy barnát pedig a T. elvtárs [a szovjet Tanácsadó elvtárs – Cs. Zs. I.] részére.)³⁸⁶

A vizsgálati anyagból, valamint a fogdahálózati jelentésekből is egyértelműen kiderül, hogy 1952 novemberétől – vagyis amikor a bizonyítékok hiánya miatt Rákosi utasítására az ÁVH újra kezdte a vizsgálatot és további letartóztatásokat hajtott végre – Péter Gábor személyesen felügyelte a nyomozást, részt vett a kihallgatásokon is, és folyamatosan tájékoztatta Gerő Ernőt az ügyben elért eredményekről. Az iratok szerint 1952. december 5. és 6. között hallgatta ki személyesen az őrizeteseket. Jelenléte az ÁVH által nyújtott „kedvezménynek” tünt a letartóztatottak számára, de egyben a félrevezetések egyike volt, hiszen a hatóság vezetője ilyenkor állapotukról, ellátásukról kérdezte az őrizeteseket, és beismerő vallomás esetén kilátásba helyezte szakmai munkájuk folytatását. A „szigorú” kihallgató tiszt és a „barátságos” altábornagy ellentéte azt a reményt keltette, hogy ügyükkel a felső vezetés foglalkozik, szívéen viseli a sorsukat, így hamarosan kiderülhet az igazság. Kelemen Ferenc fogdai magatartásáról készített jelentés így számol be a Péter Gáborral való találkozásról:

„Egy kisebb szobába való néhány perces várakozás után előadója bevezette Kelemen egy pompásan berendezett nagyobb terembe. Az íróasztalnál középmagas, sötéthajú, nyírottbajszú, sötét polgári ruhát viselő férfi ült, a közelében lévő fotelekben pedig három, ugyancsak polgári ruhás férfi üldögélt. Kelemen megfigyelte, hogy az íróasztalon számtalan telefonkészülék és különleges alakú, hosszúkás formájú doboz van elhelyezve, amelyen két tárcsa és több sor fehér gomb volt. Az íróasztalnál ülő férfit előadója Altábornagy úrnak szólította, amiből Kelemen rögtön megállapította, hogy Péter Gábor altábornagy úr előtt áll. »Én már beszéltem egy pár nagy emberrel életemben« – mesélte Kelemen –, »de mondhatom, ilyen lámpalázam még nem volt. Ekkor jöttem rá végérvényesen arra, hogy ez egy nagyon komoly ügy lehet, s nekem is valami nagyon fontos szerepet tulajdonítanak, hiszen az Államvédelmi [Hatóság] vezetője, aki ma körülbelül a legnagyobb hatalmasság az országban, nem foglalkozhatna saját maga vele. Rám egyénileg nagyon jó benyomást tett. Nagyon nyugodtan, csendesesen, de annál határozottabban beszélt. Érezni lehetett a hangján, hogy neki nincs szüksége arra, hogy kiabáljon, hozzá van szokva ahhoz, hogy amit a legcsendesebben mond, az is úgy megy, mint a karikacsapás. [...] kijelentette az altábornagy, térjek észre, mert

³⁸⁶ ÁBTL 3.1.9. V-110208/2. 84–86. Feljegyzés, 1952. november 26.

ha ők akarják, én azt is beismerem, hogy tegnap este Churchilllel sétáltam a Margit-hídon.«³⁸⁷

Így történt a már korábban említett Vitális Sándor esetében is, aki december 3-ai letartóztatását követően már a második kihallgatásán találkozott Péter Gáborral, de a hangnem itt egészen más volt: „...az Altábornagy a második kihallgatáson kifogásolta a kérdésekre adott válaszaimat. Az a kemény hangnem azonban, amellyel ezt tudomásomra hozta, meglepett. Nagyon szigorú figyelmeztetésben részesített. Szó volt családom sorsáról is. Nyíltan megmondták, hogy életem, családom sorsa, az itteni bánásmód attól függ, mennyire teszek eleget kívánságaiknak, azaz vallomásaim mennyire szolgálják azt a célt, amelyet ők letartóztatásommal maguk elé tűztek.»³⁸⁸

5.10. Újabb letartóztatások

További két hónapos vizsgálatot követően majdnem lezárulni látszott az ügy. 1953. február 6-án a Vizsgálati Főosztály akkori vezetője, Zsidi Gyula áv. ezredes javaslatot tett a befejezésre, és a kilenc őrizetes átadásra ügyészségnek. Jelentését a következőkkel zárta: „Javasoljuk bírósági ítélet után a bányamérnököket megfelelő feladatokkal ellátni, mert jól képzett szakemberek.”³⁸⁹ A politikai vezetés feltehetőleg azonban ismét további vizsgálatokra adott utasítást, mert 1953. március 3-án újabb letartóztatásokra került sor. Ekkor vitték el otthonából dr. Schmidt Sándor bányamérnököt, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. egykori vezetőjét, Dzsida László bányamérnököt, a Földalatti Vasútépítő Vállalat helyettes osztályvezetőjét, valamint Heinrich Henrik bányamérnököt.

Dr. Schmidt Sándor bányamérnök 1892-ben született Felsőbányán. 1904-ben szerzett mérnöki oklevelet Selmecbányán. 1905-ben került Dorogra, 1911-től 28 éven át volt a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. dorogi igazgatója. Igazgatósága alatt újra Dorog lett a szénmedence központja. A szénbányászat fejlesztésére 1915-ben benyújtott terve tartalmazta a munkásság, a tiszti és mérnöki állomány elhelyezésének megoldását is, a bányászokat és a tisztviselőket centralizáltan, a központi fekvésű, jó közlekedési kapcsolatokkal rendelkező Dorogon kívánta letelepíteni. Elképzeléseinek megfelelően 1916-ben egyszerre kezdték meg a Tisztviselőtelep és az Újkolónia építését. 1919-ben nagyközségé vált a település, lakossága Schmidt igazgatósága alatt 2 000-ről 8 000 főre növekedett. A korábbi vizenyős völgyet munkástelepek foglalták el a vasút mentén, felépült a legtöbb mai közintézmény. A

³⁸⁷ ÁBTL 3.1.9. V-110208/38. 223. Jelentés Kelemen Ferenc fogdai magatartásáról, 1952. december 6.

³⁸⁸ ÁBTL 3.1.9. V-110208/16. 97. Jelentés Vitális Sándor fogdai magatartásáról, 1952. december 5. Vitálist ezt követően másnap is Péter Gábor hallgatta ki.

³⁸⁹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/3. 243–246. Javaslat a vizsgálat befejezésére, 1953. február 6.

Tanácsköztársaság idején a dorogi bányászok bujtatták Szamuely Tibor különítményesei elől.³⁹⁰ 1938-ban Budapestre került, ahol a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. vezérigazgató-helyettese lett. 1945 után szakértőként vett részt a Gellért-hegyi földalatti víztározó építésénél.

Schmidt Sándor neve gyakorlatilag már a vizsgálat elején felvetődött, először mint a Salgó Rt. felső vezetésének egyik tagja, később Chorin személyének bevonásával, mint annak közeli munkatársa és barátja, majd jött a „szénmegtakarítás” vádja, aminek alapjául az szolgált, hogy a hároméves terv elkészítésekor Vargha Béla – Káposztás nem hivatalos beleegyezésével – Schmidt Sándor szakvéleményét kérte ki a dorogi karsztvíz problémával kapcsolatban.³⁹¹

Schmidt elleni felhozott másik vádpont egy 1943-as bányaszerencsétlenség volt, melynek közvetlen felelőseként akarta beállítani az ÁVH vizsgálata. 1943-ban a csolnoki XII-es akna tervszerű elárasztása során a víz a IX-es aknába is betört melynek következtében 9 ember meghalt. Maradványaikat csak 1952-ben tudták felszínre hozni. A vád szerint mindez Schmidt hanyagsága miatt történt, s „mint közönséges gyilkost”, ennek a bányaszerencsétlenségnek a felelőseként akarták megtörni, holott Schmidt ekkor már Budapesten dolgozott. Keszthelyi áv. hadnagy Schmidt első kihallgatásának tervére az alábbiakat írta kézzel: „Vallásos, képmutató! Mint közönséges gyilkost fogjuk leleplezni (9 bányász!), s ha ezzel összetörjük, rátérünk a többi kérdésekre is.”³⁹²

Schmidt Sándor esetében a vizsgálat elsősorban elkötelezett vallásosságát hangsúlyozta ki, mely „nyilvánvalóan” szintén felhasználta ellene, kihegyezve erre ellenséges beállítottságát. Ráadásul, a gyakorló katolikus Schmidt aktív tagja volt az Actio Catholicának, mint az esztergomi szervezet szociális és karitatív szakosztályának elnöke, illetve az országos szociális és karitatív szakosztálynak tagja. Mindezek mellett a keresztényszocialista mozgalomnak is aktív támogatója volt.³⁹³ Mind a második világháború előtti, mind alatti, mind pedig utáni tevékenységéért egyaránt vádolták a vizsgálat során. A háború előtti bűnéül rótták fel, hogy „Dorogon létrehozott egy klerikális alapon működő munkásegyletet”, aktív klerikális tevékenységet fejtett ki, hogy tagja volt az AC-nek, hogy Csernoch és Serédi hercegprímásokkal³⁹⁴ baráti kapcsolatot ápolt.³⁹⁵ A pápától megkapta a

³⁹⁰ Marek 2013, 14.

³⁹¹ 3.1.9. V-110208/35. II. 243–244. Javaslat dr. Schmidt Sándor őrizetbevételére, 1952. december 28. Erre csak 1953. március 3-án került sor.

³⁹² ÁBTL V-110208/35. II. 35. Schmidt Sándor 1. kihallgatása, 1953. március 3.

³⁹³ Marek 2013, 11–12.

³⁹⁴ Ti. Csernoch János esztergomi érsek, bíboros-hercegprímás és utódja, Serédi Jusztinián egyházjogász, érsek, bíboros, hercegprímás.

³⁹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-110208/35. II. 243–244. Javaslat dr. Schmidt Sándor őrizetbevételére, 1952. december 28.

Szent Gergely-rend lovagkeresztjét, kormányfőtanácsos volt, 1939-től pedig a felsőház tagja.³⁹⁶

Dzsida László bányamérnök, Dzsida Jenő erdélyi költő unokatestvére, 1916-ban született Petrozsényben. 1943–44-ben a Magyar Kül- és Belforgalmi Rt. bányagép-eladási osztályának volt a vezetője, 1945-ben Salgótarjában „bányabénítás” gyanújával letartóztatták, de a népbíróság felmentette. 1946-ban a borsodi szénmedencében lévő Barossakna üzemvezetője volt, majd 1948-ban a Mátravidéki Erőmű és Bányaépítési Rt. (MEBÉRT) helyettes vezérigazgatója lett. 1950-ben, mint a Petőfi-bánya vezetőjét „szabotázs” gyanújával letartóztatta az ÁVH, ugyanis 1950. közepén a bányában 90 méteres fronthomok beszakadás történt. Három hét múlva azonban elengedték. 1950-től 1953. márciusi letartóztatásáig a Földalatti Vasútépítő Vállalat helyettes osztályvezetője volt. Dzsida letartóztatása a Petőfi-bánya miatt történt, hiszen a vizsgálat egyik célja a bánya indokolatlan újranyitásának bizonyítása volt. Továbbá felrótták neki, hogy megszegte az 1950-es vizsgálata során aláírt papírt, mely szerint a kihallgatásának körülményeiről nem beszél senkinek.

Heinrich Henrik bányamérnök 1889-ben született Ausztriába (Windisch-Feistritz). Selmecbányán szerzett bányamérnöki diplomát, majd a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. szolgálatába lépett, és 37 évig dolgozott a vállalat bányáinál (Salgótarján, Nyitrabánya, Nagybátony, Tokod). 1934–1937 között Csetényből irányította a dudari szénmedence kutatási munkáit, 1939-től 1945. május 9-ig Várpalotán volt bányagazgató. Meghatározó szerepe volt a dudari szénmező feltárásában, a bányászat előkészítésében, a Zirc és Dudar közötti vasútvonal megindításában. Várpalotán a frontfejtések kialakításával döntő szerepet játszott a szénbányák termelésének jelentős növekedésében. 1953. március 3-án tartóztatta le az ÁVH Vargha Béla ügyében.³⁹⁷ Heinrich az első őrizetbe vételeket követően megpróbált közbenjárni Mohi Rezső és Krupár Géza érdekében is: Mohi családjának gyűjtést szervezett, melynek során 1000 forintot adtak Mohi feleségének, Krupár Géza ügyében pedig Kummer Ferencsel együtt próbáltak Vas Zoltánnál közbenjárni a kiszabadítása érdekében, mondván, Krupár a „bányaiparban nélkülözhetetlen”.³⁹⁸

Péter Gábor és társai letartóztatását követően az MDP KV Titkársága 1953. februári ülésén javaslatot tett az ÁVH Kollégiuma (az ÁVH vezetőjének közvetlenül alárendelt konzultatív testület) új tagjaira vonatkozóan. Ennek értelmében Piros László államvédelmi vezérőrnagy lett az ÁVH megbízott vezetője, és Zsidi Gyula államvédelmi ezredes vette át a

³⁹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-110208/35. 286. Feljegyzés dr. Schmidt Sándor vallomásáról, 1953. március 7.

³⁹⁷ Lásd még: Schuller–Szádeczky 2006, 33.

³⁹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-110208/35. 41–42. Feljegyzés Heinrich Henrik vallomásáról, 1953. március 4.

Vizsgálati Főosztály irányítását. 1953. március 19-én Piros László államvédelmi vezérőrnagy utasítást adott a Szabotázselhárító Osztály részére, hogy terjesszék ki a vizsgálatot a Tatabányán dolgozó vagy dolgozott bányamérnökökre is, „az ott lévő kártevő személyek leleplezése céljából”.³⁹⁹ Az utasítást követően történtek ugyan letartóztatások, de a vizsgálatot nem terjesztették ki, az őrizetbe vett szakembereket végül „csak” tanúként hallgatták meg az ügyben, majd később a bírósági tárgyaláson. Az, hogy az ekkor letartóztatott szakemberek végül miért nem kerültek bele a vádiratba, magyarázható egyrészt a politikai enyhüléssel, hiszen ez befolyásolta az egész vizsgálatot is.⁴⁰⁰ Másrészt feltételezhető az is, hogy zsarolással egyfajta alkura kényszerítették őket, amely szerint tanúvallomásaikkal „kiválthatták” elítélésüket. Ráadásul a bányamérnökök elleni vizsgálattal gyakorlatilag egy időben egy másik nagyszabású kirakatper-sorozatra is „készült” a politikai vezetés és az ÁVH. A tisztogatás megalapozása visszanyúlik egészen az 1949-es Standard per vizsgálatáig, amikor is a vádlottaktól (ti. Sanders és Vogeler) összeszedet vallomások alapján igen terjedelmes anyagot állítottak össze a dr. Benedek Lászlóra, valamint „cionista” kapcsolattal rendelkező Vas Zoltánra és Szirmai Istvánra is. (Vast végül csak leváltották és 1953 februárjában megbízták a *Komlói Szénbányászati Tröszt* vezetésével.) Végül 1952 őszén kezdődtek meg szovjet mintára annak a zsidóellenes tisztogatási akciónak az előkészületei, amely lefejezte az ÁVH korábbi vezetését (kezdve az 1953. január 3-án letartóztatott Péter Gáborral, továbbá több zsidó származású ÁVH-s tiszttel), börtönbe csukatta a magyar zsidó közösség vezetőit. Ekkor tartóztatták le a debreceni hitközség elnökét, Csengeri Leót is, aki történetesen a bányamérnökper kapcsán fogva tartott Dzsida László cellatársa lett 1954 elején. Azonban a tervezett *monstre cionista* pernek is az lett a sorsa, mint a bányamérnökök elleni vizsgálatnak: a Sztálin halálát követő megváltozott politikai helyzettel megszűnt a cionistázás, új vádpontok születtek újabb forgatókönyvekkel, a kisebb „halakat” szabadon engedték, illetve kisebb mulasztásokért elítélték, Péter Gábor és társaira „rákenték” az ÁVH évek során folytatott gazdasági visszaéléseit, valamint az elmúlt időszak sorozatos törvénytelenégeit.

Péter Gábor letartóztatását és a Vizsgálati Főosztályt addig vezető Juhász László öngyilkosságát követően újabb fordulat állt be az ügy menetében. Sztálin 1953. március eleji halála után az SZKP Központi Bizottsága hamarosan új – a kortársak által „olvadásnak” nevezett – kurzust nyitott, és ez közvetlenül kihatott Magyarországra is.

³⁹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/5. 190. Utasítás a vizsgálat kiterjesztésére, 1953. március 19.

⁴⁰⁰ Révai 1991, 107–113.

5.11. A szocialista törvényesség sajátosságai

A nagy háborús készülődés okafogyottá vált, mivel a várt nemzetközi konfliktus nem bontakozott ki. Normalizálódott a viszony a jugoszlávokkal, s elhallgattak a fegyverek Koreában. „Készültünk a háborúra és ránk tört a béke” – mondta állítólag Rákosi az ideológiai csúcsvezetőnek, Aczél Györgynek.⁴⁰¹

A szovjet korrekció alapján megszabott „új politikai irányvonalat” képviselni hivatott határozattervezet hazai „hivatalos elfogadtatására” az MDP Központi Vezetőségének 1953. június 27–28-i ülésén került sor. Ebben első helyen ismerték el, hogy 1953 előtt a „párt vezetése a túlzottan gyors iparosításra, s különösen a nehézipar túlzottan gyors fejlesztésére vett irányt, nem számolva az ország reális helyzetével”. Megfogalmazták azt is, hogy „ez a helytelen gazdaságpolitika nem számolt az ország tényleges erőforrásaival, nem vette eléggé figyelembe a beruházások gazdaságosságát és célszerűségét”, így többek között „túlzott volt az az előírás, hogy a széntermelést az 1949. évi 11,5 millió tonnáról 1954-ben 27,5 millió tonnára kell emelni”.⁴⁰² Valamint ezen az ülésen mondták ki többek között azt is, hogy fel kell számolni a törvénytelen ségek és törvénytiségek gyakorlatát a rendőrség, az államvédelmi és igazságügyi szervek, valamint a tanácsok munkájában, és hogy minden téren, minden eszközzel helyre kell állítani a megrendült törvényességet.⁴⁰³

Az 1953 nyarán immáron hivatalosan is meghirdetett „szocialista törvényességről” az őrizetben lévő szakemberek természetesen semmit nem tudtak, de a kihallgató tiszték, és a vizsgálat enyhülését ők is érzékelték. (Sőt, egy 1953. július 10-i fogdahálózati jelentés szerint Hansági Imre még számolt annak lehetőségével, hogy a napokban az „altábornagy úr”, azaz Péter Gábor fogja kihallgatni.⁴⁰⁴) A „nagy fordulat” – ahogy nevezték – azt jelentette, hogy az eddig beléjük sulykolt „vallomásaikat” el kellett felejteniük, és a kihallgató tiszt utasítása szerint arról kellett írniuk, amiben bűnösnek érzik magukat. A jelentésekből kiderül, az őrizeteseket ez a fordulat egytől egyig idegességgel öntötte el: egyrészt ezt a „gesztust” is egyfajta félrevezetésnek gondolták, és az amúgy már bizonyított, jól képzett és magabiztos szakembereket is bizonytalansággal töltötte el a közel egyéves fogság. Sokszor már ők maguk sem hitték el teljesen, hogy ártatlanok: „A hozzá feltett kérdésre – mármint arra, hogy mondja el az egész ügyet úgy, ahogy valóban volt – csak igen nagy elszántsággal és igen nagy lelki tusakodás után volt képes válaszolni. Amikor ez történt, majdnem rosszul lett a felindulástól.

⁴⁰¹ Berend T. Iván: *Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944–1990.* Budapest, Vince Kiadó, 1999. 114.

⁴⁰² *Nehéz esztendőkről* krónikája 1986, 497

⁴⁰³ MNL OL 276. f. 52. cs. 24. ö. e. MDP KV ülés jegyzőkönyve, 1953. június 27–28.

⁴⁰⁴ ÁBTL 3.1.9. V-110208/27. 158. Jelentés Hansági Imre fogdai magatartásáról, 1953. július 10.

Hosszú hónapokon keresztül úgy »bele sújkolták« már a feljegyzés valótlan, hamis tényeit, hogy teljes mértékben meg volt zavarodva. Mióta ez a »nagy fordulat« bekövetkezett, vele úgy bántak, mint azzal az emberrel kell bánni, aki azt követte el, amit elkövetett és ami egyáltalán nem olyan súlyos gaztett, mint ami hamis feljegyzésében szerepelt”.⁴⁰⁵ – jelentette Hansági Imréről a fogdaügynök. Természetesen próbáltak magyarázatot keresni a változás okára, s tartva az esetleges „átejtéstől” is, a szakmai érvek bizonyultak a legmegnyugtatóbbnak: „Rengeteg feltevést dolgozott ki a változás okaként, s végül a legmegnyugtatóbbnak azt találta..., hogy az ügyet szakbizottságnak adták ki véleményezésre, amely a cselekmények szakmai tarthatatlanságára felhívhatta a figyelmet, tehát az egész per hitele forog kockán, ha nem módosítanak az eddigi beállításokon.” – mondta Vargha Béla a cellatársának.⁴⁰⁶

Ez a feszültség érzékelhetően csak a későbbiek folyamán, a vizsgálat vége felé oldódott fel, amikor is már rendre visszavonták korábbi vallomásaikat.

1953. július 10-én a Vizsgálati Főosztály ismét felülvizsgálta a bányamérnökök ügyét, amelyet Gazdik Gyula áv. alezredes és Kapitány István áv. százados végeztek. Megállapították az addigi nyomozás hiányosságait és az így keletkezett vallomások irreális voltát. Lezárási javaslatot készítettek, amely lényegében annyit tudott megállapítani, hogy az ügyben – a szakértői véleményen kívül – olyan dokumentumok, amelyek jogi erővel bírnának, nem állnak rendelkezésre. Így a BM Vizsgálati Főosztálya 1953. augusztus 4-én, a felülvizsgálatról készült jelentésében, a vizsgálat eredménytelensége miatt kénytelen volt önkritikát gyakorolni, de természetesen csak kellő mérséklettel.⁴⁰⁷ Ebben beismerték, hogy a megfelelő bizonyíték hiányában letartóztatott szakemberek kényszerítő eszközök hatására (30–40 órás folyamatos kihallgatás, testi bántalmazás, sötétzárka) tettek beismerő vallomást, amelyet később vissza is vontak. Elismerték azt is, hogy a szakértői vélemények több ponton is cáfolhatóak, nem tekinthetőek objektívnak.⁴⁰⁸ A bányászügyekben első számú szakértőként a párt felé már korábban bizonyító Ajtay Zoltánt alkalmazta az ÁVH, majd 1953 januárjában egy 4 fős szakbizottság (Vas László, Székely Lajos és Hegybíró Béla⁴⁰⁹ bányamérnökök,

⁴⁰⁵ ÁBTL 3.1.9. V-110208/27. 193. Jelentés Hansági Imre fogdai magatartásáról, 1953. július 28.

⁴⁰⁶ ÁBTL 3.1.9. V-110208/7. 102. . Jelentés Vargha Béla fogdai magatartásáról, 1953. július 13.

⁴⁰⁷ ÁBTL 3.1.9. V-110208/7. 167–169. Jelentés az ügy első felülvizsgálatáról, 1953. augusztus 4.

⁴⁰⁸ ÁBTL 3.1.9. V-110208/7. 187. Szakbizottsági vélemény, 1953. augusztus 11. Ezt a jelentést viszont a Nehézipari Minisztérium nem fogadta el.

⁴⁰⁹ Hegybíró Béla bányamérnök 1945 és 1947 között Komlón üzemvezető főmérnök volt. Később létesítményi főmérnökként 1948-ban az ő irányításával indult meg a Kossuth II. akna mélyítése és az altáró építése. 1952-ben a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium beruházási osztályán mecseki területi főmérnök lett, majd 1953-tól a Komlói Szénbányászati Tröszt beruházási főosztályvezetőjévé nevezték ki. 1956. január elsejével az újonnan

valamint Kertai György geológus⁴¹⁰) készített véleményt az ügyel kapcsolatban. A szakvéleményt a vizsgálat során megmutatták a Varghának, Vitálisnak, Káposztásnak és Krupárnak is, akik nem fogadták el, mert az nem az 1946-os viszonyokat figyelembe véve íródott, hanem az 1953-as szempontokból vizsgálata a helyzetet. Ugyanezen a véleményen volt az 1953. augusztusi felülvizsgálat során felállított újabb szakbizottság, – melynek tagja volt többek között dr. Tretthon Ferenc későbbi munkaügyi miniszter is – mondván az előző jelentés nem volt tárgyilagos, a megfogalmazott kritikák pedig nem voltak kellően alátámasztva.⁴¹¹ A jelentés az alábbiak szerint összegezte az eddigi vizsgálatot:

„A bányamérnökök ügyében lefolytatott vizsgálatnál hiányosság volt, hogy a gyanúsítottakat kellő bizonyíték nélkül vettük őrizetbe, nem állt rendelkezésünkre objektív szakértői vélemény. Továbbá, hogy a vizsgálat szakszerűtlenül lett lefolytatva, annak irányítását és konkrét végrehajtását a hálózati elvtársak végezték. Az őrizeteseknek szájukba adták egyes feltételezéseken alapuló kérdéseket [sic!], amelyből később „beismerő” vallomások születtek. Ez későbbiekben az egész vizsgálatot ferde irányba vitte. Ugyanakkor különböző kényszerítő eszközök (bántalmazás, huzamosabb időn keresztül történő állítások, stb.) lettek alkalmazva az őrizetesekekkel szemben.

Hiányosság volt az is, hogy a vizsgáló elvtársak az ügy vizsgálatánál az őrizetesek által időközben felhozott műszaki érveket nem vették figyelembe, nem bíráltatták felül szakértőkkel, így nem is volt lehetőség esetleges hazugságaikban az őrizetesekeket leleplezni. Ezt most kell pótolni, tagadó vallomásaikat műszaki szempontból felülvizsgálni.

Szabotázs ügyek vizsgálatánál a jövőben nagyobb körültekintéssel kell eljárni. Szakértői vélemény, az illetékes szakminiszter, vagy megbízott feljelentése nélkül őrizetbe vételt fogadosítani nem lehet.⁴¹² A vizsgálat megkönnyítése céljából szükséges lenne, hogy egyes jelentősebb ügyekben a vizsgáló elvtársak – műszaki betekintés céljából – helyszínen tanulmányozzák a munkafolyamatokat, így tájékozódást nyernek azokról a munkákról, melyben vizsgálatot folytatnak.”⁴¹³

épült Kossuth II. bányauzem vezetőjévé nevezték ki. 1957. március 1-jével a Komlói Szénbányászati Tröszt Földtani Osztályának vezetője lett.

⁴¹⁰ Kertai György geológus 1951-től a Magyar–Szovjet Olajipari Rt. (Maszolaj) főgeológusa volt, 1954-től az egységes magyar olajiparnál ugyanezt a tisztséget töltötte be.

⁴¹¹ A második szakbizottság tagjai Hegybíró Béla, Vadász Zoltán, Simon Kálmán, Péczeli Antal, Siska Vince bányamérnökök, Arató István gépészmérnök, Kertai György, Szörényi Erzsébet, Jakuts László geológusok és dr. Tretthon Ferenc közgazdász volt.

⁴¹² Ezt követően 1953. augusztus 14-én tett hivatalos büntetőfeljelentést Hidas István nehézipari miniszter a már letartóztatott szakemberek ellen azzal, hogy „a 3 és 5 éves szénbányászati terveket kártevő módon készítették el”. BFL XXV. FCS. 4. f. F. 1954-002040. 87.

⁴¹³ ÁBTL 3.1.9. V-110208/7. 167–169. Jelentés az ügy első felülvizsgálatáról, 1953. augusztus 4.

Közel két év fogva tartást azonban ennyivel nem lehetett – főleg nyilvánosan – megmagyarázni, ezért a Főosztály természetesen gondoskodott arról, hogy megőrizze saját és a párt tekintélyét. A „szocialista törvényesség” ebben az esetben is sajátos értelmezést kapott, a Vizsgálati Főosztály hátrafelé menekült. 1953. augusztus 14-én – vagyis egy évvel az első letartóztatásokat követően – tett büntető feljelentést Hidas István nehézipari miniszter Vargha Béla, Vitális Sándor, Káposztás Pál, Krupár Géza, Hansági Imre, Dzsida László, Mohi Rezső és Heinrich Henrik ellen, az alábbi indoklással: „A 3 és 5 éves szénbányászati terveket kártevő módon készítették el. A jóminőségű barna kőszenek termelését visszafejlesztették, ezen kőszénkincseket „tartalékolták” és a tervidőszak során a gyenge minőség kőszenek termelésére vették az irányt. Ez teljesen indokolatlan és káros volt. Ennek megfelelően használták fel a beruházási összegeket is. Félrevezető, valóságot fel nem táró szakvéleményt adtak Petőfi bánya újrainyításánál. Így Petőfi bányára fordított beruházással a népgazdaságnak súlyos veszteséget okoztak”.⁴¹⁴ A hivatalos büntetőfeljelentés szakmai megalapozása Czottner Sándor nevéhez köthető, aki ekkor Hidas első helyettese volt a Nehézipari Minisztériumban. A Vizsgálati Főosztály ugyanis megmutatta Czottnernek az 1953. augusztusi szakvéleményt, aki azzal nem értett egyet, mert véleményi szerint Vargháék „helytelen irányba vitték a szénbányászatot.”⁴¹⁵

A tata és a dorogi mezőkben lévő minőségi fekete-, és barnakőszén kitermelésének akadályairól fentebb már szóltam, de a miniszter feljelentésében megemlített Petőfi-bánya újrainyításának kérdése is hasonló képtelenség volt.

Az ötéves terv egyértelmű célja volt a Petőfi-bánya továbbfejlesztése a Mátrai Erőmű fokozottabb termelésének biztosítására. A vizsgálat során a bányával kapcsolatos vádpontok sokszor változtak: először Káposztásék „nem vették figyelembe a Petőfi-bánya használhatóvá tételét”, majd a későbbi vád szerint teljesen „indokolatlanul fejlesztették a kevés kalóriaértéket termelő bányát”, amit egyébként az ötéves terv irányzott elő, de ebben a letartóztatott bányamérnököknek már egyáltalán nem volt szerepük.⁴¹⁶

Elmondható, hogy a Mátrai Erőmű szénellátásának biztosítására nyitotta meg a Mátravidéki Szénbányák Vállalat 1944-ben Pernyepusztán az új Petőfi-altárót. A település nevét 1945-ben előbb Pernyebányára változtatták, s csak 1949-ben született meg a Petőfibánya név. A Gazdasági Főtanács – Vas Zoltán elnöklete alatt – 1947. január 3-án

⁴¹⁴ BFL XXV. FCS. 4. f. F. 1954-002040. 87. Hidas István büntető feljelentése a bányamérnökök ellen, 1953. augusztus 14.

⁴¹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-110208/7. 201. Jelentés, 1953. augusztus 14.

⁴¹⁶ Az ötéves terv legfőbb súlypontja Komló fejlesztése, a borsodi koncentráció és a Petőfi-bánya felfuttatása. Részlet a Szénbányászati Ipari Igazgatóság osztályvezetői értekezletének jegyzőkönyvéből: Az ötéves terv átdolgozása, 1949. február 22. Közli: Erdmann 1985, 526.

döntött a Mátrai Erőmű építésének befejezéséről. Az 1949. július 1-jén megalakult Mátravidéki Erőmű Vállalat az újonnan megnyitott bánya lignitjére települt.⁴¹⁷ A villamosenergia-szolgáltatás 1949-ben indult be, és a kezdeti üzemzavarok után 1954-re Magyarország akkori legnagyobb erőműveként működött. A kezdeti nehézségek hátterében egyes visszaemlékezések szerint elsősorban az állt, hogy 1949-től 1954-ig öt igazgatója volt a vállalatnak. Az objektív nehézséget fokozták a különböző nézetek és vélemények, amelyek aszerint változtak, hogy melyik bányászvidékről jött az igazgató. A lignitbányászatban teljesen járatlan emberek kaptak hatalmat, amit különböző módon gyakoroltak. Állandó volt a vita a minőség és a mennyiség miatt. Ez az áldatlan állapot nagy részben megszűnt az 1954. évi trösztösítéssel, amikor új emberek kerültek vezető pozícióba.⁴¹⁸ Vagyis közvetlenül sem Káposztásnak, sem Krupárna nem volt köze a Petőfi-bánya újranyitásához, aminek szükségessége végül mégis beigazolódott.

A következő, – sorrendben a harmadik – a korábbinál szélesebb körű felülvizsgálatra augusztus 28-án került sor, amely lényegében ugyanarra a megállapításra jutott, mint a júliusban készített jelentés, de sokkal konkrétabb megállapításokat tett. Így többek között azt, hogy a 13 hónapja tartó vizsgálat során 94 tanút hallgattak ki, különböző szakértői véleményeket szereztek be, s a vizsgálat ugyan „megállapította”, hogy Vargha Béla és társai káros tevékenységet fejtettek ki, a szervezett szabotázst azonban bizonyítani nem tudták. A szakértői véleményeket illetően be kellett ismerni, hogy a januárban, illetve augusztus elején készített szakértői vélemények nem támasztják alá egymást, valamint azt is, hogy a 94 kihallgatott tanú konkrét adatokat kis részben szolgáltatott, s csak 21 személy tett olyan vallomást, amely a bíróság előtt is bizonyítékként szerepelhet.⁴¹⁹ A jelentés vallott továbbá arról a tényről is, hogy az őrizetbevettek a vizsgálat későbbi folyamán vallomásaikat visszavonták azzal, „hogy azokat kényszerből tették, hogy a kihallgatások során akasztással, családjuk őrizetbe vételével lettek presszionálva. Ennek megtörténtét az ügyben alkalmazott fogdahálózat is jelentette.”⁴²⁰

A vizsgálatban résztvevő államvédelmi osztályok között (is) megindult a bűnbakok keresése az ügy elhúzódása és az eredménytelenség miatt. Az augusztusi felülvizsgálatot Balácsi Béla áv. őrnagy, Kapitány István áv. szds., és Barna Péter áv. szds. és Keszthelyi József áv. főhadnagy a Vizsgálati Főosztály részéről, Gazdik Gyula áv. alezredes és Tóka Jenő áv. alhadnagy az V. Osztály részéről, valamint Béres Miklós áv. őrnagy ügyész

⁴¹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-110208/9. 216–218. Jelentés Káposztás Pál fogdai magatartásáról, 1952. szeptember 10.

⁴¹⁸ Ursitz 2000.

⁴¹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 19–23. Jelentés, 1953. augusztus 28.

⁴²⁰ Uo.

végezték. A jelentések szerint felülvizsgálást az tette szükségessé, hogy az V. Osztály részéről bizalmatlanság merült fel a Vizsgálati Főosztály felé, mivel az őrizetesek visszavonták, vagy módosították vallomásaikat. Ez a felülvizgálat megállapította, hogy az őrizetbe vételek kellően le nem ellenőrzött hálózati adatok alapján történtek és megerősítette az előző felülvizgálat megállapításait.⁴²¹

Szeptemberben 12-én a Főosztály „elhamarkodott” kísérletet tett az őrizetesek átadására az ügyészségnek, a bányamérnököket átszállították a Markó utcába, de két nap múlva visszakísérték őket, ráadásul az ügyészségnek ekkor megígért (újabb) szakértői vélemény még novemberre sem készült el. Balácsi Béla ezzel kapcsolatban sürgette meg a BM V. osztályát: „Megállapítottam, hogy őrizetünkben lévő Vargha Béla és társai vizsgálati ügyében a már kb. 1 hónapja megalakult szakértői bizottság munkájában lényeges előrehaladás nem tapasztalható, állítólag azért, mert a bizottság tagjai egyéb elfoglaltságukra hivatkozva távol maradnak a megbeszélésekről. Kérem intézkedni az iránt, hogy a szakértői bizottság tagjainak legyen biztosítva idejük a megbeszéléseken való részvételre és a bizottság minél előbb befejezze munkáját.”⁴²²

Ezt követően, 1953. október 15-én az ügyészség ismét hivatalos kísérletet tett arra, hogy elővezettesse és kihallgassa az őrizeteseket, azonban a börtönből – s ez szintén tükrözi az ügyészség formális szerepét az eljárásban és a korszak egészében – az alábbi információt kapták: „Visszaküldöm azzal, hogy a nevezettek a börtön nyilvántartásában nem szerepelnek.”⁴²³ Az ügyészség ugyanis rossz helyen kereste – az ügyészi szakaszban! – a fogvatartottakat, akik a vizsgálat során végig a Gyűjtőben voltak elhelyezve.

A sajátosan értelmezett „szocialista törvényesség” látszatának fenntartására a BM Vizsgálati Főosztály fővizsgálója 1953. október 24-én, egy évvel az első letartóztatásokat követően adott ki egységesen, az ügyész engedélyével és a belügyminiszter jóváhagyásával őrizetbe vételi határozatot. S hogy valóban mennyire sajátosan értelmezték a „szocialista törvényességet”, jól mutatja az is, hogy az ügyészség formális szerepe nem változott a korábbi időszakhoz képest: vagyis ugyanúgy közreműködtek abban, hogy a nyomozás kezdete utólagosan, tetszés szerint időpontra legyen tehető. Ugyanez a megállapítás érvényes arra, hogy az év végén – ahogy arról lentebb olvashatunk – a Vizsgálati Főosztály kész „vádirtattervezettel” adta át az őrizeteseket az ügyészségnek.

⁴²¹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 197–204. A BM Vizsgálati Főosztály jelentése a bányamérnökök ügyében, 1954. január 13.

⁴²² ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 156. A BM Vizsgálati Főosztály vezetőjének kérése a BM V. Osztályának vezetőjéhez, 1953. október 15.

⁴²³ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 154. Szolgálati jegy, 1953. október 15.

5.12. „az ítéletet a Hatóság hozza, a bíróság csak kimondja”

Visszatérve az eljárás menetére, 1953 végére már mind a Főosztály, mind az ügyészség le akarta zárni a több mint egy éve húzódó ügyet, mivel azonban az eredetileg konstruált vádakra nem volt elegendő bizonyíték, az addig elkövetett törvénytelenéseket valamivel mégis igazolni kellett: „Ebben az ügyben 11 személy van előzetes letartóztatásban. Közülük a legkésőbb letartóztatottak 8 hónapja, többségük pedig több mint egy éve van előzetes letartóztatásban. Közülük Kelemen Ferenc egyébként sem állítható bíróság elé, mert 68 éves és az általa elkövetett bűncselekmény amnesztia alá esik. Az ügy befejezésének állandó halogatása semmiképpen sem egyeztethető össze a szocialista törvényességgel, mert ez ideig már súlyosan megsértették a törvényességet. Szükségesnek tartjuk, hogy a szocialista törvényesség betartása érdekében a Vizsgálati Főosztály Vezetője intézkedjék az irányban, hogy a szakértői véleményt legkésőbb 1953. december 20-ra a Fővárosi Ügyészségnek át lehessen adni.”⁴²⁴

Az ügyészség december 10-éig adott haladékot a vizsgálatra, és a Főosztály kérésére december 26-ig meghosszabbította az előzetes letartóztatást.⁴²⁵

A Vizsgálati Főosztály erre az ügyben keletkezett összes nyomozati iratot és csatolt tárgyi bizonyítékot visszakérte az ügyészségtől, kiegészítés és újabb bizonyítékok bedolgozása céljából. A sorrendben negyedik felülvizsgálat során a Legfelsőbb Ügyészség Különleges Osztályától kirendelt ügyész jelenlétében hallgatták ki az őrizeteseket. Ebben az időszakban további vallomás visszavonások és módosítások zajlottak. Jelentősebb vallomás visszavonás Déry József részéről történt, melynek eredményeképpen Kelemen Ferencet szabadlábra kellett helyezni. Kelemen Ferencet 1953. december 7-én, a BM Vizsgálati Főosztályának határozata alapján – Dékán István jóváhagyásával – helyezték szabadlábra, mert az őrizetbevétel alapjául szolgáló tervbűncselekményben való részvétel és hűtlenség büntette elsősorban Déry József visszavont vallomása miatt megalapozatlanná vált, s a vizsgálat során végül „rábizonyított” valutáris bűncselekmény – idős kora miatt – pedig közkegyelem alá esett.⁴²⁶

Az ügyész jelenlétében lettek elkészítve s aláírva a végleges jegyzőkönyvek, Balázs Béla főosztálya így 1953. december 29-én pontot tett az ügy végére, de majd, mint azt később látni fogjuk, még mindig nem véglegesen: befejezettnek tekintette a vizsgálatot, és átadta azt a

⁴²⁴ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 170. Bakos Pál osztályvezető ügyész feljegyzése Vargha Béla és társai ügyében, 1953. november 26.

⁴²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 172. Határozat, 1953. december 30.

⁴²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-110208/1. 437. Szabadlábra helyezési határozat, 1953. december 7.

Legfőbb Ügyészségnek, csatolva „természetesen” az általa készített vádirattervezetet.⁴²⁷ Ekkor az ügy kapcsán előzetes letartóztatásba helyezett 12 főből – Esztó Zoltán tárgyalását, ahogyan korábban már említettük, a többiektől teljesen elkülönítve már 1953. december 21-én megtartották – 9 őrizetést adtak át.

Schmidt Sándor fogsága alatt, 1953. május 31-én meghalt a Mosonyi utcai rabkórházban. Már 1953. március végén átkerült a kórházba, ahol egy orvosi bizottság állapította meg, hogy betegségének természetéből adódóan hirtelen romolhat az állapota, amely napokon belül a halálához is vezethet. Ennek ellenére a rabkórházban Keszthelyi József államvédelmi hadnagy napi rendszerességgel egészen haláláig kihallgatta.⁴²⁸ Schmidt Sándort az Országos Börtön kimutatása szerint az Új Köztemető 301. parcellájában (6. sor, 24. sírhely) temették el.⁴²⁹ Schmidt Sándor halála is feltehetőleg szintén közrejátszott abban, hogy mielőbb lezárják az ügyet, hiszen Ügyészségnek történő átadás előtt, 1954. november 24-én ismét részletes és alapos orvosi vizsgálatnak vetették alá az őrizetéseket. A jelentésből kiderül, hogy magas koruk ellenére összességében kielégítőnek ítélték meg az egészségi állapotukat, de három esetben úgy vélték, hogy fennáll a gutatutés valamint a szívelégtelenségből adódó haláleset bekövetkezése lehetősége.⁴³⁰

Kelemen Ferencet 1953 decemberében szabadlábra helyezték, Márkus György ügye pedig ekkor – vagyis 1953. december végén – a többiektől elkülönítve került az ügyészséghez, azonban januárban már ismét Vargha Béla és társai ügyének keretében foglalkoztak vele.⁴³¹

A Vizsgálati Főosztály vádirattervezetében Vargha, Káposztás, Krupár és Vitális esetében a vádemelés a három éves szénbányászati terv „kártevő célzattal” történő összeállítására miatt történt, melynek során a szénkutató és kitermelés a gyengébb minőségű szénre helyeződött át. Varga és Hansági esetében további vádpontként fogalmazódott meg a balinkai mintabánya ártérre történő telepítése,⁴³² valamint Krupár Gézánál az, hogy „hamis

⁴²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 175–182. Vádirattervezet (dátum nélkül)

⁴²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-110208/5. 255. Napi jelentésekből heti összefoglaló a mérnökök ügyében, 1953. március 31.; ÁBTL 3.1.9. V-110208/35. II. kötet. „Keszthelyi József áv. hdgy. elvtársnak engedélyezem, hogy Schmidt Sándor őrizetést a Mosonyi-utcai rabkórházban folyamatosan kihallgassa. Budapest, 1953. március 20.” Aláírás: „Zsidi Gyula áv. ezredes főosztályvezető”

⁴²⁹ ÁBTL 2.1. X/34/3/a. Kimutatás, 1953. november 7.

⁴³⁰ ÁBTI 3.1.9. V-110208/8. 162-164. Jelentés a bányamérnökök ügyében, 1953. november 24. A jelentésből az ügyben közreműködő szovjet „T” elvtárs is kapott egy példányt.

⁴³¹ Márkus Györgyöt 1953 elején elkülönítették, sőt, 1953 februárjában Márkus felesége megbízta a már korábban említette dr. Bárd Imre ügyvédet, hogy lássa el férjének védelmét a „bizalmasnak” jelzett büntetőügyben. ÁBTL 3.1.9. V-110208/37. 356. Meghatalmazás, 1953. február 4., ÁBTL 3.1.9. V-110208/37. 357. Kérvény, 1953. február 21.

⁴³² 1948. évi jelentésében Kisgyónbánya üzemvezetője jelezte, hogy a bánya szénvagyonára az ötvenes évek közepére várhatóan kimerül. Ezt követően Vas Zoltán iparügyi miniszter utasítást adott ki: a hét fűrással

jelentést” készített a Petőfi-bánya újrainyitására vonatkozóan. Déry Józsefnek a Chorin Ferencsel való levelezést és adatszolgáltatást rótták fel, valamint devizagazdálkodás elleni büntettet azért, valutát találtak a lakásán. Dzsida László a „nyugati rádiók ellenséges híreinek terjesztésével és rendszeres népi demokrácia-ellenes kijelentéseivel” kimerítette „a népi demokratikus államrend elleni büntett folytatólagos elkövetését”. Heinrich Henrik „bűne” az volt, hogy részt vett az időközben elhunyt Schmidt Sándor által vezetett „rendszerváltozás lehetőségét vitató megbeszéléseken”. Mohi Rezsőt kémkedéssel vádolták, mert szerintük adatokat szolgáltatott a magyar szénbányászat helyzetéről.⁴³³

Balácsi Béla 1954. január 13-án készítette el a BM Vizsgálati Főosztályának összefoglaló jelentését Vargha Béla és társai bányamérnökök ügyében, melyben hosszasan összegezte az eddigi vizsgálatot:

„A bányamérnökök ügyében folytatott vizsgálat két időszakra osztható.

Az első időszakban, amely a vizsgálat kezdetétől 1953. június 30-ig tartott, súlyos törvénysértések fordultak elő, melyek a valóságnak meg nem felelő vallomásokat eredményeztek. A kihallgatásokon testi fenyegetéseket, több napos sötétzárka fenyegetéseket, 30–40 óráig egyfolytában tartó kihallgatásokat és egyéb törvényellenes módszereket alkalmaztak. Az így keletkező vallomások nem voltak reálisak.

A második időszakban, amely 1953. július 1-től a vizsgálat befejezéséig tartott, az ügyet három esetben felülvizsgáltuk és a törvényességet szigorúan betartottuk [...]⁴³⁴

Az ügyész az ügyről adott véleményében kifejezte azokat a megállapításokat, amelyeket a felülvizsgálások során leszögeztünk, így a le nem ellenőrzött adatok alapján történt őrizetbe vételeket, a vizsgálat során történt törvénysértéseket. Végleges véleményt azonban csak akkor fog adni, amikor elvégzi a vádlottak ügyészi kihallgatását, a tanúk ügyészi kihallgatását, továbbá kihallgatja a szakértői bizottság egyes tagjait. A tárgyalás előreláthatólag február első felében lesz megtartva.

A 16 hónapos vizsgálat alatt nem tudtuk bizonyítani Vargha Béla és társai tudatos szabotázscelemeknyüket [sic!] és azt sem, hogy a kártevést szervezeten végezték volna. Az

megkutatót Balinka I. akna területén egy olyan mintabányát kell létesíteni, ahol minden újítás, fejlesztés, legyen az szállítás vagy jövesztési munka, kikísérletezendő és országosan elterjesztendő. 1949-ben megkezdődött a balinkai lejtős akna és függőleges akna, valamint az utóbbiba torkolló altáró építése. Azonban mind a tervezésnél, mind pedig a kivitelezésnél komoly hibák történtek, de ebben a letartóztatott szakembereknek egyáltalán nem volt szerepük. ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 218. Hansági Imre észrevételei a szakvélemény megállapításaival kapcsolatban, 1954. január 28.

⁴³³

⁴³⁴ A vizsgálat ekkor még nem fejeződött be, hiszen Varghát, Káposztást, Krupárt, Hanságit és Vitálist 1954. február 26-án az ügyészségről pótvizsgálatra visszakísérték a Vizsgálati Osztályra, de Dzsida, Heinrich, Mohi, Márkus és Déry ügyében is csak az év közepén született döntés.

örizetbe vételek nem megalapozott vádak alapján és bizonyítékok hiányában történtek. A vizsgálat során elkészített ellentétes szakértői vélemények és a vizsgálat során tapasztaltak alapján az a véleményünk, hogy Vargha Béla és társai a 3 és 5 éves szénbányászati terveket nem kártevő szándékkal készítették el. Ettől függetlenül különböző mulasztások miatt a gyanúsítottakat felelősségre lehet vonni.”⁴³⁵

Az ügyészség mihamarabb pontot akart tenni a vizsgálat végére. Újból kihallgatta a tanúkat, akik megtehették észrevételeiket az ügyben felállított szakbizottság jelentésének egyes pontjaira. A Vizsgálati Főosztály rendelkezett továbbá arról, hogy minden őrizetes részére ruhát és cipőt hozzanak a lakásukról.⁴³⁶ Kihallgatták továbbá a szakértői bizottság elnökét és annak egyes tagjait is, így 1954. február 1-jén vettek fel szakértői jegyzőkönyvet Vadász Zoltánnal, a szakbizottság vezetőjével.⁴³⁷ Az ügyben alkalmazott szakértőkkel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy többen – Dzside László visszaemlékezése szerint ilyen volt Vadász Zoltán bányamérnök, Szalai István geológus, a Komlói Szénbányászati Tröszt geológusa, Hegybíró Béla bányamérnök⁴³⁸ – kényszer hatására írták meg elmarasztaló véleményüket. Sőt mind a vizsgálati anyagokban, mind pedig a visszaemlékezésben többször találkozhatunk annak a – már korábban is említett – Kummer Ferenc bányamérnöknek a nevével, aki fogadatlan prókátorként mindent megtett azért, hogy bizonyítsa a politikai vezetés felé a letartóztatott bányamérnökök ártatlanságát. 1953-tól kezdve beadványokkal, levelekkel árasztotta el az illetékes szerveket, s bár a vizsgálatot nem sikerült leállítania, de valószínűleg a nyíltan vállalt szakmai érvei, kiállása és természetesen erő szovjet kötődése is szerepet játszott abban, hogy az ügyet nem tudták az államvédelmi szervek a nyilvánosság teljes kizárásával lezárni, s a vizsgálat kifutása arra az időszakra tolódott ki, amikor az eredetileg tervezett szabotázsvádát bizonyítani hivatott forgatókönyvet már módosítani kényszerültek. Kummer többször hangsúlyozta a letartóztatott bányamérnökök szakmai kvalitásait: „Véleményem szerint a BKI [Bányászati Kutató Intézet – Cs. Zs. I.] létszám kérdése megoldható, ha Vargha Béla és társai ügyét a lehető legrövidebb időn belül tárgyilagosan, elfogultság nélkül felülvizsgálnák és felmentő ítélet esetén velük töltenék fel az intézet létszámát. Meggyőződésem, hogy ebben az esetben az intézet tudományos kutató munkája magas színvonalra emelkedne, egyúttal a magyar bányamérnököknél megszűnne a

⁴³⁵ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 204. Jelentés, 1954. január 13.

⁴³⁶ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 235. Szolgálati jegy, 1954. február 1.

⁴³⁷ BFL XXV. Fcs. 4. f. F. 1954-002040. 119–121. Szakértői kihallgatási jegyzőkönyv, 1954. február 1. Vadász Zoltán bányamérnök, 1953-ban az Országos Tervhivatal Szénbányászati Osztályának helyettes vezetője, majd vezetője volt

⁴³⁸ Hegybíró Béla bányamérnök 1952-ben a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium beruházási osztályán mecseki területi főmérnök majd 1953-tól a Komlói Szénbányászati Tröszt beruházási főosztályvezetője volt.

bizonytalanság lidércnyomása, ami viszont a kezdeményezési készség fellendüléséhez, vagyis a fásultság megszűnéséhez vezetne. Erre a magyar szénbányászatnak most, amikor az gyökeres fordulat előtt áll, különösen nagy szüksége van.

A magam részéről meg vagyok győződve, hogy Vargha Béla és társai a Petőfi-bánya, Mátravidéki Erőmű, az alapszén, gyenge minőségű barnaszén kérdéseiben becsületesen foglaltak állást és úgy is dolgoztak. Ajtay viszont tudatosan, megfontoltan, személyes bosszúból, becsvágytól kergetve félrevezette a Pártot és a kormányzatot...⁴³⁹– írta Kummer.

Vargha Bélának letartóztatásának és vizsgálatának ügye tehát túllépte a fogház falait, egyre nagyobb nyilvánosságot kapott a szakma körében. Természetesen ez óvatosságra is intett mindenkit, ami pedig bányászat további fejlesztésének megakadását vetítette előre, hiszen a már amúgy is megfélemlített szakmai elit még inkább elbizonytalanodott, igyekezett minden tárgyilagos kritikától távol tartania magát.

Ezeket az érveket kihangsúlyozva, Kummer nem állt meg Hidas miniszternél, a Jéghegy csúcsáig, Gerő Ernőig is elment, hogy bizonyítsa Vargha Bélának igazságát. 1954 januárjában kelt levelében utalt arra, hogy a szénbányászat mérnökei és technikusai meg vannak győződve a letartóztatott szakemberek ártatlanságáról, – melyet a másfél éve húzódó vizsgálat is igazol – de a felelősségrevonás rémképe bizonytalanná teszi őket, megbénítva ezzel tárgyilagosságukat és kezdeményezési készségüket: A szénbányászat egészséges fejlődését csak akkor tudjuk biztosítani, ha a műszaki vezetőknek visszaadjuk a biztonság érzését.” Kummer ezért név szerinti javaslatot tett egy „tárgyilagos” bizottság felállítására. Erre azonban már nem került sor.⁴⁴⁰

A BM Vizsgálati Osztály által készített és az ügyészségnek 1953. december végén átküldött vádirattervezet „terv elleni büntett, kémkedés büntette és népi demokratikus államrend elleni büntett” elkövetésével vádolta a 9 szakembert, de vádat csak a letartóztatásukat követő első „beismerő vallomásokkal” (amelyeket az ügyészi vizsgálat során egytől egyig visszavontak), a legújabb szakértői véleménnyel és az állandóan változó tanúk vallomásaival tudták megalapozni. Ezt a jelentést – amely több pontban ellentmondott a szakértői bizottság megállapításainak – már az őrizeteseznek is odaadták véleményezésre. Erre azért volt szükség, mert az ÁVH nem merte vállalni egy rögtönzött szakmai vita kockázatát a bírósági tárgyaláson. A fogdaügynöki jelentéseket – legalábbis direkt módon – értelemszerűen nem lehetett felhasználni a tárgyaláson.

⁴³⁹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 233. Kummer Ferenc levele Hidas Istvánnak, 1953. december 27.

⁴⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 252-253. Kummer Ferenc levele Gerő Ernőnek, 1954. január 11.

Az ügyészségi vizsgálat első, 1954. február 7-én készült jelentésében leszögezte, hogy a kényszerítő eszközök hatására tett vallomások nem fogadhatóak el, hasonlóképpen az elfogultnak tekinthető vagy (feltehetően) megzsarolt tanúk vallomásai sem. Az egyetlen használható szakértői véleménnyel legfeljebb a „gondatlanságból elkövetett tervbűntettet” lehetett felmutatni 5 vádlott ellen, azonban ez már az amnesztia hatálya alá esett. Az ügyészség ezért javasolta Vargha, Káposztás, Krupár, Vitális és Hansági szabadlábra helyezését. Megállapította továbbá azt is, hogy Déry, Mohi, Dzsida, Heinrich és Márkus tevékenysége nincs összefüggésben a többi bányamérnök ügyével, azonban egyénileg elkövetett „népköztársaság elleni bűncselekmények” megállapíthatóak, de azok súlya és az eltelt idő miatt az ügyészség nem várt nagyobb büntetést a bíróságtól, mint az addigi fogva tartásukban eltöltött idő.⁴⁴¹ Vagyis az 1952-ben megindított nagy bányászati szabotázsper bizonyítása hamvaiba holt, azonban ennek következményeit, nyilvánosságra kerülését nem vállalhatta a Gerő Ernő vezette Belügyminisztérium.

Az ügyészi jelentés nem felelt meg a BM V. Osztálya (ipariszabotázs-elhárítás) elvárásainak, újabb vizsgálati terv készült a „szándékosság” bizonyítására. Vargha Béla és 4 társa ügyét ezért a BM Vizsgálati Főosztály 1954. február 16-án visszakergte pótvizsgálatra, s a BM V/3. alosztálya is megkapta az ügyet tanulmányozásra:

„A bányász-ügyben az elkészített tervet le kell adni Ivancov elvtársnak.⁴⁴²

A szakértői vélemény bemutatására javaslatot kell tenni és a véleményt be kell mutatni vagy Kummer elvtársnak,⁴⁴³ vagy pedig a Párt által kijelölt bányaműszaki szakembernek. Figyelembe kell venni azt a szempontot, hogy akinek a szakvéleményt felülvizsgálatra beadjuk, objektív véleményt tudjon adni, tehát ne tartozzon az operatív osztály ügynöki, vagy informátori hálózatához, ugyanakkor ne álljon baráti kapcsolatban az őrizeteseikkel. Én megfelelőnek tartanám Kummer elvtársat, de mindenesetre az operatív osztály véleményét ki kell kérni. Az operatív osztály által javasolt tanúkat mind ki lehet hallgatni, de a tanúkihallgatást nekünk kell lefolytatni.

A necceket⁴⁴⁴ nem kell szembesíteni a gyanúsítottakkal, arra való tekintettel sem, mivel a bűncselekményükkel kapcsolatban a neccek vallomásai bizonyítékul nem szolgálnak.”⁴⁴⁵

14 napjuk volt az ügy kiegészítésére.

⁴⁴¹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 241–243. Jelentés, 1954. február 7.

⁴⁴² A vizsgálati anyagban több utalás is van a szovjet tanácsadók jelenlétére.

⁴⁴³ Kummer Ferenc bányamérnök.

⁴⁴⁴ A kifejezés a fogdaügynökökre utal.

⁴⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 260. Balázsi Béla államvédelmi alezredes levele Kretschmer Árpád államvédelmi őrnagynak, 1954. február 16.

A pótvizsgálat azonban nem hozott újabb eredményt, a BM V/3. alosztálya ezért március 3-án Piros László államvédelmi altábornagyhoz, Gerő Ernő belügyminiszter első helyetteséhez és Dékán István államvédelmi vezérőrnagyhoz, belügyminiszter-helyetteshez fordult meghallgatásért. Szerintük a „bizonyítékok” elegendőek, és mindenáron szükséges Vargha és 4 társa tárgyalása, mert szabadlábra helyezésük „rossz politikai hangulatot fog kelteni a bányamérnökök között”, hiszen egyértelművé válna, hogy ártatlanul voltak őrizetben közel két éven keresztül: „a bírói tárgyalás során természetesen felmerülhetnek zavaró körülmények, de ez még mindig kevésbé rossz politikai hangulatot fog kiváltani, mintha minden tárgyalás nélkül kerülnek szabadlábra a gyanúsítottak”:

„A felmerült vizsgálat és Götz főügyész h. elvtárs részéről az az álláspont, hogy mivel Varga Béla és társai ügyében csak részben tudjuk jogi erejű bizonyítékokkal bizonyítani, hogy tudatosan fejtettek ki kártevő tevékenységet a szénbánya iparban, leghelyesebb megoldás volna bírósági tárgyalás nélkül megszüntetni az eljárást az őrizetbevettek ellen.

Ezt az álláspontot azzal indokolták, hogy a bírósági tárgyaláson a gyanúsítottak azzal fognak védekezni, hogy a vizsgálat folyamán velük szemben kényszerítő eszközöket alkalmaztak, másrészt a jelenleg még tartott vallomásaikat, melyek részben bizonyítják tudatos ellenséges tevékenységüket a bírósági tárgyaláson vissza fogják vonni az őrizetesek, ennek következtében a bíróság elegendő bizonyítékok hiányában fel fogja menteni a gyanúsítottakat, vagy tervbűncselekmény miatt ítéli el őket, amely amnesztia alá esik és így szintén szabadlábra kell helyezni a gyanúsítottakat.

Amennyiben bírósági tárgyalás nélkül szabadlábra helyezik az őrizetbe vett személyeket, ez a tény rossz politikai hangulatot fog kiváltani a bányamérnökök között, mert úgy fogják értékelni, hogy ártatlanul voltak Varga és társai majd két éven keresztül őrizetben. Amennyiben tervbűncselekmény elkövetésében kerülnek vád alá, az őrizetbevetett személyek közül Káposztás Pált és Krupár Gézát egyáltalán nem lehet megvádolni, mert tevékenységük időpontjában tervtörvény még nem volt érvényben.

Véleményünk szerint bírósági tárgyalás szükséges. A vizsgálat birtokában lévő dokumentumok elégségesek ahhoz, hogy tudatos kártevés vádját emelhessük Vargha Béla és társai ellen. A bírói tárgyalás során természetesen felmerülhetnek zavaró körülmények, de ez még mindig kevésbé rossz politikai hangulatot fog kiváltani, mintha minden tárgyalás nélkül kerülnek szabadlábra a gyanúsítottak.

Az őrizetbevett személyek hangulatára jellemző, hogy látják a vizsgálat ingadozását. A vizsgálatlal foglalkozó elvtársak nem ismeretesek a bányászatban és gyakran változtak.”⁴⁴⁶

A Vizsgálati Főosztály az ügyészi véleményt tartotta mérvadónak: szerintük újabb bizonyítékok, amelyek a tudatos kártevést bizonyítanák, nem merültek föl. Azonban a két osztály még el nem döntött vitájának közepén továbbra is ott voltak a több mint két éve őrizetbe vett szakemberek. A Főosztály 1954. március 11-én készült jelentésében ezért továbbra is azt javasolta, hogy Déry József, Mohi Rezső, Dzsida László, Heinrich Henrik és Márkus György bírósági tárgyalását külön-külön tartsák meg 1954. március 25-én. Azonban, hogy az ügyben felhasznált tanúk vallomásait ez véletlenül se befolyásolja, a Főosztály véleménye szerint szükséges, hogy az elsőfokú tárgyalás megtartása után közvetlen a bíróság szüntesse meg az eljárást, és helyezze szabadlábra Vargha Béla, Káposztás Pál, Krupár Géza, Vitális Sándor és Hansági Imre őrizeteseiket.⁴⁴⁷

Dzsida, Heinrich, Mohi, Márkus, Déry esetében az ügyészség – pontosabban Bakos Pál osztályvezető ügyész⁴⁴⁸ – is úgy döntött, hogy az öt szakember ügyét elkülöníti, mert azok „bűncselekménye sem alaki, sem anyagi vonatkozásban” nem áll kapcsolatban Vargha Béla és társai ügyével.⁴⁴⁹ Ténylegesen ekkor omlott össze a vizsgálat eredeti forgatókönyve, amely a letartóztatott bányamérnökökre a „szándékos kártevést” akarta rábizonyítani. Ezért ezt követően Vargha Béla, dr. Káposztás Pál, Krupár Géza, Hansági Imre és dr. Vitális Sándor előzetes letartóztatottakat a Legfőbb Ügyészség fogdarészlegébe átkísérték, és törölték a Vizsgálati Főosztály nyilvántartásából.

5.13. Vádpontok

Korábban már említettem, hogy a tárgyalt perek többségében, így a bányászügyben is tetten érhető a nyomozás megindításakor és a bírói eljárásban megfogalmazott vádpontok közötti különbséget. A bányamérnök-perben lefolytatott vizsgálat négy vádpontot kívánt a kezdetekben bizonyítani:

1. Szervezkedés

⁴⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 290–291. Jelentés Piros Lászlónak és Dékán Istvánnak, 1954. március 3.

⁴⁴⁷ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 303. Jelentés, 1954. március 11.

⁴⁴⁸ Bakos Pál államvédelmi ezredes, ügyész 1951-ben az ÁVH Ellenőrzési Osztályának vezetője lett. 1953. július 31-től a BM Ellenőrzési Főosztály helyettes vezetője volt, majd az 1953. augusztus 27-i paranccsal felmentették beosztásából, és jogfolytonossággal a Legfelsőbb Államügyészség kötelékébe engedték át, ahol az úgynevezett Különleges Ügyek Osztályán a Vizsgálati Alosztályt vezette.

⁴⁴⁹ BFL XXV. Fcs. 4. f. F. 1954-002037. 22. (1954. március 13.); BFL XXV. Fcs. 4. f. F. 1954-0475. 14. (1954. március 3.); BFL XXV. Fcs. 4. f. F. 1954-002034. 12. (1954. március 3.); BFL XXV. Fcs. 4. f. F. 1954-002035. 14. (1954. március 3.); BFL XXV. Fcs. 4. f. F. 1954-002038. 3. (1954. március 13.)

- a Svájcban élő Chorin Ferenctől Déry József utasítást kapott a szénbányászat területén végzendő „szabotázs és kártevő tevékenységre”, melybe fokozatosan vonták be a letartóztatott bányamérnököket.

2. Kártevés, szabotázs

- a hároméves terv készítésénél a bányamérnökök tudatosan mellőzték a jóminőségű szenek kitermelését és hamis adatokkal alátámasztva a gyenge minőségű szénvagyonnal feltárását támogatták

- hamis adatokkal alátámasztva elérték a Petőfi-bánya újraindítását

- az ötéves szénbányászati tervben – szintén Chorin utasítására – a „rosszminőségű” szénvagyonnal rendelkező bányák fejlesztését javasolták.

3. Kémkedés

- Déry József rendszeresen vitt ki külföldre politikai- és gazdasági jellegű „kémadatokat”.

4. Volt nagytőkések és saját vagyonuk rejtetegetése

- Kelemen és Déry, mint a Weiss- és Chorin-család vagyonkezelője, bizalmasa, rejtetegette a hátramaradt vagyontárgyakat.⁴⁵⁰

A vád prekonceptiója a három- és ötéves szénbányászati terv nem teljesítése, annak „elszabotálása” volt, a kiinduló pont pedig az 1951-es „alapszén” kontra lignit vita az Akadémián. A vizsgálat 1952 augusztusában Káposztás Pál és társai néven indult meg, mely szerint Káposztás, a Magyar Állami Szénbányák Rt. akkori műszaki igazgatójaként Varghával és Krupárral „akadályozta a jóminőségű szén kitermelését”, így a szénbányászatban 1947-ben megindult tervgazdaság is rossz irányba vitte a hazai szénbányászatot.

Ahogy fentebb említettem, a három éves terv a szén mennyiségét tekintve sikeresen zárult, a termelés növekedése azonban nem a korszerűsítés eredménye volt, ezért annak elmaradása megszabta az elkövetkező évek termelési lehetőségeit, így az ötéves terv teljesíthetőségét is. A politika által meghatározott elsődleges feladat a termelés növelése és a megadott országos keretszámok biztosítása volt. A vizsgálat folyamán többször, több esetben utalnak maguk a letartóztatott bányamérnökök is arra, hogy a hosszú távú tervezést biztosító bányatelepítésekhez hiányoztak – a folyamatosan csökkenő – anyagi feltételek, hiányoztak a szükséges berendezések, kevés volt a szakember és mindent meghatározott a felső szintű átgondolatlan kapkodás. (A hároméves terv elkészítésére a vallomások szerint 8-10 nap állt rendelkezésére a szakembereknek.)

⁴⁵⁰ ÁBTL 3.1.9. V-110208/2. 90–92. Összefoglaló jelentés a bányamérnökök ügyében, 1952. november 26.

Ezek a problémák akkor még csak a szakma elitjét foglalkoztatták, hiszen a politikai vezetés számára a terv teljesítése, annak nyilvános propagálása volt a cél, vagyis két termelési politika került egymással szembe. A bányászat a rendelkezésre álló szénvagyonot tartotta szem előtt, a politikai vezetés pedig azt figyelmen kívül hagyva, pusztán a szénigényeket. Hansági Imre erről a következőket írta: „...határozottan leszögezhetem, hogy a népgazdaság szempontjából csak az lehet helyes, ha a szénbányászat termelési politikáját a megváltoztathatatlan szénvagyon és nem a változtatható szénigények szabják meg.”⁴⁵¹ A politikai megrendelésre megindult vizsgálat alapja egy rendkívül összetett, már korábban is sok fejtörést okozó gazdasági-szakmai kérdést volt. Anélkül, hogy belemennék ennek feszegetésébe, az egész eljárás, sőt, a korszak gazdaságpolitikájának alapvető kiindulása a Hansági által megfogalmazott probléma: a széntermelésnek kell-e igazodnia a meglévő szénvagyonhoz, vagy a meglévő szénvagyon mennyiségétől teljesen függetlenül, csak az igények érdekeit kell-e szem előtt tartani. Nyilván ez a szakmai probléma korábban ugyanúgy felmerült a MAORT-per kapcsán, azonban az a diktatúra kiépülésének időszakában került megrendezésre, így a szándékosság bizonyítása nyilván semmilyen akadályba nem ütközött a hatalmi gépezet részéről. (A tárgyalat perben viszont már 1954-nél járunk, melyet megelőzött az 1953. júniusi MDP KV ülés.) Az alapvető cél ebben az esetben is a szándékosság, a „kártévő tevékenység tudatos ellenséges” jellegének bizonyítása volt, amit azonban a szakértői vélemények sem támasztottak alá. S hogy mégis mennyire nem számítottak a valós szakmai érvek, – s hogy mennyire beszélhetünk politikai típusú perről – arról Tóka Jenő av. alhadnagy, a vizsgálat során közreműködő okl. bányamérnök jelentésében (is) olvashatunk: „...fenn állhat annak a lehetősége, hogy az őrizetesek által esetleg kért ellenőrző szakértők tudományos vitát kezdenek a bírósági tárgyaláson és megpróbálnak Vargháék bűnös tevékenységének *tudományos jelleget adni*. [kiemelés tőlem – Cs. Zs. I.]”⁴⁵²

A szénvagyon–széntermelés, a vizsgálatban megjelenő kettőssége a már korábban említett lignit-„alapszén” problematikájából indult ki, hiszen az egész nyomozás megindulásának indoka az volt, hogy a bányamérnökök tartalékolni akarják a jó minőségű szenet a rendszerváltozás utáni időszakra és ezért a rosszabb minőségű lignit kitermelésének irányába tolták a hazai szénbányászatot. Azonban korábban a politikai vezetés véleménye is más volt.

A MÁSZ már 1947 októberében, a Nehézipari Minisztériumnak küldött felterjesztésében – a korábban már idézett tartalom mellett – megfogalmazta, hogy

⁴⁵¹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 218. Hansági Imre észrevételei a szakvéleménnyel kapcsolatban, 1954. január 28.

⁴⁵² ÁBTL 3.1.9. V-110208/5. 263. Feljegyzés, 1954. február 18.

„hazánkban általában az a szabályszerűség állapítható meg, hogy a nagyobb kalóriájú, tehát a jobb minőségű szeneink nagyobb mélységben és mostohább körülmények közé – nyomás, gáz, vízveszély stb. – települtek, mint a gyengébb szeneink. Feltárás útján gyors fejlődési lehetőséget tehát a gyengébb szeneink adnak. A minőség fokozása fokozódó költségtöbbletet és időt igényel.”⁴⁵³ Az Országos Tervhivatal Bányászati Csoportja 1948 októberében hasonlóan ítélte meg a helyzetet, de már sokkal konkrétabban fogalmazott és ekkor még elsősorban a szénárak kiegyenlítése mentén: „Alapelgondolásunk az, hogy a gyenge minőségű szenek felhasználása a jó minőségű szenek felhasználásával szemben forszírozandó, már csak azért is, mert gyenge minőségű szenekben tetemesen nagyobb az ország szénvagyonra, mint a jó minőségűekben, amivel szemben jelenleg szénbányászatunk súllyal jó minőségű szeneket termel. Ez a kényszerű helyzet részben az elmúlt helytelen gazdálkodás következménye, amikor is a nagy bányavállalatok azért, hogy fogyasztóköriüket bővítsék, széngazdálkodási szempontból teljesen indokolatlanul, sok esetben saját költségükön létesítettek jó minőségű szénfogyasztó berendezéseket, hogy azzal a vevőket magukhoz kössék. Másrészt károsan befolyásolja ezen igyekezetünket az a tény, hogy jelenlegi szénár rendszerünk eredményeként az ország egyik fő fogyasztóhelyén Budapesten – nem kis mértékben a fuvardíj különbségek miatt – a gyengébb minőségű szenek kalória-egysége lényegesen többbe kerül, mint a jó minőségű szenek kalóriaegysége [...]

Természetesen az árkiegyenlítést úgy kellene végrehajtani, hogy az ne csökkentse a szénbányászat bevételeit, sem pedig átlagban ne növelje a szénfogyasztók terheit sem, ami azt jelenti, hogy a jobb minőségű szenek bányáárát emelni, a gyengébbekét csökkenteni kellene [...]

Az is természetes, hogy egy ilyen irányú árrevízió végrehajtása esetén fokozott ellenőrzés és irányítás alá kellene helyezni szénbányászatunkat, nehogy helytelen, önös érdekből nagyobb súlyt helyezzen a jobb minőségű, tehát drágább árú szenek termelésére és elhanyagolja a viszonylag drágán termelhető, de az árrevízió után olcsón értékesítendő gyenge minőségű szenek termelését.”⁴⁵⁴

⁴⁵³ A MÁSZ kiegészítése az Iparügyi Minisztériumhoz 1947. október 6-án – a hároméves terv beruházási költségeiről – küldött felterjesztéséhez, 1947. október 7. Közli: Erdmann 1975, 391–392.

⁴⁵⁴ Az Országos Tervhivatal Bányászati Csoportjának feljegyzése a gyenge minőségű szenek felhasználásáról, 1948. október 15. Közli: Erdmann 1985, 497–498. A feljegyzést Vajda Imre véleményezte pár nap múlva „A gyengébb minőségű szénfajták felhasználása, ill. annak forszírozása mindenekelőtt egy technológiai és szervezési feladat. Első lépés tehát felderíteni: hol lehet fokozottabban, termelési kiesés nélkül nógrádi, borsodi, dunántúli szeneket felhasználni, tata–dorogi szenek helyett. Új létesítményeknél irányt kell venni arra, hogy azok a rendelkezésre álló szénfajtákra rendezkedjenek be, de valószínűleg bizonyos beruházások árán végrehajtható működő egységeknél is az átállítás.” Feljegyzés Berei Andornak a gyenge szenek felhasználásáról, 1948. október 26. Közli: Erdmann 1985, 500.

A Szénbányászati Ipari Igazgatóság Műszaki Osztály Szénvizsgáló csoportjának jelentése 1948 decemberében már így fogalmazott:

„...a bányászat a mostani adottságok mellett az elsőrendű szeneket illetően az ipar részéről esetleg támasztandó újabb követelményeket már nem bírna el, tehát e tekintetben elértük a határt. Meg kell értetnünk az illetékes szervekkel, hogy az ipar teljesítőképessége azon az áron, hogy a mainál nagyobb mennyiségű elsőrendű szenet kapjon, nem fokozható. Teljesítménynövelés most már csak új kazánberendezések, mégpedig silány szenekre építendő új kazánberendezések létesítésével érhető el. A mai állapot akkor sem tartható fenn, ha csak a jelenlegi ütemben dolgozna tovább az ipar. Szeneink %-os megoszlása a gyengébb minőség irányában fog eltolódni, hazai iparunk tüzelőberendezései pedig nagy részben sem gyenge minőségű, sem rostálatlan szenek eltüzelésére nem alkalmasak. Felvételünk lehetővé teszi azon üzemek kijelölését, melyek földrajzi fekvésük, a fogyasztott szénmennyiség s minden egyéni szempont figyelembevételével elsősorban sorolhatók azon üzemek közé, melyek új kazánok építése vagy a meglévő kazánok átalakítása révén alkalmassá teendők silány aprószenek eltüzelésére.”⁴⁵⁵

A végszót 1949 februárjában Osztrovszky György, Szénbányászati Ipari Igazgatóság igazgatója, később az Országos Tervhivatal alelnöke mondta ki,⁴⁵⁶ az első ötéves terv átdolgozásának vitáján: „Rossz szén nincs, csak alkalmatlan tüzelőberendezés.”⁴⁵⁷ 1950-ben pedig az Országos Tervhivatal elnöke, Vas Zoltán is elismerte, hogy „természetesen a széntermelésnek is igazodnia kell a szénvagyonunk fajtáinak arányához.”⁴⁵⁸

Összegezve a fentieket elmondható, hogy a Vargha Béla és társai ügyében megindított vizsgálat kiindulási vádpontja, – ti. a jó minőségű szénvagyon és a gyengébb minőségű lignit illetve barnaszén – egyáltalán nem volt megalapozott, hiszen 1947-től több hivatalos fórumon is megfogalmazódott az a probléma, hogy a jó minőségű szénigényeket már nem lehet

⁴⁵⁵ A Szénbányászati Ipari Igazgatóság Műszaki Osztály Szénvizsgáló csoportjának jelentése, 1948. december 6. Közli: Erdmann 1985, 505–506.

⁴⁵⁶ Osztrovszky György vegyészmérnök 1945-től 1948-ig a Magyar Állami Szénbányák Rt. tatabányai telephelyén volt mérnök, üzemi részlegvezető, végül miniszteri biztos. 1944-ben lépett be a Magyar Kommunista Pártba, 1945 és 1948 között annak parlamenti képviselője is volt. 1948. áprilistól megszűnéséig a Magyar Állami Szénbányák Rt. vezérigazgatói feladatait látta el, 1949–1950-ben a Nehézipari Minisztériumon belül megszervezett Szénbányászati Ipari Igazgatóság igazgatója volt. 1950-től 1953-ig az Országos Tervhivatal elnökhelyettesi posztját töltötte be, 1955-től 1960-ig a KGST moszkvai titkárságán tevékenykedett Magyarország képviselő-helyetteseként. 1961-től 1964-ig ismét az Országos Tervhivatal, 1964-től 1967-ig az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnökhelyettese, 1964 és 1981 között nehézipari miniszterhelyettes volt. Ezzel párhuzamosan 1964-től 1980-ig elnökhelyettesként dolgozott az Országos Atomenergia Bizottság vezetőségében, 1967 és 1970 között pedig a moszkvai KGST-kirendeltség helyettes titkára is volt.

⁴⁵⁷ Ekkor fogalmazódott meg ismét az is, hogy az ötéves terv legfőbb súlypontja Komló fejlesztése, a borsodi koncentráció és a Petőfi-bánya felfuttatása. A javaslat szerint a közép-dunántúli termelésnek kétszeresre, a tatabányai termelésnek 30%-kal kell felfutnia. Részlet a Szénbányászati Ipari Igazgatóság osztályvezetői értekezletének jegyzőkönyvéből: Az ötéves terv átdolgozása, 1949. február 22. Közli: Erdmann 1985, 526.

⁴⁵⁸ ÁBTL 3.1.9. V-110208/4. 32–33. Feljegyzés, 1953. január 13.

kielégíteni, így fokozatosan át kell állni a gyengébb szénvagyon fejtésére és felhasználására, valamint az ehhez szükséges technikai feltételek fejlesztésére. A kérdés valóban politikai indíttatásból fordult meg, ahogy azt Gerő Ernő is írta a vizsgálat elején:

„Ami azt illeti, hogy a volt Nehézipari Minisztérium »szakértői« és az OT »szakértői« helytelen irányba vitték szénbányászati beruházásainkat, azt állítva, hogy takarékoskodni kell a fekete- és a minőségi barnaszénrel, s mindenekelőtt a lignitet és a gyenge barnaszénrel kell kitermelni – mindez túlon túl ismert dolog. Ezt mi lepleztük le. Ezt az »elméletet« mi zúztuk szét, s állami és párthatározatokban elítéltük. Beruházási politikánkat is megváltoztattuk, de ezt csak részben tudtuk megtenni, mert ott, ahol már nagy összegeket ruháztunk be, nem lehetett abbahagyni.

Meg kell mondani, hogy nemcsak a letartóztatottak hirdették, hogy kímélni kell a jó szenet, hanem az összes szénkorifeusok, beleértve Ajtay Zoltánt, a BEM Szénbányászati Főosztályának jelenlegi vezetőjét is. És ugyanezt hirdette Vas elvtárs, akit Hansági és társai megfőztek. Később, miután a Pártban, az Államgazdasági Bizottság⁴⁵⁹ ülésén rendkívül élesen felléptem a minőségi szenek kímélésének »elmélete« ellen, mint olyan irányzat ellen, amely az ellenségnek kedvez, tartotta meg Ajtay Zoltán a Tudományos Akadémián azt az előadást, amelyről az anyagban szó van, s amelyben már szembefordult a jó minőségű szenek kímélésének »elméletével«.⁴⁶⁰ Ezt sokan tudják, a többi között Friss elvtárs is.»⁴⁶¹

A vizsgálat az állítólagosan elkövetett bűncselekmények megalapozásánál, – ami 1953-ban sem volt több, mint a beismerő vallomások és a tanúvallomások – magát a három- és az ötéves eredeti tervet is bizonyítékként kezelte, így az abban, a gazdasági- és politikai vezetés által is jóváhagyott tervgazdasági célokat kívánta felülírni. Nyilván ezek elkészítésében a MÁSZ-tól az Országos Tervhivatalon keresztül a Gazdasági Főtanácsig többen vettek részt, de arra többször történik utalás a nyomozati anyagban, hogy a még 1952 és 1953-ban is pozícióban lévő vezetőket a vizsgálat nem akarta felelősségre vonni. Tehát elsősorban olyan szakembereket áldoztak fel, akik múltjukkal erősen kötődtek a „rég rendszerhez” elismert és megbecsült szakemberként, így a nevük még 1953-ban is ismerősen csengett a szakmában, akiknek egy része még 1945 után is együtt dolgozott, komoly szerepet vállalva az ország újjáépítésében és akik – elsősorban múltjuk miatt – több külföldi kapcsolattal is rendelkeztek.

A vizsgálat anyagban több helyen is olvashatunk a gazdasági tervek elkészülésének körülményeiről, amely már önmagában érdekes adalékot szolgáltat a korszakhoz, de emellett

⁴⁵⁹ A Politikai Bizottság 1949. február 17-i határozata alapján jött létre az MDP Államgazdasági Bizottsága, a Gazdasági és Pénzügyi Bizottság átszervezésének eredményeként.

⁴⁶⁰ Az Akadémián 1951 őszén megtartott vitasorozat, amelyről a bevezetőben már szó volt.

⁴⁶¹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 6–8. Gerő Ernő levele Rákosi Mátyáshoz, 1952. november 21.

fontos információkat tartalmaz annak igazolására, hogy mennyire indokolatlanok voltak a letartóztatott bányamérnökök elleni vádak.

Vargha Béla a hároméves terv elkészítésének körülményeiről írva elmondta, hogy az utasítást Láng Jánostól, a MÁSZ akkori alelnökétől, majd vezérigazgató-helyettesétől kapták 1946 decemberében, az alapadatokat pedig Berei Andor (akkor az Országos Tervhivatal első főtitkára) bocsátotta a rendelkezésükre. A vallomások szerint az elkészítésre nyolc napot kaptak. Munkájukat a párt részéről Rácz István, a MÁSZ Végrehajtó Bizottságának a tagja felügyelte, aki folyamatosan tájékoztatta a Pártközpontot a tervezőmunka menetéről. Az elkészült tervezetet több szakembernek is átadták felülbírálatra, – akik Vargha elmondása szerint nem is foglalkoztak az előirányzott termelési minőség megoszlásával – azonban a véglegesítés után a Gazdasági Főtanács 1947 januárjában megemelte az előirányzott termelést, a beruházási keretet viszont lecsökkentette, s ezután véglegesítették a tervet.⁴⁶² Először Vas Zoltán 1947 őszén egy értekezleten beszélt arról, hogy mégis inkább Tatabányát és Dorogot, – vagyis az itt található jó minőségű szénvagyon kitermelését – kellene fejleszteni és csak utána rátérni a gyengébb minőségű szénmedencék feltárására.⁴⁶³

Az ötéves gazdasági terv elkészítése még körülményesebb volt a feljegyzések szerint. A terv kidolgozása 1949 nyarán indult meg a MÁSZ Tervezési Osztályán, szintén Láng János és Berei Andor megbízásából. Az első terv – az akkor előírt – 18 millió tonna szén kitermelésére 1,1 millió forintot irányzott elő. A széntermelésre vonatkozó országos termelési adatokat az egyes bányakerületek állították össze, majd ezekhez mérten állapították meg és osztották el a beruházási kereteket az előirányzott összegből. Ezt követően rövid időn belül 17 terv készült a folyamatosan változó előirányzott termelési adatok miatt. (Ez a 17. tervben már 21,8 millió tonna volt.) Felmerült a további gépesítés lehetősége, mely növelte volna a kitermelhető mennyiséget, de ezt a technikai elmaradottság, – és nem mellékesen a pénzhiány – miatt már akkor elvetették, így megfogalmazódott az, – ami a későbbiekben meg is valósult – hogy a hiányzó gépeket létszámemeléssel kell megoldani. A hosszas tárgyalások után elkészült 17. terv már a Pártközpont elé kerülhetett, azonban ott nem fogadták el, mert „időközben megállapítást nyert, hogy az 5 éves terv végére 21,8 millió tonna nem elegendő, s a szükséglet 28,5 millió tonnára fog emelkedni. Így került sor a 18. terv elkészítésére.”⁴⁶⁴ Az

⁴⁶² A bányamérnökök elleni vizsgálat során többször kihallgatták Láng Jánost is, aki többek között elmondta, hogy a hároméves tervet Vas Zoltán és Friss István, az MKP Állampolitikai Osztályának titkára véglegesítette. ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 104. Láng János tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1953. január 13.

⁴⁶³ ÁBTL 3.1.9. V-110208/4. 29-30. Feljegyzés, 1953. január 13.

⁴⁶⁴ ÁBTL 3.1.9. V-110208/4. 32-35. Feljegyzés, 1953. január 13.

ötéves terv 1951-es módosítása végül 27.5 millió tonnában irányozta elő a széntermelés mennyiségét.

Fentebb már utaltam rá, hogy a hároméves terv által elért eredmények, de főként a már ott is jelentkező problémák önmagukban is megkérdőjelezték az ötéves terv által megcélzott irreális követelmények tarthatóságát. A Nehézipari Minisztérium Bányászati Főosztálya az ötéves terv második módosítása tekintetében meg is fogalmazta ezeket a gondokat, de ki kell hangsúlyozni, hogy a letartóztatott bányamérnököknek ennek az előkészítésében már nem volt szerepük: „A 3 éves terv célkitűzései több nehézségbe ütköztek és a nehézségek elhárítása nem minden esetben sikerült. A bányászat gépesítése kellő eredményeket nem tudott felmutatni és a 3 éves terv végén is a szén termelését döntő súlyban fizikai munkával kellett biztosítani. A lehasználódott fűrőberendezések nem tették lehetővé azt, hogy a fűrési program a követelményeknek megfelelően legyen végrehajtható és e miatt az 5 éves tervben még fokozottabb mérvű fűrési programot kell megvalósítani. A munkaidő kihasználása céljából a 3 éves terv folyamán nem volt lehetséges az, hogy általánosságban ne a szállítási útvonalakon történjék a személyközlekedés. Ez ugyanis a teljes 8 órai munkaidő kihasználását lehetővé nem teszi, mert a személyközlekedés idejére a gépi szállításokat szüneteltetni kell. Ez volt az egyik oka annak, hogy a munkahelyen való váltást általánosságban bevezetni nem lehetett.

A nagy termelési követelmények kielégítése céljából fejtési rendszereink elavultak [...]

A fejtőgépek tulajdonságainak ismerete hiányában az egyes fejtőgép-típusoknak megfelelő kialakíthatók. A magyar bányászatra nagy veszélyt jelentő karsztvíz, valamint úszóhomok kérdés gyakorlati megoldása a 3 éves terv folyamán még nem sikerült, és előre láthatólag az 5 éves tervben ennek a kérdésnek a megoldására döntő súlyt kell helyezni.

A 3 éves terv folyamán fokozódó nehézséget és igen súlyos problémát jelentett a káderkérdés. Sem fizikai, sem műszaki, sem adminisztratív káderek megfelelő számban rendelkezésre nem álltak. A legsúlyosabb hiba az volt, hogy a műszaki káderek adminisztratív munkákat is nagymértékben voltak kénytelenek végezni a szükséges szervezési kérdések lebonyolítása érdekében, és e miatt a műszaki kérdések megvalósítása háttérbe szorult.⁴⁶⁵

A problémák megoldására a terv teljesíthetősége érdekében a Bányászati Főosztály 14 pontot sorolt fel, köztük olyanokat, mint a fejtőgépek soron kívüli legyártása (ti. az Ajtay-féle fejtőgép, melyről a vizsgálat során többször is elhangzott, hogy elsősorban a hozzá nem értés miatt nem válhatta be a hozzáfűzött reményeket), hogy a bányatelepítéseknel és üzemek

⁴⁶⁵ A Nehézipari Minisztérium Bányászati Főosztálya előterjesztése, 1950. augusztus 8. Közli: Erdmann 1985, 575.

felfejlesztésénél döntő szempont az adott szénvagyonhoz való igazodás legyen, 1951. év elejére 6 db 1000 méter teljesítményen felüli fűróberendezés előállítása és beszerzése, a gyengébb minőségű szenek felhasználására szolgáló speciális kazántípusok gyártását felgyorsítása, vagy a szénbányászat részére a szükséges szakkáderek (közép és vezető műszaki káderek) képzésének felgyorsítása.

A nyomozás során felmerült vádpontokat a vizsgálat több esetben igyekezett szakértői véleményekkel alátámasztani, azonban a vádlottak már azok összetételét is többször megkérdőjelezték. (Ezt természetesen csak az 1953-as változtatások után volt lehetséges). Sőt, 1953 végén, 1954 elején kézhez is kapták ezeket az összefoglalókat, melyekre részletes észrevételeket tehettek: „Gyanúsítottak a szakbizottság véleményére több jelentős észrevételt tettek, melyek ellentétben állnak a szakbizottság megállapításaival. Így a jelenlegi adatok alapján nem tudunk állást foglalni gyanúsítottak kártevő szándékuknak [sic!] kérdésében.”⁴⁶⁶

A lényeg gyakorlatilag mindenkinél egyezett: a szakértői vélemények pusztán csak felsorolják a hibákat, melyek nyilván a szénvagyon és a szénigény közötti különbségekből adódtak, azonban a körülményeket, az okokat nem vizsgálta. Ahogy Hansági Imre a legtalálóbban megfogalmazta, „olyan érzésem támadt, mintha nem tárgyilagos műszaki szakértői jelentést, hanem műszaki vádiratot olvastam volna.”⁴⁶⁷ Általában elmondható, hogy a tervbűntettekkel kapcsolatban alkalmazott szakértők az érintett minisztérium dolgozói voltak. Ezek a vélemények érdemben inkább voltak tekinthetőek hatósági közléseknek, mint tényleges szakmai véleménynek, bár formailag független személyektől vagy testületektől származtak.⁴⁶⁸ Ráadásul a szakértői vélemények 7 év távlatából bírálták a három éves tervet és annak készítőit, teljesen figyelmen kívül hagyva a tervkészítés idejének körülményeit, az akkori gazdasági helyzetet, azonban mértékadónak véve az ötéves terv fokozott mennyiségi és minőségi szükségleteit.⁴⁶⁹

Mindegyik őrizetes vizsgálati anyagában megtalálható továbbá a hűtlenség vádpontja, mely szerint többször bírálták – akár egyénileg, akár csoportosan a – regnáló politikai és gazdasági berendezkedést és mindannyian a rendszer mielőbbi változásában bíztak. A vádak szerint a volt „Salgósok” – vagyis a letartóztatott szakemberek egy része – 1945-től kezdve hetente összejártak Schmidt Sándor lakásán és kemény kritikát fogalmaztak meg a fennálló hatalommal szemben. A Bánya- és Energiaügyi Minisztérium ifjú titánjainak hozzánemértése gyakran volt beszélgetéseik tárgya csakúgy, mint az irreális és teljesíthetetlen tervek. A vádak

⁴⁶⁶ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 264. Javaslat Vargha Béla és társai bányamérnökök ügyében, 1954. február 19.

⁴⁶⁷ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 226. Hansági Imre észrevételei a szakvéleménnyel kapcsolatban, 1954. január 28.

⁴⁶⁸ Kahler 1993, 169.

⁴⁶⁹ ÁBTL3.1.9. V-110208/8. 238. Káposztás Pál észrevételei a szakvéleménnyel kapcsolatban, 1954. február 7.

szerint Schmidt egy névsort is összeállított, melyen egy esetleges rendszerváltozás utáni bányáipar lehetséges vezetői szerepeltek, ez azonban nem került elő a nyomozás során.⁴⁷⁰ Az ÁVH azonban az ebből kimaradt bányamérnökökre is rá akarta húzni a rendszer bírálatának és így remélt változtatásának vádját, ezért az ő esetükben egy 1948-as pikniket gondoltak bizonyító erejűnek.

1948. augusztusban a Solymár melletti Zsíros-hegyen rendezett bankettet a MÁSZ, ahol Keszthelyi Gyula bányamérnök⁴⁷¹ Krupár Géza, Vargha Béla, Kubinyi István és Káposztás jelenlétében azt hangoztatta, hogy a dorogi jobb minőségű szenet fokozottabb mértékben kell kibányászni.⁴⁷² Az így kialakult vitában Káposztás azzal érvelt, hogy a dorogi szén kitermelésével takarékoskodni kell, mert ki vállalja majd érte a felelősséget, ha rendszerváltás történik. A politikai vezetés és az ÁVH által kiagyalt koncepciónak igazán ez a találkozás volt az alapja, minden résztvevő nyomozati anyagában olvashatunk róla, az őrizetesek szerint Kubinyi Ferencnek és Keszthelyi Gyulának köszönhetően.

De példaként szerepelhet Márkus György vádirata, melyben olyan pontok szerepeltek, mint hogy az 1930-as években Szovjetunió ellenes újságcikkeket írt, 1946 és 1950 között tartott volt „Salgós” összejöveteleken sokszor beszéltek a rendszerváltozásról, s az egyik ilyenén javasolta, hogy rendszerváltozás esetén egy igazoló bizottságot hozzanak majd létre. Mindezekre alapozva a vád célja, a népi demokratikus államrend elleni büntett igazolása volt.⁴⁷³

5.14. Ítéletek

A vádemeléseket követően 1954. március 25-én tartották meg a tárgyalásokat Dzsida László, Heinrich Henrik, Mohi Rezső, Márkus György, Déry József ügyében a Budapesti Fővárosi Bíróságon. Minden személy ügye külön-külön lett tárgyalva. A vádat a Legfőbb Ügyészség részéről Gáspár Gyula ügyész képviselte, a tárgyalásokon tanúként hallgatták ki többek között Hansági Imrét és Vargha Bélát is. A dr. Jónás Béla vezette tanács mind az 5 vádlott esetében ítéletet hozott:⁴⁷⁴

⁴⁷⁰ ÁBTL V-110208/35. II. 266. Vizsgálati terv Schmidt Sándor ügyében, 1953. március 2.

⁴⁷¹ Keszthelyi Gyula bányamérnök 1945 előtt a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. személyzeti igazgatója, majd 1945 után dorogi kerületi bányagazgató volt. Többször hallgatták ki tanúként Vargha Béla és társai ügyében, de felelősségre nem vonták.

⁴⁷² ÁBTL 3.1.9. V-110208/9. 93–97. 202./1. jelentése Káposztás Pál fogdai magatartásáról, 1952. augusztus 18., ÁBTL 3.1.9. V-103453. 66. Kubinyi István kihallgatása, 1952. július 23.

⁴⁷³ A vádiratban már egy letartóztatott bányamérnök neve sem szerepelt. BFL XXV. FCS. 4. f. F. 1954-002037. 11-12. Vádirat, 1954. március 10.)

⁴⁷⁴ ÁBTL 3.1.9. V-110208/43. 218–219. Jelentés Vargha Béla és társai bányamérnökök ügyében, 1954. március 25.

Dzsida Lászlót a demokratikus államrend ellen folytatólagosan elkövetett izgatás büntette miatt 2 év börtönre és 1 000 Ft erejéig vagyonek kobzásra ítélték. A letartóztatástól számított időt beszámítottak nyilvánították, a tárgyalás napján hazaengedték.⁴⁷⁵ Dzsida László a későbbiekben kétszer, 1964-ben és 1975-ben perújítási kérelmet nyújtott be, amelyet mindkét esetben elutasított a Legfőbb Ügyészség. Végül ítéletét halála után – hozzátartozójának kérelmére – a Fővárosi Bíróság az 1990. évi XXVI. törvény 1. § 1. bekezdésében írt rendelkezés folytán semmisnek nyilvánította.⁴⁷⁶

Heinrich Henrik szervezkedés büntette miatt 3 év és 6 hónap börtönbüntetést kapott, vádlott és védője fellebbezett, de a Legfelsőbb Bíróság az 1954. augusztus 10-én tartott nem nyilvános fellebbviteli tárgyaláson elutasította a kérelmet.⁴⁷⁷ Miután felesége 1954. novemberben kegyelmi kérvényt nyújtott be, az Elnöki Tanács 1955. április 20-án kelt határozatával Heinrich hátralévő büntetését 3 év próbaidőre felfüggesztette.⁴⁷⁸ A legfőbb ügyész 1957-ben előterjesztést tett az Elnöki Tanács felé, hogy Heinrichet mentesítsék a büntetett előlethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények alól. Erre 1957. február 9-én került sor.⁴⁷⁹

Dr. Mohi Rezsőt „közhivatalnoki állásánál fogva birtokába jutott titkoknak gondatlanul illetéktelen személlyel történt közléssel elkövetett” büntette miatt 1 év és 6 hónap börtönre és 2 év közügyektől való eltiltásra ítélték. Az előzetes letartóztatásba töltött időt beszámították, így 1954. május 4-én szabadult. 1955 végén kegyelmi kérvényt nyújtott be, azonban 1956. március 9-én kelt levelében Jónás Béla, a Budapesti Fővárosi Bíróság elnökhelyettese elutasította a javaslatot. Végül az Elnöki Tanács 1956. július 26-án kelt határozatában mentesítette a hátrányos jogkövetkezmények alól.⁴⁸⁰

Dr. Márkus Györgyöt hűtlenség és szervezkedés büntette miatt 3 év és 6 hónap börtönbüntetésre, 5 000 Ft-ig terjedő vagyonek kobzásra és 4 év közügyektől való eltiltásra ítélték.⁴⁸¹ Márkus kegyelmi kérvényt nyújtott be, amit elutasítottak, így – mivel a bíróság az 1953. október 30-tól letartóztatásban eltöltött időt egészében beszámította – 1956. március 1-jén szabadult Márianosztráról. A Legfelsőbb Bíróság az ítéletet 1957. május 21-én tartott

⁴⁷⁵ BFL XXV. Fcs. 4. f. F. 1954-0475. 27–28. Ítélet, 1954. március 25.

⁴⁷⁶ BFL XXV. Fcs. 4. f. F. 1954-0475. 2. Igazolás, 1991. április 8.

⁴⁷⁷ BFL XXV. Fcs. 4. f. F. 1954-002034. 47–48. Ítélet, 1954. augusztus 10.

⁴⁷⁸ BFL XXV. Fcs. 4. f. F. 1954-002034. 68. Heinrich Henrik ügyének felülvizsgálata, 1955. április 21.

⁴⁷⁹ ÁBTL 3.1.5. O-9697/1/146. 104–106. Rehabilitáltak.

⁴⁸⁰ BFL XXV. Fcs. 4. f. F. 1954-002035. 63. Igazságügy minisztérium jelentése, 1956. augusztus 1.

⁴⁸¹ BFL XXV. Fcs. 4. f. F. 1954-002037. 52–55. Ítélet, 1954. március 25. A Márkus György elleni – Czákó Kálmán által – „bizalmasnak” jelzett büntetőügyben a már korábban említett Bárd Imrét jelölték ki hivatalból védőnek. ÁBTL 3.1.9. V-110208/37. Meghatalmazás, 1953.

ülésén indokolatlannak és törvénytörőnek nyilvánította, és Márkust az ellene emelt vádak alól bűncselekmény hiányában, illetve büntethetőséget kizáró ok folytán felmentette.⁴⁸²

Dr. Déry József hűtlenség és valutarejtegetés büntette miatt 5 év börtönbüntetést kapott, vádlott és védője fellebbezett. A Legfelsőbb Bíróság az 1954. június 22-én tartott tárgyaláson a börtönbüntetést 3 év 6 hónapra csökkentette, az így fennmaradó büntetést Márianosztrán, az Országos Börtönben töltötte le.⁴⁸³ Déryt 1957. szeptember 28-án, nem nyilvános ülésen, határozatban mentette fel a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa a hűtlenség vádjá alól, míg a devizagazdálkodás érdekeit sértő büntetést továbbra is bűnösnek nyilvánította, büntetését 1 évi börtönben és 3 000 Ft vagyonekobzásban állapította meg, azonban kérelem folytán Déry mentesült a büntetett előlethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények alól, és büntetlen előéletűnek minősítették.⁴⁸⁴ Szükséges megjegyezni, hogy az összes szakember, így Déry esetében, akit végül hűtlenség büntette miatt ítél el a bíróság, a vád megalapozatlan volt. A vád szerint Déry 1947-ben találkozott Chorinnal, – amiről egyébként az LfB. határozata is kimondta, hogy a „kiszolgáltatott adatok” pusztán általános információk voltak a Magyarországi politikai és gazdasági viszonyokról – a letartóztatására, vagyis az állítólagos büntetett miatti első intézkedésre azonban hat évvel később, 1953. december 28-án került sor, így a büntethetőségét már addigra is elévültnek kellett volna tekinteni.

Amint az jól látható, a vádiratok szövegében és az ítéletben megállapított büntetett minden esetben jelentős átalakuláson ment keresztül a letartóztatás és a vizsgálat alapjául szolgáló indokhoz képest: a szabotázs koncepciója fokozatosan olvadt el a több évig tartó eljárás során. Jól példázza a letartóztatásul szolgáló vádak fordulatosságát Márkus György esetében az is, hogy vádiratában már egy letartóztatott bányamérnök neve sem szerepel, csak olyan vádpontokról olvashatunk, mint hogy Márkus az 1930-as években a Szovjetunió ellenes újságcikkeket írt, vagy hogy az 1946–1950 között tartott volt Salgó Rt.-s összejöveteleken sokszor beszéltek a rendszerváltozásról, s az egyik ilyenén azt javasolta, hogy rendszerváltozás esetén egy igazolóbizottságot hozzanak majd létre.⁴⁸⁵

⁴⁸² ÁBTL 3.1.5. O-9697/1/146. 140–143. Rehabilitáltak; BFL XXV. Fcs. 4. f. F. 1954-002037. 118–121. Határozat, 1957. május 21.

⁴⁸³ BFL XXV. Fcs. 4. f. F. 1954-002038. 59–60. Ítélet, 1954. június 22.

⁴⁸⁴ ÁBTL 3.1.5. O-9697/5/216. 249–250. A határozat indoklása ismét jól mutatja az 1952 és 1954 között lefolytatott vizsgálat sajátosan értelmezett „törvényességét”: „Az iratok szerint terhelt első nyomozati kihallgatása a szóban lévő büntetett tekintetében 1953. év december 28-án történt [Déryt 1952. október 3-án vették őrizetbe – Cs. Zs. I.]. Ez tehát a bűnvádi üldözésre hivatott hatóságnak a terhelt ellen e büntetett miatt tett első intézkedése [...] A cselekmény elkövetésétől (1947. év) eddig az időpontig 5 év már eltelt. Figyelemmel a Bta. 25. §. b. pontjára és 27. §. (1.) bekezdésére a terhelt büntethetősége elévülés okából megszűnt.” Lásd még BFL XXV. Fcs. 4. f. F. 1954-002038. 76–77. Legfelsőbb Bíróság Elnöki Tanácsának ítélete, 1957. szeptember 28.

⁴⁸⁵ BFL XXV. Fcs. 4. f. F. 1954-002037. 11–12. Vádirat, 1954. március 10.

Azonban a Vizsgálati Főosztály eredeti javaslatával ellentétben a tárgyalás után még nem engedték szabadon Vargha Bélát, dr. Káposztás Pált, Krupár Gézát, Hansági Imrét és dr. Vitális Sándort, mert a Legfőbb Ügyészség már előző napon, azaz március 24-én mégis vádiratot nyújtott be Vargha Béla ellen. Erre feltehetőleg Déry József elítélése miatt volt szükség, mert a hűtlenség büntetést Déryre csak Vargha „bizonytalan vallomása” alapján tudták „rábizonyítani. Így Vargha ellen is fennállhatott az a vádpont, hogy Déry Józsefnek adatokat szolgáltatott a magyar szénbányászat helyzetéről, aki a vele kapcsolatban álló Chorin Ferencnek kijuttatta azokat.⁴⁸⁶

Vargha bírósági tárgyalásának kimenetele azonban a Vizsgálati Főosztály jelentése szerint kétséges volt. A hűtlenség büntetének bizonyítása, amelyre a vád is építeni kívánt, egyedül Vargha – Déry tárgyalásán bizonytalanul megtett – beismerő vallomásán alapult, de féltő volt, hogy saját tárgyalásán ezt visszavonja. A másik vádpont, – miszerint a „rendszerváltozásra számítva helyezte előtérbe a gyenge minőségű szén termelését a jóminőségű szénnel szemben – is meglehetősen ingatag lábakon állt, s szintén Vargha vallomásától függött. A Vizsgálati Főosztály ezért továbbra is azt javasolta, hogy amnesztia alapján helyezték szabadlábra: „Figyelembe véve Vargha Béla bányamérnök átlagon felüli képességeit is, véleményem szerint helytelen ellene kellően meg nem alapozott vádiratot benyújtani. Vargha Béla ügyében korábban hozott döntés, az amnesztia alapján történő szabadlábra helyezés a célravezető intézkedés.”⁴⁸⁷

A Főosztály aggodalma nem volt indokolatlan, pedig „fontos államérdekre” hivatkozva a bíróság Vargha Béla ügyében 1954. április 3-ára zárt tárgyalást rendelt el. A tárgyalása azonban „nem folyt rendben”. A jegyzőkönyvből kiderül, hogy a felkért szakértők bizonytalanok voltak, érveiket több ponton megcáfolták, a vádlott, valamint a védő kérdéseire megfelelő választ nem tudtak adni.⁴⁸⁸ Mind Vargha, mind pedig a tanúk visszavonták korábbi vallomásaiknak „lényeges részét”, így például az egyik tanú is:

„Toponárszky Pál⁴⁸⁹ a tanácselnök kérdéseire nem akart válaszolni, majd hosszas unszólásra a tanácselnök által felolvasott egyes vallomásrészletekre részben azt mondta, hogy most másképp látja, vagy pedig, hogy a nyomozás során azt vallotta, most azonban nem nyilatkozott [sic!]. Korábbi vallomásával szemben azt állította, hogy véleménye szerint Vargha Béla nem kártevő szándékból, hanem szakszerűségi okokból tett intézkedéseket.

⁴⁸⁶ ÁBTL 3.1.9. V-110208/43. 226-228. Vargha Béla bányamérnök ügyében készült vádirat másolata, 1954. március 25.

⁴⁸⁷ ÁBTL 3.1.9. V-110208/43. 221. Jelentés Vargha Béla és társai ügyében, 1954. március 25.

⁴⁸⁸ BFL XXV. Fcs. 4. f. F. 1954-002040. 39-53. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1954. április 3., ÁBTL 3.1.9. V-110208/43. 237-238. Jelentés Vargha Béla és társai ügyében, 1954. április 3.

⁴⁸⁹ Toponárszky Pál bányamérnökről lásd fentebb.

Hasonló választ adott a többi tanú is erre a kérdésre, így Sillai Vilmos⁴⁹⁰ is, aki korábban ügyökként dolgozott az ügyben.”⁴⁹¹

Végül a „törvény által megállapított legfeljebb kiszabható 20 évi börtönbüntetés helyett, a hűtlenségben és népellenes büntettségben bűnösnek talált vádlottat 4 évi börtönre ítélték”, mint főbüntetésre, 5 000 Ft pénzbüntetésre és 5 évi közügyektől való eltiltásra, mint mellékbüntetésre.⁴⁹² A jegyzőkönyv az alábbiakkal zárult: „A tárgyalás rossz hatást keltett. Ez megmutatkozott a bíróság ítéletében is, mert a törvény által megállapított, legfeljebb kiszabható 20 évi börtönbüntetés helyett, a hűtlenségben és a népellenes büntettségben bűnösnek talált vádlottat 4 évi börtönre ítélték.”⁴⁹³ Az ítélet ellen fellebbezés nem történt.

Vargha Bélát 1956. szeptember 21-én az Elnöki Tanács 003/51/1956. számú határozatával a büntetett előélethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények alól kegyelemből mentesítette, a BM II/11. Osztálya (operatív nyilvántartás) azonban nyilvántartásban hagyta, mint származásánál fogva „nem megbízható”, „operatív szempontból felhasználható” személyt.⁴⁹⁴

A többi szakembert, Hansági Imrét, dr. Káposztás Pált, Krupár Gézát és dr. Vitális Sándort 1954. április 5-én szabadlábra helyezte a Legfőbb Ügyészség, természetesen miután mindegyikükkel titoktartási nyilatkozatot írtak alá. Közülük Krupár Géza 1956-ban kérte rehabilitációját és anyagi kártérítését. A rehabilitációval az iratok szerint nem foglalkoztak, az anyagi kártérítést elutasították.

⁴⁹⁰ Sillay Vilmos bányamérnök, 1951–1952-ben a Bányaberuházó Vállalat osztályvezetője, 1953-tól a Bányászati Mélyépítő Vállalat, majd a Bányászati Aknamélyítő Tröszt műszaki osztályvezetője volt.

⁴⁹¹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/43. 237. Jelentés Vargha Béla és társai ügyében, 1954. április 3.

⁴⁹² Uo. 237–238.

⁴⁹³ Uo.

⁴⁹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-110208/6. 306/a. Összefoglaló jelentés, 1957. december 19.

VI. Összegzés

A Rákosi-korszak gazdasági pereinek hátterében mind Magyarországon, mind pedig Közép-Kelet-Európa szovjet befolyás alá tartozó országaiban az idegen hatalom által ráerőltetett politikai és gazdasági szándék érvényesült, melyeket elsősorban az 1947 őszi KOMINFORM határozatok nyomatékosítottak. A kommunista diktatúra egy teljesen életképtelen gazdasági rendszert erőltetett a magyar nép nyakára, politikai célkitűzéseit pedig széles körű terrorral valósította meg. Az így lefolytatott pereket alapvetően az ún. nagyperek és az ún. tömegperek alkotják, melyeken belül azonban jól elhatárolható gazdasági pertípusokat tudunk felállítani a szerint, hogy milyen politikai-gazdasági közegben születtek, és a hatalom milyen cél elérése érdekében folytatta le azokat. Tehát az alapvető kiindulási pont: a perek hátterében minden esetben egy adott politikai-gazdasági szándék elérése vagy adott esetben kudarcának igazolása volt.

A gazdasági kirakatperek szorosan kötődtek a sztálinista állam kiépítéséhez mind Magyarországon, mind pedig a többi kelet-közép európai országban: céljuk a magángazdaság teljes felszámolása, az állami egyeduralom kiépítése.

1945 és 1947 között időszakot, amikor még az újjáépítés, a gazdasági és társadalmi viszonyok, a mindennapok mielőbbi rendezése volta cél, elsősorban kisebb, de annál nagyobb sajtóvisszhangot kiváltó razziák, bírósági eljárások, internálások jellemezték. Céljuk az árdrágítók, feketézők stb. elleni kíméletlen küzdelem, a kötött gazdálkodás fenntartása, az infláció alatt elburjánzott gazdasági bűncselekmények hatásos üldözése, s ennek égisze alatt a hagyományos gazdasági kapcsolatok tudatos szétzilálásának a megkezdése.

A korszak gazdasági pereinek (akárcsak a politikai-, valamint a katonai perek esetében is) lényege magából a korszakból, a kommunista rendszert kiépíteni és fenntartani hivatott ideológiából, politikából és az ehhez kapcsolódó változó gazdasági törekvésekből érthető meg. Vagyis – a Cseszka Éva osztályozta „gazdasági kirakatperken” és „tömegperken” belül – az 1945 és 1955 közötti időszak olyan, gazdaságtörténeti aspektusból is meghatározó

szakaszait is fel lehet állítani, melyekhez mind ideológiai, mind politikai, mind pedig gazdasági szempontból köthetőek az egyes koncepciók perек: az 1945 utáni újjáépítés, gazdasági stabilizáció, államosítás, leszámolás a politikai ellenfelekkel, tervgazdaság, tsz-esítés. Jelen dolgozat ezt a kétfajta megközelítést dolgozta össze, és ezek mentén állított fel egyfajta rendszerezést.

Az első perек elsősorban kirakatperек voltak, melyek politikai és gazdasági célja az államosítás, a stratégiai fontosságú iparágak és az ezekhez kapcsolódó nagyvállalatok állami tulajdonba vétele, a kommunista párt politikai ellenfeleinek kiiktatása, az egyes gazdasági ágazatok szakembergárdáinak likvidálására, valamint az ország teherbíró képességét jócskán meghaladó erőltetett hadiipari fejlesztés, a hidegháborúra való felkészülés. A nyilvánosan megrendezett perек célja – a politikai perекhez hasonlóan – a társadalom megfélemlítése volt, valamint üzenet az „ellenséges” Nyugat felé. Ide tartoznak továbbá azok, a hatalmi kulcspozíciók megszerzésére – végeredményben a totalitárius diktatúra kiépítésére – irányuló kirakatperек, melyek a politikai ellenfelek kezében lévő minisztériumok vezető tisztviselői, vagy a hozzájuk kapcsolható nagyvállalatok ellen folytak.

Az kirakatperекre épülő tömegperек alkotják a gazdasági típusú perек következő csoportját, melyek lényegében a terrort az élet mindennapi szintjére kiterjesztették, céljuk a társadalom megfélemlítése volt a parasztságtól egészen a munkásosztályig. A társadalmi többséggel való nyílt szembeszegülést, a hazai adottságok és a nemzeti jelleg semmibe vételét jelentette. Mindenki perbe foghatóvá vált, legyen bármely tagja a társadalomnak. A tömegterror célszemélyei voltak az egykori uralkodó osztályok és azok erőszakszerveinek, – még meg nem hurcolt – tagjai, az 1945 előtti vezető értelmiségiek, szakemberek, a még perbe fogható jobboldali szociáldemokraták és egyéb párton kívüliek, az egyházak vezetői, a kulákok, „gazdasági bűncselekményt elkövető” munkások és parasztok. A társadalmi hovatartozás, a származás, az 1945 előtti beosztás, – a korábbi gyakorlatnak megfelelően – az esetek többségében kimerítette az „ellenséges beállítottság” fogalmát.

Itt olyan perекre kell gondolnunk, mint a feketevágások, a beszolgáltatási kötelezettség elmulasztása, közellátási bűncselekmény vagy a tervgazdaság elleni büntett. Az ország minden részén, szinte minden nagyobb helységében folytattak le pert, vagy hurcoltak meg embereket. Vagyis ha a gazdasági életre is kiterjesztjük Révai József 1945 nyarán elhangzott „szentenciáját”, minden olyan személy reakciós volt, aki nem a kommunista párt gazdaságpolitikáját szolgálta ki.

A nyilvános peréken kívül azonban a háttérben (nem a közvéleménynek szánva) is működött a tisztogatás. A leggyakoribb vádpontok a következők voltak: hűtlenség, ipari

kémkedés, idegen hatalom kiszolgálása, a magyar népgazdaság megkárosítása, ipari szabadalom külföldre csempészése, valamint hogy a szóban forgó vállalat eltért a három, vagy ötéves terv végrehajtásától a szabotázs eszközével.

Egymás után vizsgálva és összehasonlítva a pereket megállapítható, hogy az egyes „forgatókönyvek” ismétlésének adottak voltak a feltételei a koncepciók alapján. Csupán az volt a kérdés, hogy az éppen aktuálisan támadott réteg kiből áll, az alkalmazást a mindenkori kül- és belpolitikai helyzet igényei szabták meg. A sztálinista rendszer magyarországi kiépítésének jogi alapjait lényegében a szovjet jogelv átvétele jelentette: megszünt törvény előtti egyenlőség, a perek során behatóan vizsgálták a vádlottak osztályhelyzetét, valamint életrajzát, és ezek az ítélet során súlyosbító körülményként szerepeltek, ugyanis a vádlottak többsége a „fasiszta” Horthy-rendszerhez kötődött. Az ártatlanság vélelme helyébe „rossz” osztályhelyzetnél a bűnösség vélelme lépett, amely lehetővé tette bizonytalan tényeknek a vádlott terhére történő alkalmazását. Bizonyíték helyett elég volt egy fenytéssel, lelki ráhatással, fizikai erőszakkal kikényszerített beismerő vallomás. A sztálini gyakorlatnak megfelelően a bírói döntés már előre megvolt. Úgy a politikai-, mint a gazdasági téren a jog a politikai elnyomás eszközévé vált. A politikai érdekeknek alárendelt gazdaságpolitikától történő legkisebb eltérés is politikai üggyé válhatott. A gazdasági perek valós tényállások eltorzítására, tendenciózus csoportosítására, és politikai célokhoz kapcsolására épültek, egy előre kitűzött koncepció alapján, a forgatókönyvek pedig a hatalom legfelsőbb szintjén készültek.

Az 1946 után megalkotott rendkívül tágan értelmezhető, de emellett nagyon szigorú szankciókkal sújtó jogszabályok egyre szűkebb keretek közé szorították a társadalmat. Olyan törvények és jogszabályok születtek, amelyekbe eleve beépítették a politikai koncepciót. A tervgazdaság büntetőjogi védelméről vagy a közellátás védelméről szóló törvényeket, illetve egyéb rendelkezéseket eleve arra alapozták, hogy ha bármilyen fennakadás történik a gazdaságban, szinte automatikusan bizonyítani lehessen, hogy akár egyének, akár szervezett csoportok akadályozták a meghatározott gazdasági célok elérését. Nyilvánosan fel sem merülhetett, hogy esetleg az előírás teljesíthetetlen, az előirányzott terv nem veszi figyelembe az ország gazdasági adottságait és lehetőségeit, s hogy ezzel a gazdaság válik működésképtelenné. A népbíróságok felállításával, a bírói függetlenség felszámolásával a kommunista hatalom képessé vált arra, hogy az igazságszolgáltatás eszközeivel számoljon le vélt vagy valós politikai és társadalmi ellenségeivel.

A gazdasági perek tekintetében továbbá kulcsfontosságú az a tény, az MKP érvényesítette gazdaságpolitika intézményi eszközei, a politikai- és a gazdasági rendőrség,

első pillanattól kezdve a kommunista párt irányítása alatt működtek, valójában a gazdaság teljes átalakításának háttérbázisát, erőszakszervét jelentették, melyre épültek lényegében a koncepciós perek, hiszen az így felállított politikai és gazdasági célok elérése csak széleskörű terrorral volt megvalósítható. Ennek eszköze voltak kezdetben a politikai- és a gazdasági rendőrség, valamint a Katpol, majd ez utóbbi kettő kiiktatásával az önálló hatósággá fokozatosan előléptetett ÁVH.

A kommunista párt és az őt teljességében kiszolgáló államvédelmi szervek bevált gyakorlatává vált, hogy a „jól felépített” rendszerbe csúszott hibákért bűnbakokat keresett, majd vont felelősségre. Az „ipari szabotázs” felfedezése a szénbányászatban, valamint a „külföld pénzelt szabotőr” legendája elsősorban nem a hazai hatóságok „érdeme”, hiszen megvolt a követendő szovjet példa. De nem csak a magyar hatóságok követték a sztálini mintát, hanem a Magyarországra küldött szovjet tanácsadók is figyelemmel kísérték – aktív részvételükkel – a hazai szervek nyomozásait.

A végrehajtásra gyakorlatilag minden eszköz megvolt, hiszen a kommunista párt ekkorra már az egész országot, az élet minden területét ellenőrzése alatt akarta tartani.

A szénbányászatban lefolytatott gazdasági perekről, az eddigi kutatások alapján – elmondható, hogy azok 1950-ben, vagy azt követően kezdődtek. A szakmai vezetők elleni támadás már közvetlenül a háború utáni igazoló eljárásokkal megkezdődött, de mivel a pártnak is érdeke volt az igazolások gyorsítása – hiszen ekkor égető szükség volt a bányászati szakemberekre a termelés mielőbbi beindulása miatt – ez még csak szűkebb rétegeket érintett. Az egyre fokozódó feszültség azonban a tervgazdaság megindulásával még rosszabb lett, 1947-től mindinkább megszorodtak a hatalom támadásai a szakemberekkel szemben, mely 1950-től a politikai vezetés és az ÁVH által kreált szabotázspereket hívott életre.

A szénbányászat gazdasági pereiben a vizsgálatok kiindulási pontja, vagyis a hatósági eljárások megindításának indoka általában vagy a halálessel járó szerencsétlenség kiderítése, vagy a termelés huzamosabb ideig történő stagnálása, visszaesése volt. Az így megrendezett úgynevezett bányászperек alapjául szolgáló vádak elsősorban a termelés, a bányai par huzamosabb ideig tartó stagnálására, illetve visszaesésére vezethetőek vissza, függetlenül a vizsgálati anyagokban felmerült események időpontjától, amelyek a második világháborúig, de néhány esetben akár az azt megelőző évtizedekre is visszanyúlhattak.

Bányamérnökök, műszaki vezetők, geológusok kiszámíthatatlan rapszodikusággal kerülhettek az ötvenes évek szabotázsperének vádlottjai közé.

A fentebb már ismertetett pertípusok mentén kezdtem vizsgálni a dolgozat tárgyát képező Vargha Béla és társainak ügyét is, mely több szempontból rendhagyónak tekinthető.

A per időpontja, a vádlottak és a megfogalmazott vádpontok tekintetében az 1950 után megrendezett tömegpererekhez sorolható, hiszen tervgazdaság elleni büntett miatt tartóztattak le olyan szakembereket, akik 1945 előtt, de még az újjáépítés során is meghatározó személyei voltak a magyar szénbányászatnak. A bányászperекnél az a fajta politikai szándék, amely akár a bányaszerencsétlenségek, vagy a termeléstől való elmaradás mögött tudatos szabotázszt vélelmez, az 1950 után lefolytatott pereknél figyelhető meg. Azonban a per az eredeti szándékot tekintve egy nyilvánosan megrendezett kirakatper lett volna, de erre végül nem került sor. A kiindulás az ötéves tervtől való elmaradás „igazolása” volt, melyet nyilvánosan akartak egy megrendezett szabotázsperrel bizonyítani, hangsúlyozva a tervfegyelemtől való bármiféle eltérés szigorú megtorlását. Hogy ez végül miért nem történt meg, arra több magyarázat lehet. A per „főpróbájának” tekinthető 1950-es pécsbányatelepi MESZHART-ügyben szintén nyilvános kirakatperre készült az ÁVH, hiszen ott is közel 40 tanút hallgattak ki, a nyomozást kiterjesztették korábbi bányaszerencsétlenségekre, a vizsgálat szintén a beismerő vallomások kikényszerítésére alapozott. Azonban itt is felmerültek problémaként a szakmai kérdések és az, hogy a beismerő vallomásokon és a fogdahálózati jelentéseken túl nem volt más az ÁVH kezében. A másodlagos források alapján feltételezhető, hogy végül szovjet közbenjárásra nem lett nyilvános per. A megoldás itt a zárt tárgyalás megrendezése volt, mégpedig minél gyorsabban és a legnagyobb titokban. Vargha Béláék ügye sokkal összetettebb volt, mert – ellentétben a MESZHART perrel, ahol bekövetkezett bányaszerencsétlenségek okait hamisították meg – egy, a kommunista párt által is agyonhallgatott és be nem ismert kudarcot kellett mások nyakába varrni. Ráadásul 1953 első felében bekövetkezett változás, az erőltetett gazdaságpolitika revideálása már nem is indokolta, hiszen maga pártvezetés volt kénytelen elismerni az ötéves terv által megszabott irreális teljesítéseket.

Mind a vizsgálati anyagban, mind más forrásokban olvashatunk arról, hogy Vargháék „eltűnése” a szakma egészét félelemmel töltötte el, a mérnökök nem mertek önálló döntéseket hozni, vagy a termelés javítására vonatkozó javaslatokat tenni. A vizsgálatok célja már a kezdetektől fogva a beismertetés volt, hiszen az ÁVH kezében általában semmiféle egyéb döntő bizonyíték nem volt ahhoz, hogy megálljon a politikai szándék által igazolni kívánt vád. A hasonló ügyek többségének közös jellemzője volt, hogy a vizsgálat alapját képező indok az eljárás egésze folyamán sokszor többszörös átalakuláson esett át. Eltérés tapasztalható nem egy esetben a vizsgálat indulásakor megfogalmazott gyanú és a vádiratban szereplő vád vagy a vád és az ítélet alapját szolgáltató, megállapított büntett között.

Vargha és társai ügyének, sőt, a korszak gazdaságpolitikájának alapvető kiindulása az a kérdés volt, hogy a széntermelésnek kell-e igazodnia a meglévő szénvagyonhoz, vagy a meglévő szénvagyon mennyiségétől teljesen függetlenül, csak az igények érdekeit kell-e szem előtt tartani. A szovjet mintára meghirdetett tervgazdaság azonban egyáltalán nem vette figyelembe az ország gazdasági adottságait a kitermelhető és felhasználható szénvagyon tekintetében. A vizsgálat koncepciós jellegét bizonyítva tehát a vád alapját az adta, hogy nem teljesíthető az ötéves terv, de ezeket olyan eltorzított tényekkel kívántak igazolni, mint a szénbányászatban folyó munka tudatos elszabotálása, természetesen mindezt – színesítve ezt a nyugati imperializmus elleni harccal – egy, a maga korában rendkívül befolyásos, de a második világháború alatt külföldre menekült „tőkés” támogatásával. Az ország behatárolt gazdasági lehetőségeiről, az ötéves terv támasztotta irreális követelésekről sehol nem olvashatunk. Mivel az ötéves terv időszakára már nagyrészt a párt bizalmát élvező vezetők voltak döntési pozícióban a szénbányászathoz köthető kormányzati szervekben, azokat felelősségre vonni nem akarták, így maradtak azok a szakemberek, akik mind 1945 előtt, mind pedig azt követően, még az újjáépítést szolgáló három éves terv időszakában voltak meghatározó szereplői a bányaiparnak.

A letartóztatások fokozatosan zajlottak, hiszen kezdeti elképzelésekhez képest három emberre nem lehetett „ráhúzni” az ötéves terv elszabotálásának vádját. A közel 18 hónapon keresztül tartó vizsgálat során összesen 12 személyt vettek őrizetbe, 94 tanút hallgattak ki, több, az ÁVH által megbízott szakbizottság véleményét kérték ki, de az ügyben felmerülő szakmai kérdések túl sok irányba vihették, így módosíthatták a vizsgálat folyamatát, annak eredményét. (Az államvédelmi szervek a vizsgálat során több helyen is megfogalmazzák azon aggályukat, hogy a tárgyalásnak „tudományos” jelleget adva, az őrizetesek szakmai érvekkel fognak védekezni az ellenük felhozott vádak ellen.) Nem egy adott ügyet akart kreálni az „államvédelem”, hanem egy hosszú és bonyolult „történetet” felépíteni, amelyet szakmailag is hitelessé kellett tennie. Nem lehet kétségünk afelől, hogy mindezek ellenére megoldották volna ezt a „problémát”, de az 1953-tól bekövetkezett „enyhülés” erre már nem hagyott időt.

A vizsgálatról elmondható, hogy az ÁVH ebben az esetben sem bűnüldöző szervként tette a kötelességét, hanem egy – a párt (váltakozó) irányvonalának megfelelő – kiagyalt koncepcióhoz keresett és talált „felelősöket”, többek között ezzel próbálva indokolni az erőltetett gazdaságpolitika csődjét. A politikai kurzus időközbeni „új szakaszra” váltása következtében viszont nem az induláskor megelőlegezett végkifejlet zárta az ügyet. Az eredeti célkitűzés egy nagyszabású – propagandacélokat is szolgáló – kirakatper megrendezése volt. Ehhez olyan kiszemeltet próbáltak megtörni, hamis beismerő vallomásokra kényszeríteni,

akik előéletükből, társadalmi hovatartozásukból – és nem melleleg foglalkozásukból – adódóan is rendkívül kemény, határozott, már-már makacs, hivatásukat eminens szinten művelő (művelni próbáló) szakemberek voltak. Köztük azzal a Schmidt Sándorral, aki a bányamérnökök közül elsőként szerzett Magyarországon tudományos doktori fokozatot. A vizsgálatot lefolytató államvédelmi szervek kádereinek hozzá nem értése sokszor még a laikus számára is szembetűnő. Noha ez más gazdasági perekben többnyire nem okozott problémát az ÁVH-nak, ebben az ügyben a felmerült összetett szakmai kérdések több irányba módosíthaták a vizsgálat menetét. Mi sem mutatja ezt jobban, mint az, hogy a letartóztatás alapjául szolgáló vádak a procedúra során többször és jelentősen módosultak, egyre újabb szálakat – és személyeket – próbáltak az ügybe „beleamalgámozni”.⁴⁹⁵ A korszak koncepciók eljárásainak ismeretében alighanem ezek keresztülröszakolása sem okozott volna nagyobb nehézséget az ÁVH-nak, az 1953 közepén váratlanul bekövetkezett politikai fordulat következtében viszont az addigi megalomán gazdasági tervek is revideáltak. Az eredeti célkitűzés így lényegében okafogyottá vált, és már nem volt „politikai igény” egy látványos kirakatperre. Ehhez képest érdemel figyelmet az, hogy „a szocialista törvényesség helyreállítását” hirdető új szakasz idején sem történt más, mint hogy „futottak a pénzük után”. Némi módosítással, de továbbra is ügyészségi-bírói statisztériával próbálták legitimálni a korábbi hazug, alaptalan vádaskodások sorát, legalább az addigi fogva tartások időtartamát „indokoló” büntetőtételekkel.⁴⁹⁶ Arról nem tudósítanak az áttanulmányozott források, hogy a per, illetve az ítéletek „konceptióváltásában” mennyi szerepe volt Gerő Ernőnek, aki az ügy kezdetén a hidegháborús magyar gazdaságpolitika főkorifeusa volt, 1953 után pedig egyszerre volt tagja a törvénytelen ségek felülvizsgálatát felügyelő szűk körű párttestületnek és miniszterként közvetlen főnöke a Belügyminisztériumba visszaparancsolt Államvédelmi Hatóságnak.

Dzsida László bányamérnök, akit egy év fogva tartás után 2 év börtönbüntetésre ítélték, s aki 1981-ben bekövetkezett haláláig többször próbálkozott perújrafelvétellel, meghurcolásáról készített feljegyzésében az alábbiakat írta: „A történeteket nem érdemes elhallgatni, két szóba sem érdemes tömöríteni: »a személyi kultusz« két üresen csengő szavába. Több volt, mint

⁴⁹⁵ Ahogy az egyik jelentésben Déry az akkor népszerű reklámra utalva megjegyezte, „olyan ez az ügy, mint a Guttman-nadrág, azzal a különbséggel, hogy ezt még vasárnap is húzzák.” ÁBTL 3.1.9. V-110208/21. 31. Jelentés Déry József fogdai magatartásáról, 1953. február 19.

⁴⁹⁶ Dzsida László visszaemlékezésében utal egy filmre, melyet az ellenük lefolytatott koncepciók eljárásból készítettek az állambiztonsági szervek. A „Végh Béla bányamérnök szabotázsügye” címmel készült filmet elmondása szerint többször vetítették, bár ennek nyomát eddig még nem sikerült megtalálni.

személyi kultusz: egyik oldalról a hatalommal való korlátlan visszaélés, a másik oldalról a tehetetlen kiszolgáltatottság, életünk teljes alárendelése az önkénynek.”⁴⁹⁷

A vizsgálat során letartóztatott 13 szakember teljes rehabilitálása máig nem történt meg. A végül ténylegesen elítélt 6 ember, Dzsida László, Heinrich Henrik, dr. Mohi Rezső, dr. Márkus György, dr. Déry József és dr. Vargha Béla egyéni felülvizsgálatok során mentesült a hátrányos jogkövetkezmények alól 1956 és 1957 folyamán. Azok, akiket ítélet nélkül szabadlábra helyeztek, mint Hansági Imrét, dr. Káposztás Pált, dr. Krupár Gézát, dr. Vitális Sándort, dr. Kelemen Ferenc és dr. Márkus György semmiféle erkölcsi- vagy anyagi kártérítésben nem részesültek, sem dr. Schmidt Sándor, aki meghalt a vizsgálati fogságban.

⁴⁹⁷ Dzsida László visszaemlékezése, kézirat.

VII.

Felhasznált irodalom

Forráskiadványok

Bacsó Ferenc et al. 1948: 1947. év hatályos jogszabályai. Grill Károly Könyv kiadóvállalat, Budapest.

Balogh Sándor (szerk) 1986: *Nehéz esztendőkrónikája, 1949–1953*. Dokumentumok. Gondolat Kiadó, Budapest.

Erdmann Gyula 1975: *Dokumentumok a magyar szénbányászat történetéből, 1945–1949*. Források a magyar népi demokrácia történetéhez 1. Budapest.

Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. I. kötet. Kúriai teljes ülések; ÁVH-s kihallgatások; "Párt"-ítéletek; Rehabilitációk; Az '56-os megtorlás iratai. Szerkesztette Horváth Ibolya–Solt Pál–Szabó Győző–Zanathy János–Zinner Tibor. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992.

Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. IV. kötet. Kúriai teljes ülések; Népbírói statisztikák; IM-állásfoglalások; Kegyelmi előterjesztések; Nagy Imre és társai ügye 1989-ben. Szerkesztette Horváth Ibolya–Solt Pál–Szabó Győző–Zanathy János–Zinner Tibor. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995.

Kajári Erzsébet 2005: A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. II. Szerkesztette: Gyarmati György – S. Varga Katalin. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest.

Visszaemlékezések

Dzsida László: *Egy koncepció per néhány mozzanata* (Dzsida László visszaemlékezése, kézirat)

Papp Simon 1996: *Életem*. Magyar Olajipari Múzeum, Zalaegerszeg.

Ursitz József 2000: *Petőfibánya története*. [www.petofibanya.hu/file/Petofibanya%20tortenete-Ursitz\(1\).pdf](http://www.petofibanya.hu/file/Petofibanya%20tortenete-Ursitz(1).pdf), 2016. január 14.

Periodikák

Magyar Közlöny

1945. évi 106., 153. szám.

1946. évi 169., 295. szám

1950. évi 2. szám

Országos Törvénytár

1947. évi december 4. 24. sz.

Rendőrségi Közlöny

1947. évi 1. szám

Szabad Nép

1946. október 6., október 9., december 14.

Viharsarok Népe,

1950. július 18.

Irodalom

Ajtay Zoltán: Szénenergia gazdálkodásunk kritikai vizsgálata és szénbányászatunk komplex fejlesztésének irányelvei. *A Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Tudományok Osztálya közleményei*. 1952. IV. kötet. 1. szám.

A kommunizmus feketekönyve. Bűntény, terror, megtorlás. Szerkesztette Stéphane Courtois. Budapest, Nagyvilág, 2000.

Baczoni Gábor 2000: Négy törvénysértő per utóélete. In Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről.* Budapest, Történeti Hivatal. 239–361.

Baczoni Gábor: Péter Gábor és Tömpe András pár(t)viadala . In Gyarmati György (szerk.): *A Történeti Hivatal Évkönyve, 2001–2002.* Budapest, Történeti Hivatal . (Trezor 2 .) . 79–110 .

Balogh Margit: „Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In: Uő (szerk.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2008.

Berend T. Iván 1999: *Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944–1990.* Vince Kiadó, Budapest.

Berend T. Iván–Ránki György 1972: *A magyar gazdaság száz éve.* Kossuth–K&J, Budapest.

Bircher Erzsébet 2002: A szén az ipar kenyere. In *Kor-Kép. Dokumentumok és tanulmányok a magyar bányászat 1945–1958 közötti történetéből.* Központi Bányászati Múzeum Alapítvány, Sopron.

Blasszauer Róbert: A pécsi „Sahti per”. *Pécsi Szemle*, 9. évf. tél./2006.

Blasszauer Róbert: Szabó Lőrinc az ÁVH látókörében. *Magyar Napló*, 2006. 1. 14–19.

Bognár Zalán: A magyar hadifoglyok ügye, sorsa 1947-ben – a párizsi békeszerződés és a parlamenti választások függvényében. *AETAS*, 25. évf. 2010/1. 131-143.

Borhi László 2000: *A vasfüggöny mögött – Magyarország nagyhatalmi erőterében 1945–1968.* Ister Kiadó, Budapest.

Cserényi-Zsitnyáni Ildikó: A Belügyminisztérium szervezeti változásai, 1953–1956. In *Trójai faló a Belügyminisztériumban – Az ÁVH szervezete és vezérkara, 1953-1956*. Szerkesztette: Gyarmati György és Palasik Mária. Budapest, *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó*, 2013. 63–127.

Cserényi-Zsitnyáni Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950-1953). *Betekintő*, 2009/2. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi.pdf (A letöltés ideje 2016. február 18.)

Cserényi-Zsitnyáni Ildikó 2013: *Kibányászott „lignitbűnök” – A Rákosi-korszak egy bányamérnök perének anatómiája*. L'Harmattan – ÁBTL, Budapest.

Cseszka Éva 2012: *Gazdasági típusú perek, különös tekintettel az FM-perre (1945–1953)*. Gondolat Kiadói Kör Kft., Budapest.

Erdmann Gyula–Pető Iván 1977: *A magyar szénbányászat a felszabadulástól a hároméves terv végéig*. Akadémia Kiadó, Budapest.

dr. Faller Gusztáv at. al. 1997: *A magyar bányászat évezredes története*. I. kötet. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, Budapest.

Fehér Miklós 1999: *„Szabad nép?” Állatorvos „járványos” büntetőpere az 50-es években*. Püski Kiadó, Budapest.

Fodor Veronika 2008: A Chorin-család. Munkásjólét és szociális gondoskodás. *Kutatási füzetek*, 13. sz./2008. 73–88.

Gálné Barcs Eszter: „Nem tagadjuk, hogy a bíróságnak politikai célt kell betölteni.” – A bírászkodás jellemzői Pest megyében az 1950-es években, *Archivnet*: 2010/2. szám. http://www.archivnet.hu/politika/nem_tagadjuk_hogy_a_birosagnak_politikai_celt_kell_betolteni.html?oldal=9. (A letöltés ideje 2016. február 18.)

Gergely Ernő–Jakab István: *A szénbányászok munka- és életkörülményei 1945–1948*. Bányaiipari Dolgozók Szakszervezete – Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete, Budapest, 1988.

Gergely Jenő 1985: *A katolikus egyház Magyarországon. 1944–1971*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Germuska Pál: Az állambiztonsági szervek ipari elhárító tevékenysége a szocialista nagyüzemekben az 1960-as években. In *Évkönyv VIII. 2000. Magyarország a jelenkorban*. Szerkesztette Kőrösi Zsuzsanna–Standeisky Éva–Rainer M. János. 1956-os Intézet, Budapest, 2000. 58–77.

Germuska Pál: A szocialista iparosítás Magyarországon 1947–1953 között. In *Évkönyv IX. 2001. Magyarország a jelenkorban*. Szerkesztette Kőrösi Zsuzsanna–Rainer M. János–Standeisky Éva. 1956-os Intézet, Budapest, 2001.

Germuska Pál: Komárom megye bányászai az 1956-os forradalomban. In: *Bányászok és bányászvárosok forradalma, 1956. Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc*

50. évfordulójának tiszteletére. Szerkesztette Bircher Erzsébet–Schuller Balázs. Központi Bányászati Múzeum Közleményei 5. Sopron, 2006. 72–115.

Gyarmati György 2013a: *A demokráciából a diktatúrába 1945-1956*. Kossuth Kiadó, Budapest.

Gyarmati György 2000: *A politika rendőrsége, '45–56*. <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/szakirod/gyarmati3.htm>, (A letöltés ideje 2014. december 5.)

Gyarmati György 2011: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. ÁBTL–Rubicon, Budapest.

Gyarmati György 2012: *A titkosszolgálati iratok forrásértékének „klioziófiái relativitáselmélete”*. 2012. http://mult-kor.hu/20121229_a_titkosszolgálati_iratok_forrasertekenekbr_?pIdx=2. (A letöltés ideje 2016. február 28.)

Gyarmati György 2013b: Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon, 1945-1956. In: *Bűnbak minden időben*. Bűnbakok a Magyar és egyetemes történelemben. Szerkesztette: Gyarmati György-Lengvári István-Pók Attila-Vonyó József. Pécs-Budapest. 405–432.

Gyekiczky Tamás: A munkafegyelem jogi szabályozásának társadalmi háttere az 1952-es év Magyarországon. *Szociológiai Füzetek*, Budapest, 1986.

Hansági Imre: Hozzászólás Ajtay Zoltán előadásához. *A Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Tudományok Osztálya közleményei*. 1952. IV. kötet. 1. szám.

Honvári János: *XX. századi magyar gazdaságtörténet*. Budapest, Aula Kiadó, 2006.

dr. Horn János: Több, mint könyvismertetés. *Bányamunkás*, 101. évfolyam, 2. szám. http://www.banyasz.hu/Banyamunkas_2014_majus_web.pdf (A letöltés ideje 2014. június 1.)

Horváth József: A bányamunka, a munkahelyi széntermelés gépesítése (1946–1958). In: *Kor-Kép. Dokumentumok és tanulmányok a magyar bányászat 1945–1958 közötti történetéből*. Központi Bányászati Múzeum Alapítvány, Sopron, 2002. 79–112.

Kahler Frigyes: *Joghalál Magyarországon 1945-1989*. Budapest, 1993.

Karsai Elek-Szinai Miklós: „A Weiss Manfréd-vagyon német kézbe kerülésének története.” *Századok*, Budapest, 95. évf., 1. sz. 1961. 680–719

Katona Klára: „Legfőbb érték az ember”. Bányász-ügyek, bányászsorsok bírósági és ÁVH iratok tükrében. In: *Kor-Kép. Dokumentumok és tanulmányok a magyar bányászat 1945–1958 közötti történetéből*. Központi Bányászati Múzeum Alapítvány, Sopron, 2002. 119–123.

Kis József: Borsodi bányászság az 1956-os forradalom és szabadságharcban. In: *Bányászok és bányászvárosok forradalma, 1956. Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulójának tiszteletére*. Szerkesztette Bircher Erzsébet – Schuller Balázs. Központi Bányászati Múzeum Közleményei 5. Sopron, 2006. 116–168.

Kornfeld Tamás: *Nem mindennapi élet*. Budapest, Corvina Kiadó, 2014.

Koroknai Ákos (szerk.) 2004: *A Tungsram Rt. története, 1896–1996.* <http://mek.niif.hu/08700/08736/08736.pdf>, 2015. január 24.

Krahulcsán Zsolt 2013: A BM KEOKH és Útlevel Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz–Okvát Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L' Harmattan Kiadó.

Krahulcsán Zsolt–Müller Rolf (szerk.) 2009: *A politikai rendészeti osztályok, 1945–1946. Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből I.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L' Harmattan Kiadó, Budapest.

Krahulcsán Zsolt–Müller Rolf (szerk.) 2015: *Az Államvédelmi Osztály, 1946–1948. Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 2.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L' Harmattan Kiadó, Budapest.

Kulcsár Kálmán 1996: *A szocialista társadalom jogrendszere.* In. Kollega Tarsoly István (főszerk.), Bekény István [et al. szerk.]: *Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás I. k.* <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/94.html>, 2015. január 30. 469–486.

Ladányi András 1984: *Bányász a történelemben.* Budapest.

Láng János: Az államosított szénbányák legfontosabb üzemgazdasági adatai 1938-ban és az 1946. augusztus – 1947. március időszakban. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1947/6. 161.

dr. Major Ákos 1988: *Népbíráskodás – forradalmi törvényesség.* Budapest, Minerva.

Marek Viktor: *A dorogi szénmedence településeinek története 1956 fényében.* Doktori értekezés, 2013. http://real-phd.mtak.hu/215/2/Marek%20Viktor_dissert%C3%A1ci%C3%B3.pdf (A letöltés ideje, 2016. március 18.)

dr. Mészáros János–Dr. Landy László: *Volt egyszer egy járvány.* Budapest, Alpha-Vet Állatgyógyászati Kft., 2009.

Dr. Mohi Rezső: Bányászat múlt és jelen határán. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1946/1.

Molnár János: A gazdasági rendőrség megalakulásának körülményei. *Sic Itur ad Astra*, 2003/2-3. sz. 293–312.

Molnár János: „A másodrendű vádlott”. Villányi András elítélésének és rehabilitációjának rekonstruálása. *Múltunk*, 2009/4. 100–137.

Molnár János: Razziák a fővárosban. *Múltunk*, 2010/4. 46–64.

Molnár László: Megemlékezés a meghurcolt bányászati vezetők rehabilitációjáról. *Bányászati és Kohászati Lapok*, *Bányászat* 126. évfolyam 5. sz. 1993. 481–485.

Müller Rolf 2014b: Az államvédelem testközelben. Az erőszak helye és módszerei a politikai rendőrségen, 1945-1956. Kommentár, 2014/5–6.

Müller Rolf 2014a: *Az ellenőrzött tér. Titkos figyelések a politikai rendőrségen*. Hamvas Intézet, Budapest. http://www.hamvasintezet.hu/uploads/assets/files/muller_ellenorzott%20ter.pdf, 2016. február 18.

Müller Rolf 2012: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*. Jaffa Kiadó, Budapest.

Nagy Edit 2008: Gazdasági szabotázs ügyek jogi háttere. *Kutatási füzetek*, 13. sz./2008. 153–166.

Okváth Imre 2000: „Sziget egy reakciós tenger közepén”. Adalékok a Katpol történetéhez, 1945–1949. In Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Történeti Hivatal, Budapest. 57–96.

Ö. Kovács József 2012: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945-1965*. Korall, Budapest.

Palasik Mária 1995: A jogállam csapdái Magyarországon 1947 első felében. (A Magyar Közösség pere mint eszköz a kisgazdapárt hatalomból történő kiszorításához.) *Századok*, 1995/6. 1305–1335.

Palasik Mária 2000: A politikai rendőrség háború utáni megszervezése. In: Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Történeti Hivatal, Budapest. 33–57.

Papp Attila 2012: Uzsorabíróságok Magyarországon. *Jura – A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja*, 2012/2. 148–159.

Papp István 2010: A Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztályának szervezettörténete (1956–1962) *Betekintő*, 2010/1. http://www.betekinto.hu/en/node/7#_ednref6, 2015. október 5.

Pető Iván–Szakács Sándor 1985: *A hazai gazdaság négy évtizedének története*. I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Polák György 2004: „Csapás” a feketekereskedelemre. A gazdasági rendőrség ténykedése 1945 után. In *Korrajz, 2002. A XX. Század Intézet évkönyve*. Szerkesztette Schmidt Mária. Budapest, XX. Század Intézet. 128–138.

Radzinszkij, Edvard 1998: *Sztálin*. Európa, Budapest.

Rozs András 2006: A Baranya megyei bányásztelepek és bányász települések az 1956-os forradalomban. In: *Bányászok és bányászvárosok forradalma, 1956. Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulójának tiszteletére*. Szerkesztette Bircher Erzsébet – Schuller Balázs. Központi Bányászati Múzeum Közleményei 5. Sopron. 7–72.

Schuller Balázs 2006: Példaképek lázadása? A Magyar bányásztársadalom 1956-ban. In: *Bányászok és bányászvárosok forradalma, 1956. Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulójának tiszteletére*. Szerkesztette Bircher Erzsébet – Schuller Balázs. Központi Bányászati Múzeum Közleményei 5. Sopron. 246–308.

Schuller Balázs – Szádeczky Kardos Gyula: Délibábos Brennbergbánya, avagy bánya(újra)nyitás 1956-ben. *Soproni Szemle*, LX. évfolyam, 3. szám. 30–42.

Simon Kálmán 2001: A magyar szénbányászat a 20. század második felében. *Magyar Tudomány*, 2001/6.

Sipos Antalné 2005: Egy valóságos antifasiszta ellenálló. *Archivnet*, 5. évfolyam (2005) 2. szám. http://www.archivnet.hu/pp_hir_nyomtat.php?hir_id=234, 2016. március 9.

Soós Mihály 2003: A háborús és népellenes büntettek feltárásának forrásai a Történeti Levéltárban. *Trezor* 3. 81-106.

Srágli Lajos 2008: *A politika csapdái át. A MAORT története 1938–1949*. Zalaegerszeg, Magyar Olajipari Múzeum.

Szabados Gábor Tamás 2011: *A természeti adottságok és az emberi tényezők szerepe a bányászati veszélyekben és az azok elleni védekezésben*. Doktori (PhD) értekezés, 2011. http://phd.lib.unimiskolc.hu:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_6336_section_1716.pdf, 2016. március 16.

Szakács Sándor 1998: Hatalom és gazdaság az ötvenes években. *Múltunk*, 1998. 2. XLIII. évfolyam. 165.

Szakács Sándor–Zinner Tibor 1997: *A háború „megváltozott természete”. Adatok, tények, összefüggések, 1944–1948*. Genius Gold Rt., Budapest.

Szekér Nóra 2010: *A Magyar Testvéri Közösség története*. „Norma” Nyomdász Kft., Budapest.

Szörényi Attila 2012: *A Standard-per előzményei és előkészítése, 1948-1950*. Doktori értekezés. https://btk.ppke.hu/phd/tortenelemtudomany/szorenyi_attila/disszertacio.pdf, 2016. február 8.

Szörényi Attila 2013: *Vázlat a Magyarországon működő nyugati tulajdonú vállalatok történetéhez, 1945-1949*. 259-267., In *Utak és útkereszteződések. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*. Főszerkesztő: Kahler Frigyes. Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület, Budapest.

Tóth Álmos 2009: *150 éves a Budapesti Bányakapitányság*. Budapest.

Révai Valéria (szerk) 1991: *Törvénytelen szocializmus*. Tényfeltáró Bizottság jelentése. Zrínyi–Új Magyarország, Budapest.

Varga László 1999: „*Forradalmi törvényesség*”. *Jogszolgáltatás 1945 után Magyarországon*. <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/11/09varga.htm>, 2015. január 8.

Varsányi Erika 2015: A húsipari dolgozók „kirakatpere”. *Betekintő*, 2015/2. http://www.betekinto.hu/2015_2_varsanyi#_edn51, 2016. március 5.

Dr. Vitális István 1947: Szénkészletünk, a vízveszély és a védekezés. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1947/6.

Vörös Géza 2010: Az egyházakban foglalkoztatott ügynökhálózat újjáépítése 1956-tól a hatvanas évek közepéig. *Betekintő*, 2010/2. http://www.betekinto.hu/2010_2_voros, 2016. június 25.

Vukman Péter 2016: Megfigyelés, beszerzés, koncepciós perek. Hat jugoszláv politikai emigráns és az állambiztonság. (1948–1955) II. rész. *Betekintő*, 2106/1. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2016_1_vukman.pdf, 2016. május 28.

Zinner Tibor 2013: „*A nagy politikai affér*” – *a Rajk–Brankov-ügy.*, Saxum Kiadó, Budapest..

Zinner Tibor 1998: Büntetőjog és hatalom. *Múltunk*, 1998. 2. szám, 183–205.

VIII. Függelék

8.1. Időrendi táblázat⁴⁹⁸

1947

- január 1.* A hároméves tervet megalapozó hét hónapos felfutási terv életbe lépése.
július 1. A nemzetgyűlés elfogadja az 1947. évi XVII. törvényt a hároméves gazdasági tervről.

1949

- december 10.* Az országgyűlés elfogadja az 1949. évi XXV. törvényt az első ötéves népgazdasági tervről az 1950. január 1-től 1954. december 31-ig terjedő időszakra.

1951

- május* Az országgyűlés elfogadja az 1951. évi II. törvényt az ötéves tervről szóló 1949. évi XXV. törvény módosításáról. Politikai utasításra megindul a nyomozás a szénbányászati terv elmaradása miatt.
június 30. Az ÁVH I/4. (Szabotázselhárító) Osztálya több bányamérnök telefonlehallgatását kéri.
ősz A Magyar Tudományos Akadémia műszaki osztályán tartott vitasorozat (az úgynevezett „alapszén–lignit” vita), amely politikai színezetet öltve megalapozza a bányamérnökök elleni szabotázs vádját.

1952

- július 1.* Esztó Zoltán bányamérnöknek, a várpalotai bánya főmérnökének őrizetbe vétele.
augusztus 6. Őrizetbe veszik Vargha Béla, Káposztás Pál és Krupár Géza bányamérnököket a hároméves szénbányászati terv „elszabotálása” miatt.
szeptember A vizsgálat kiterjesztése, politikai indíttatás „keresése”.
október 3. Déry Józsefnek, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. korábbi vezető ügyvédjének őrizetbe vétele.

⁴⁹⁸ A kronológia Vargha Béla és társai vizsgálati ügyéhez kapcsolódó legfontosabb eseményeket tartalmazza.

- október 28.* Őrizetbe veszik Kelemen Ferencet, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. korábbi igazgatósági tagját.
- november 4.* Hansági Imre, Mohi Rezső bányamérnököknek és Márkus Györgynek, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. korábbi ügyvezető igazgatójának őrizetbe vétele.
- november 18.* Összefoglaló jelentés Vargha Béla és társai (8 személy) ügyében; a tárgyalás kitűzése.
- november 21.* Gerő Ernő feljegyzése Rákosi Mátyáshoz, amelyben a vizsgálat kiterjesztését, további bizonyítékok beszerzését javasolja.
- november 26.* Az ÁVH Vizsgálati Főosztályának vezetője a korábbinál alaposabb vizsgálatra utasítja a „szabotázsügy” felderítésével megbízott vizsgálócsoportot.
- december 2.* Rákosi Mátyás feljegyzésében további letartóztatásokra ad utasítást.
- december 3.* Vitális Sándor geológus őrizetbe vétele.
- december eleje* Minden őrizetbe vett szakember új kihallgató tisztet kap, valamint Péter Gábor is kihallgatja őket.

1953

- január* Szakbizottsági vélemény a bányamérnökök ügyében.
- február 6.* A Vizsgálati Főosztály javaslata az ügy befejezésére és az ügyészségnek történő átadására.
- február* Péter Gábor és társai letartóztatását követően az MDP KV Titkársága javaslatot tesz az ÁVH Kollégiumának új tagjaira. Az ÁVH megbízott vezetője Piros László államvédelmi vezérőrnagy lesz, a Vizsgálati Főosztály irányítását Zsidi Gyula államvédelmi ezredes veszi át.
- március 3.* Újabb letartóztatások: Schmidt Sándor, Dzsida László és Heinrich Henrik bányamérnökök őrizetbe vétele. További utasítások a vizsgálat kiterjesztésére.
- március 20.* Schmidt Sándor betegsége miatt átkerül a Mosonyi utcai rabkórházba.
- május 25.* A Vizsgálati Főosztály javasolja, hogy Esztó Zoltán ügyét csatolják a bányamérnökökéhez, és úgy menjen az ügyészségre.
- május 31.* Schmidt Sándor meghal a Mosonyi utcai rabkórházban.
- június 27–28.* A Sztálin halálát követő „új politikai irányvonalat” képviselni hivatott határozattervezet hazai „hivatalos elfogadtatása” az MDP KV ülésén. A „szocialista törvényesség” meghirdetése.
- július 10.* Vargha Béla és társai ügyének első felülvizsgálata, amelyet Gazdik Gyula államvédelmi alezredes és Kapitány István államvédelmi százados végeznek.
- július 20.* Ettől kezdve nem készítenek több napi jelentést a „bányamérnökök ügyében”.
- augusztus 11.* A korábbi szakbizottsági vélemény felülvizsgálata egy újabb szakértői bizottsággal (ügynevezett „ellenszakértői vélemény” készítése).
- augusztus 14.* Hidas István nehézipari miniszter büntető feljelentést tesz Vargha Béla, Vitális Sándor, Káposztás Pál, Krupár Géza, Hansági Imre, Dzsida László, Mohi Rezső és Heinrich Henrik ellen.
- augusztus 24.* Esztó Zoltán ügyének vizsgálati szakasza befejeződik, és az ügyet önállóan adják át az ügyészségnek.
- augusztus 28.* Vargha Béla és társai ügyének második felülvizsgálata, amelyben a Vizsgálati Főosztályról Balázsi Béla államvédelmi őrnagy, Kapitány István államvédelmi százados, Barna Péter államvédelmi százados és Keszthelyi József államvédelmi főhadnagy, az V. Osztályról Gazdik Gyula

- államvédelmi alezredes és Tóka Jenő államvédelmi alhadnagy, az ügyészség részéről pedig Béres Miklós államvédelmi őrnagy vesz részt.
- szeptember 12.* Újabb kísérlet az ügy lezárására: Vargha Béla, Vitális Sándor, Káposztás Pál, Krupár Géza, Hansági Imre, Dzsida László, Mohi Rezső, Heinrich Henrik, Déry József, Márkus György, Kelemen Ferenc átadása az ügyészségnek.
- október 24.* Több mint egy évvel az első letartóztatások után a BM Vizsgálati Főosztály fővizsgálója őrizetbe vételi határozatot ad ki a bányamérnökök ellen.
- november 26.* További kiegészítés és újabb bizonyítékok bedolgozása céljából a Vizsgálati Főosztály visszakéri a nyomozati iratokat.
- december 7.* Kelemen Ferencet szabadlábra helyezik, mert a végül „rábizonyított valutáris bűncselekmény” – idős kora miatt – közkegyelem alá esik.
- december 21.* A BM Vizsgálati Főosztály előzetes kérésére a legfőbb ügyész 1953. december 26-áig meghosszabbítja az előzetes letartóztatást.
- december 21.* Esztó Zoltánt 3 év börtönre ítélik. Az ügyész és a vádlott is fellebbeznek.
- december 29.* A BM Vizsgálati Főosztály a vizsgálati iratokkal és a vádirattervezettel együtt átadja a Fővárosi Ügyészségnek Vargha Bélát, Vitális Sándort, Káposztás Pált, Krupár Gézát, Hansági Imrét, Dzsida Lászlót, Mohi Rezsőt, Heinrich Henriket és Déry Józsefet.

1954

- január 13.* A BM Vizsgálati Főosztályának összefoglaló jelentése a bányamérnökök ügyében.
- január–február* Az ügyészség is kihallgatja a tanúkat, a szakértői bizottság két tagját és a bányamérnököket.
- február 7.* Az ügyészi vizsgálatot lezáró jelentés 5 vádlott (Vargha, Káposztás, Krupár, Vitális és Hansági) szabadlábra helyezésére tesz indítványt, a többiek (Déry, Mohi, Dzsida, Heinrich és Márkus) esetében pedig azt javasolja, hogy egyénileg, egymástól elkülönítve állítsák őket bíróság elé.
- február 16.* A BM Vizsgálati Főosztálya 1954. március 12-éig pótvizsgálatra visszakéri Varghát, Káposztást, Krupárt, Vitálist és Hanságit a vizsgálati iratokkal együtt az ügyészségről.
- február 18.* A BM V/3. alosztálya is megkapja az ügyet tanulmányozásra. A BM Vizsgálati Főosztálya újabb szakértő bevonását javasolja az ügyben, hogy hozza összhangba a korábbi szakértői bizottsági jelentést a bányamérnökök által írt észrevételekkel.
- február 27.* Elkészül a BM Vizsgálati Főosztály vezetője és az eljáró főosztályügyész összefoglaló jelentése, amelyben a korábbi ügyészi vélemény szerint javasolják 5 vádlott (Vargha, Káposztás, Krupár, Vitális és Hansági) szabadlábra helyezését és a többiek (Déry, Mohi, Dzsida, Heinrich és Márkus) bíróság elé állítását.
- március 3.* A BM V/3. alosztálya Piros László államvédelmi altábornagyhoz, a belügyminiszter első helyetteséhez és Dékán István államvédelmi vezérőrnagyhoz, belügyminiszter-helyetteshez fordul meghallgatásért. A jelentés készítői szerint mindenáron szükséges Vargha Béla és 4 társának bíróság elé állítása.
- március 11.* A BM Vizsgálati Főosztályának javaslata arra vonatkozóan, hogy Dzsida, Heinrich, Mohi, Márkus, Déry tárgyalását tartsák meg február 25-éig, utána

- pedig helyezték szabadlábra Káposztást, Hanságit, Vitálist, Krupárt és Varghát.
- március 13.* A BM Vizsgálati Főosztálya átkísérteti a Legfőbb Ügyészség fogdarészlegébe Vargha Bélát, Káposztás Pált, Krupár Gézát, Hansági Imrét és Vitális Sándort.
- március 15.* A Legfelsőbb Bíróság hatályon kívül helyezi az Esztó Zoltán elleni ítéletet, és új eljárást rendel el.
- március 25.* A Budapesti Fővárosi Bíróságon egymástól elkülönítve megtartják Dzsida László, Heinrich Henrik, Mohi Rezső, Márkus György és Déry József tárgyalását.
- április 3.* Vargha Béla zárt tárgyalása a Budapesti Fővárosi Bíróságon.
- április 5.* Káposztás Pált, Hansági Imrét, Vitális Sándort és Krupár Gézát szabadlábra helyezik.
- április 20.* A Budapesti Fővárosi Bíróság ugyanazzal a váddal 2 év 6 hónap börtönre ítéli Esztó Zoltánt.
- június 22.* A Legfelsőbb Bíróság csökkenti Déry József büntetését.
- augusztus 10.* A Legfelsőbb Bíróság nem nyilvános fellebbviteli tárgyaláson elutasítja Heinrich Henrik fellebbezési kérelmét.

1956

- július 26.* Az Elnöki Tanács határozatában mentesíti dr. Mohi Rezsőt a büntetett előélethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények alól.
- március 1.* Márkus György szabadul Márianosztráról.

1957

- február 9.* Az Elnöki Tanács határozatban mentesíti Heinrich Henriket a büntetett előélethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények alól.
- május 21.* A Legfelsőbb Bíróság Márkus Györgyöt az ellene emelt vádak alól bűncselekmény hiányában, illetve büntethetőséget kizáró ok folytán felmenti.
- szeptember 28.* A Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa Déry Józsefet kérelem folytán mentesíti a büntetett előélethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények alól, és büntetlen előéletűnek minősíti.

8.2. Rövidítések jegyzéke

AC	Actio Catholica
<i>ales, alez</i>	<i>alezredes</i>
<i>alhdgy.</i>	<i>alhadnagy</i>
<i>altbgy.</i>	<i>altábornagy</i>
ÁVH	Államvédelmi Hatóság
ÁVO	Államvédelmi Osztály
ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
<i>áv.</i>	<i>államvédelmi</i>
BAV	Bányászati Aknamélyítő Vállalat
<i>BEM</i>	<i>Bánya- és Energiaügyi Minisztérium</i>
BFL	Budapest Főváros Levéltára
BKI	Bányászati Kutató Intézet
BKL	Bányászati és Kohászati Lapok
BM	Belügyminisztérium
BM ÁVH	Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága
<i>bts.</i>	<i>bajtárs</i>
<i>cs.</i>	<i>csoport</i>
<i>drb.</i>	<i>darab</i>
<i>e., elv., elvt.</i>	<i>elvtárs</i>
<i>f. hó.</i>	<i>folyó hó</i>
<i>f. törm., főtörm.</i>	<i>főtörzsőrmester</i>
<i>f.</i>	<i>fond</i>
Fcs.	fondcsoport
<i>fhdgy.</i>	<i>főhadnagy</i>
FKGP	Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Párt
FM	Földművelődésügyi Minisztérium
<i>GF</i>	<i>Gazdasági Főtanács</i>
GRO	Gazdaságrendészeti Osztály
GYOSZ	Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének
<i>h.</i>	<i>helyettes</i>
<i>hdgy.</i>	<i>hadnagy</i>

HL	Hadtörténelmi Levéltár
Húsért	Húsértékesítő Nemzeti Vállalat
IM	Igazságügyminisztérium
Katpol.	Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztálya
<i>ker.</i>	<i>kerület</i>
KOMINFORM	Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája
Közért	Községi Élelmiszerkereskedelmi Rt
KV	Központi Vezetőség
LfB	Legfelsőbb Bíróság
MANÁT	Magyar–Német Ásványolaj Kft
MAORT	Magyar–Amerikai Olajipari Részvénytársaság
Maszolaj	Magyar–Szovjet Olajipari Rt.
MÁK Rt.	Magyar Általános Kőszénbánya Rt.
MÁSZ Rt.	Magyar Állami Szénbányák Rt.
<i>mb.</i>	<i>megbízott</i>
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
ME	miniszterelnök
MESZHART	Magyar-Szovjet Hajózási Rt.
<i>MK</i>	<i>Magyar Közösség</i>
MKP	Magyar Kommunista Párt
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MOLAJ	<i>Magyar–Szovjet Olajművek Rt.</i>
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
NOT	Népbíróságok Országos Tanácsát
<i>NV</i>	<i>nemzeti vállalat</i>
<i>okl.</i>	<i>okleveles</i>
<i>old.</i>	<i>oldal</i>
OMBKE	Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület
<i>OT</i>	<i>Országos Tervhivatal</i>
<i>ő. e.</i>	<i>őrzési egység</i>
<i>örgy.</i>	<i>őrnagy</i>
<i>örm.</i>	<i>őrmester</i>
PB	Politikai Bizottság

PIL	Politikatörténeti Intézet Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltára
<i>pld.</i>	<i>példány</i>
PRO	Politikarendészeti Osztály
rt.	részvénytársaság
<i>Salgó Rt.</i>	<i>Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.</i>
<i>sk.</i>	<i>saját kezűleg</i>
sz.	számú
SZDP	Szociáldemokrata Párt
<i>szds.</i>	<i>százados</i>
SZKP	Szovjetunió Kommunista Pártja
tc.	törvénycikk
ti.	tudni illik
tsz	termelőszövetkezet
uo.	ugyanott
<i>vizsg.</i>	<i>vizsgálati</i>
<i>vörgy.</i>	<i>vezérőrnagy</i>